

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

**МОДЕРНІЗАЦІЯ
І БЕЗПЕКА РОЗВИТКУ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Збірник наукових праць

*за загальною редакцією доктора політичних наук, професора
Зернецької О.В.*

Київ 2016

УДК 94(100):316.442
ББК ТЗ(0)С:550
М-74

Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол № 4 від 28 квітня 2016 р.)

Рецензенти:

Машевський О.П. доктор історичних наук, професор
Дудко І.Д. доктор політичних наук, професор
Сіденко С.В. доктор економічних наук, професор

Редакційна колегія:

Зернецька О.В., д.політ.н., проф. (загальна редакція);
Вітер І.І., к.е.н., с.н.с., доц. (відповідальний редактор).

Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць/ За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В.// Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України» у листопаді 2015 р. – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – 195 с.

У збірнику наукових праць представлені статті учасників Міжнародної наукової конференції «Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації», проведеної Державною установою «Інститут всесвітньої історії НАН України» у листопаді 2015 р.

Автори збірника зосереджують увагу на історичних, політичних, економічних, інформаційно-комунікаційних, культурних та екологічних аспектах світового розвитку епохи глобалізації. Проаналізовано проблеми модернізації в різних сферах суспільного життя, відображено її географічні та історичні зрізи, зроблено висновок щодо обов'язковості модернізаційних перетворень для подальшого розвитку людства. Розглянуто нові підходи до безпеки розвитку світової спільноти, запропоновано шляхи вирішення проблеми з урахуванням глобальних викликів сучасності.

УДК 94(100):316.442
ББК ТЗ(0)С:550
М-74

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

ISBN 978-966-02-7953-7

©Національна академія наук України.
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1 МОДЕРНІЗАЦІЯ І НЕОІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Белорус О.Г. Глобальная рыночная неоконвергенция: генезис и закономерности эволюции	5
Циватый В.Г. Глобализация, безопасность и модернизация институциональных систем развития общества в условиях полицентричного мира: политико-дипломатические, исторические и социально-экономические аспекты	13
Лоссовський І.Є. Провідний досвід модернізації та індустріалізації: 50 річниця незалежності республіки Сінгапур	20
Жангожа Р.Н. «Другие» в исламе как экзистенциальный «сбой» глобализационных процессов	29
Дарвиду К. Мировой экономический кризис и его влияние на балканские страны и Грецию	36
Джиги Т.В. Електронізація і «мобілізація» державних послуг як інструмент модернізації державного управління в Україні	48

РОЗДІЛ 2 ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ І РЕГІОНАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Васильєв О.А. Модернізація АЕС як фактор підвищення енергетичної безпеки України	55
Фомін С.С. Економічна глобалізація та її вплив на модернізацію пострадянських країн	62
Вітер І.І. Глобальна модернізація і неоіндустріалізація розвитку Європейського Союзу	71
Бондарець М.В. Особливості соціально-економічної модернізації України в умовах кризи	79
Литвиненко В.М. Внесок транснаціональних корпорацій в процес модернізації національної економіки	85

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНА, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА, ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА ТА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Зернецька О.В. Соціальні мережі і кібербезпека особистості	94
Метельова Т.О. Інформаційна безпека України в контексті європейських здобутків: досвід минулого і поточні завдання	101
Перга Т.Ю. Участь бізнесу в екологічній політиці: досвід ЄС	115
Новицька О.В. Використання терористичними організаціями можливостей інтернету та соціальних мереж	122

РОЗДІЛ 4

ГЛОБАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ І МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Муковський І.Т., Тищенко С.В. Глобалізація та її вплив на простір світової безпеки	129
Вонсович О.С. Нелегальна міграція як одна з ключових сучасних загроз європейській безпеці	133
Ветринський І.М. Сучасні геополітичні виклики для міжнародної безпеки	141

РОЗДІЛ 5

ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Хижняк І.А. Підсистемна партикулярно-«гібридна» авторитарність по неопатрімоніальному типу	151
Лоссовський І.Є. Можливості ООН і план «Б» врегулювання військово-політичної кризи на Донбасі	158
Шморгун О.О. Типологічні характеристики антикризової модернізаційної моделі влади	167
Samoilova L.I. Current state of trade and economic relations between Ukraine and South Africa: creation of conditions for mutually beneficial cooperation and new chances for recovery	179
Матюшко В.В. Туризм як локомотив розвитку економіки України в умовах глобалізації	188

РОЗДІЛ 1

МОДЕРНІЗАЦІЯ І НЕОІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

УДК 339.922 : 330.34

Белорус О.Г.,
академік НАН України,
доктор економічних наук, професор

ГЛОБАЛЬНА РИНОЧНА НЕОКОНВЕРГЕНЦІЯ: ГЕНЕЗИС І ЗАКОНОМЕРНОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ

В умовах нового етапу глобалізації з наростанням масштабів і глибини глобальної інтеграції суттєво посилюються процеси неоконвергенції транзитивних і авангардних трансформаційних країн, які мають ринкові, але різні за техніко-економічним рівнем розвитку і конкурентною здатністю соціально-економічні системи. Це ускладнює взаємодію і синергетичні ефекти їх глобального співрозвитку. Всі країни – багаті й бідні, розвинуті й ті, що розвиваються, – рухаються до єдиної глобальної економіки, до єдиної глобальної формаційно-економічної системи – світ-системи глобалізму. Вживання та конкурентний співрозвиток транзитивних країн в умовах світ-системи силового глобалізму безпосередньо залежать від успіхів цих країн в конкурентній динамічній неоконвергенції. Для транзитивних країн їх неоконвергенція з авангардними країнами стає імперативом і об'єктивним законом співрозвитку та взаємодії.

Ключові слова: світ-система глобалізму, глобальна ринкова неоконвергенція, транзитивні й авангардні трансформаційні країни, синергетичний ефект, глобальний співрозвиток.

Белорус О.Г. Глобальна ринкова неоконвергенція: генезис та закономірності еволюції. В умовах нового етапу глобалізації з наростанням масштабів і глибини глобальної інтеграції істотно посилюються процеси неоконвергенції транзитивних і авангардних трансформаційних країн, що мають ринкові, але різні за техніко-економічним рівнем розвитку і конкурентною здатністю соціально-економічні системи. Це ускладнює взаємодію і синергетичні ефекти їх глобального співрозвитку. Всі країни – багаті й бідні, надрозвинені й ті, що розвиваються, – рухаються до єдиної глобальної економіки, до єдиної глобальної формаційно-економічної системи – світ-системи глобалізму. Вживання та конкурентний співрозвиток транзитивних країн в умовах світ-системи силового глобалізму безпосередньо залежать від успіхів цих країн в конкурентній динамічній неоконвергенції. Для транзитивних країн їх неоконвергенція з авангардними країнами стає імперативом і об'єктивним законом співрозвитку та взаємодії.

Ключові слова: світ-система глобалізму, глобальна ринкова неоконвергенція, транзитивні й авангардні трансформаційні країни, синергетичний ефект, глобальний співрозвиток.

Oleg Bilorus. Global Market Neo-Convergence: Genesis and Evolution of

Regularity. At the new phase of globalization with an increase in the breadth and depth of global integration significantly strengthens the process of neo-convergence of transitive and avant-garde transformative countries with market-based, but different in the technical and economic level of development and competitiveness of the socio-economic system. This complicates the interaction and synergistic effects of the global co-development. All countries: the rich and the poor, over-developed and developing move towards a single global economy, a single global formational-economic system – a World-system of globalism. Survival and competitive co-development of transitive countries in the World-system of the globalism is directly dependent on the success of these countries in the competitive dynamic neo-convergence. For transitive countries neo-convergence with avant-garde countries becomes imperative and is the objective law of co-development and interaction.

Keywords: *World-system of globalism, Global Market Neo-Convergence, transitive and avant-garde transformative countries, synergistic effect, global co-development.*

Постиндустриальный этап интернационализации, глобализации и глобальной интеграции социально-экономического развития мира ознаменовался рядом новых закономерностей, набирающих силу объективно действующих законов. Одним из главных законов современного мирового развития является закон глобализации и глобальной интеграции, сформулированный автором данной статьи [1].

В процессе многолетних (1995–2015 гг.) исследований проблем глобалистики и глобальной экономики нами сформулированы экономическая категория неоконвергенции и объективный экономический закон неоконвергенции транзитивных и трансформационных социально-экономических рыночных систем, отличающихся разными уровнями технологического развития, конкурентоспособности и готовности к интеграции в мир-систему глобализма. Глобальная неоконвергенция транзитивных, трансформационных и авангардных постиндустриальных стран несет в себе потенциал положительного влияния на развитие глобальной экономики. И наоборот, искусственное сдерживание процессов неоконвергенции, ее ограничение завесами «золотого миллиарда» может стать реальной угрозой мировому развитию.

Вопреки утверждениям Ф. Фукуямы (Fukuyama, 1992) [6], мы, во-первых, придерживаемся постулата, что история никогда не закрывает последней страницы. Во-вторых, глобалистика уже имеет свою непродолжительную, но бурную историю. Эта молодая наука в кратчайшие исторические сроки (менее чем за полстолетия) стала синтетической мега-наукой, что свидетельствует об огромном мировом социальном заказе на ее существование и развитие. В-третьих, глобалистика феноменальна тем, что развивается комбинированным эволюционно-прорывным путем.

В настоящее время в области глобалистики зафиксировано небывалое количество публикаций, которое исчисляется десятками миллионов. Ведутся активные научные дискуссии представителей американской, европейской, восточноевропейской (Российской) и азиатской научных школ

глобалистики. Благодаря инициативе и усилиям украинской научной школы глобалистики издана история глобалистики как науки [2]. Постепенно представители разных научных школ приближаются к определению исторической миссии и главной социальной функции глобалистики как науки, способной выявлять объективные законы мирового развития.

В нашей рабочей гипотезе мы исходили из объективного характера процессов конвергенции противоположных социально-экономических систем, впервые установленного такими западными учеными, как Дж. К. Гэлбрейт, В. Мур, Дж. Неттл, Р. Робертсон, Дж. Бартон, А. Герборн, У. Бек, М. Уотерс, Б. Тернер и другие. На новом этапе интернационализации и глобальной интеграции объективной стала конвергенция (сближение, сцепление) однотипно-рыночных систем различного уровня развития. Этот процесс мы называем неоконвергенцией. Как и классическая конвергенция, неоконвергенция является двусторонним процессом, а не односторонним подтягиванием отсталых и новых рыночных стран к уровню авангардных. В теории глобалистики и глобальной экономики эти проблемы еще не исследованы.

Нами раскрыта и исследована объективная закономерность неоконвергенции транзитивно-трансформационных и авангардно-трансформационных социально-экономических систем как важнейшая предпосылка их соразвития в исторически длительном процессе глобализации, формирования глобальной экономики и новой формационной социально-экономической и общественно-политической системы глобализма. Мы выделяем ряд направлений неоконвергенции – технологическое, организационно-управленческое, экономическое, финансовое, информационное, экологическое, цивилизационно-гуманитарное.

Несмотря на глобальные кризисные потрясения 1977–1998 гг. и 2008–2009 гг., практически все государства мира не закрылись в национальных границах, не отказались от участия в глобальных процессах, а упорно продолжают движение в новой глобальной экономике, интеграции в глобальный рынок. Ключевой вопрос глобального будущего состоит в том, согласятся ли многочисленные нации-государства превратиться из субъектов в объекты глобальной геополитики и геоэкономики, стать строительным материалом для создания новых мировых империй – американской, европейской, евроазиатской, азиатской?

Ответ на этот вопрос очевиден. Но мировая ситуация осложняется тем, что навязанный народам мира процесс принудительной, силовой глобализации ведет к созданию не только вышеупомянутых региональных империй, но и империи глобальной, всемирной, которую мы называем мир-системой глобализма и которая, в случае ее возникновения, способна превратиться в новое глобальное мироустройство и глобальный общественный строй, базирующийся на глобальной эксплуатации стран и народов. Такая мир-система неминуемо превратится в глобальную

организацию постиндустриальных стран – лидеров глобальной конкуренции и эффективности, глобальных ТНК и глобального финансового капитала. Даже американские исследователи не отрицают такой перспективы, утверждая, что «возможность создания глобальной организации (системы – **О. Б.**) вокруг глобального ядра США-ЕС имеет черты реальности, но также проявляет себя и возможность ожесточения борьбы за лидерство», имея в виду глобально - тотальное доминирование и господство одной страны – Соединенных Штатов. Следует отметить, что известный геостратег нашего времени З. Бжежинский неоднократно призывал руководство США перейти от политики глобального господства и доминирования к глобальному лидерству. Однако тяжелая динамическая инерция развития США в однополюсной системе плюс колоссальные интересы глобальных ТНК и мировой финансовой олигархии позволяют усомниться в том, что США откажутся от своего статуса «E pluribus unum» (с лат. «из многих – единое») и постараются сохранить и укрепить свое глобальное монопольное положение. Недаром некоторые американские исследователи утверждают, что США – это и есть мировое правительство и главный глобализатор мира. «Получая наибольшие блага от глобализации, США используют благоприятное стечение обстоятельств для решения их главной задачи – выработки стратегии пролонгации американской (глобальной. – **О. Б.**) гегемонии» (Bacevich A., 1999). Аналогичной позиции придерживался и Президент США, либерал-демократ Б. Клинтон (Clinton B., 1998). Не считая целенаправленное управление процессами глобализации утопией, США и другие страны – лидеры Севера готовы заплатить за это высокую социальную цену. Так, например, когда в процессе глобализации на глобальные рынки в течение 20 лет будет вовлечено более 1,2 млрд. рабочих из развивающихся стран, заработная плата в развитых странах Севера снизится не менее чем на 50% (Kennedy P., 1999).

После так называемого глобального терроризма и трагедии «черного» дня 11 сентября 2001 г. казалось, что государство и правительство США станут на путь интровертивного (внутреннего), относительно более безопасного развития. Но стало очевидным, что из двух вариантов стратегии – мировая глобализация или американская империя – Вашингтон выбрал империю. Конец XX и начало XXI века ознаменовались ослаблением интеграционных тенденций на глобальном уровне. Замедлились ритм и поток прямых межгосударственных инвестиционных капиталов и валютных потоков. Глобальный системный кризис 2008–2009 гг. нанес сильнейший удар по глобализации. Инерционные последствия этого кризиса будут ощущаться еще в течение длительного периода. Отрицательно сказываются на динамике глобального капитала и его глобальной миграции ожидания новых волн глобального системного кризиса, который приобретает перманентный характер. Китай впервые получил статус «глобального суперинвестора», направляя на международные рынки 33% своего колоссального «свободного» инвестиционного капитала. Вырисовывается

картина углубления грядущих конфликтов и непримиримых экономических противоречий в формирующейся мир-системе глобализма.

В этих условиях стратегическим императивом является переход к качественно новому этапу глобализации и глобальной интеграции – этапу новой глобальной неоконвергенции транзитивных и трансформационных социально-экономических систем и несилового, эволюционного формирования мир-системы глобализма в интересах большинства населения мира, а не группы глобализированных стран и их олигархов. На повестку дня выдвигаются вопросы эволюционного перехода от глобальной экономики индивидуальной наживы к экономике, базирующейся на коллективных формах собственности и распределения – таких, как государственно-корпоративная, корпоративная и акционерная. Коллективные и семейные формы народного предпринимательства, малый бизнес во многих развитых странах (США, Канада, Германия, Великобритания, Франция, Япония) производят 75–85% ВВП. В условиях нынешней технотронно-информационной революции народный малый бизнес, оплодотворенный высокими технологиями, становится «великим» бизнесом, способным противостоять в конкуренции крупному бизнесу и глобальному капиталу.

Новая глобальная конвергенция как объективный закон развития и стратегическая доктрина берет свое начало от теории конвергенции двух противоположных систем – социалистической и капиталистической. Классик теории конвергенции американский профессор Дж. К. Гэлбрейт (Galbraith J.K., 1983) неоднократно подчеркивал, что в будущем национальные, региональные и мировые социально-экономические системы в результате процессов интернационализации, глобализации и глобальной интеграции будут иметь смешанный конвергентный характер, органически соединяя в себе черты рыночного капитализма и социалистического планирования. Конечно, распад СССР, социалистического содружества, обратная трансформация социалистических социально-экономических систем и командно-административных систем централизованных экономик в рыночные системы кардинально изменили картину мира, но еще более усилили потребность в изучении новых условий, тенденций, направлений мирового развития и адаптации к ним. «Жить в мире, не стремясь понять его смысла, – все равно, что расхаживать по огромной библиотеке и не трогать книги» (Холл М. П., 2001).

К числу наиболее важных современных мировых явлений (феноменов) и процессов относится новая социально-экономическая конвергенция как закономерность и закон современного этапа глобальных трансформаций. Конвергенция, по классическому определению Д. К. Гэлбрейта, – это закономерный процесс развития различных социально-экономических и политических систем, которая означает их сближение в процессе развития, структурно-системное «сцепление» в интегрированные образования и

постепенное превращение (трансформацию) в единую, все более интегрированную глобальную систему.

В соответствии с теорией Д. К. Гэлбрейта, объективному закону конвергенции «подчинялись» в своем развитии даже противостоящие друг другу политические и социально-экономические системы – системы-антиподы капитализм и социализм. Общая объективная основа их конвергенции – рынок, который не был монопольным изобретением капитализма, и социально ориентированное государство, которое не было монопольным изобретением стран социализма. На нынешнем этапе мирового развития складываются уникальные исторические предпосылки для развития новой постиндустриальной глобальной конвергенции национальных социально-экономических систем. Она базируется на однотипной рыночной основе национальных экономик, конкурентной платформе их интеграции в глобальную экономику, свободном перемещении людей, капиталов и ресурсов, общих интересах безопасного развития, ресурсосбережения, охраны окружающей среды, повышения социальных стандартов жизни большинства населения, достижения нового качества жизни на базе таких общечеловеческих ценностей, как справедливость для всех, права человека, верховенство права, демократия, экономическая свобода и другие.

Конвергенция между капитализмом и социализмом имела крайне ограниченные результаты в силу ее торможения и блокирования странами – лидерами двух противоположных и противоборствующих политических систем. Новая конвергенция имеет реальные шансы на успех в силу того, что ныне все страны стали рыночными и транзитивными, независимо от уровня их развития. Они движутся к определенным ценностям (общечеловеческим, общеевропейским), мировым стандартам и достижениям. Все страны объединяет общность ресурсной и интеллектуальной базы соразвития, участие в глобальной информационной системе, растущее ощущение «единой глобальной человеческой семьи». Многие политики и государственные деятели начали понимать, что, по определению А. Тойнби (Toynbee A., 1991), «человечество должно стать общемировой семьей или погибнуть» [4].

Когда мы говорим о процессах новой конвергенции, необходимо рассмотреть характер современных глобальных демографических процессов, которые формируют не только мировые трудовые ресурсы, а и масштабы потребностей, потребления и спроса, а также потенциальные возможности наращивания интеллектуального капитала. Все это относится к числу двигательных, локомотивных факторов развития. В период до 2025 года в мире будет происходить неравномерное по регионам общее замедление прироста населения и трудовых ресурсов. Если в 1980–2008 гг. мировой прирост населения составил 2,4 млрд. человек, то за 2009–2025 гг. он не превысит 1,2 млрд. человек, то есть будет в 2 раза меньше. Данный процесс окажет серьезное влияние на конъюнктуру мировых рынков

трудовых, и особенно интеллектуальных, ресурсов и неминуемо приведет к усилению миграционных процессов, выравниванию стандартов оплаты труда, образования. Население Индии по прогнозам возрастет до 1,145 млрд. человек, Китая – до 1,352 млрд. человек. В Восточной Европе, России и Украине численность населения уменьшится за счет снижения рождаемости, миграции в западные страны, где уровень жизни останется более высоким. Такой обмен трудовыми, прежде всего интеллектуальными, ресурсами является негативной формой и направлением конвергенции стран, которая, очевидно, не сможет компенсироваться адекватным притоком инвестиций в транзитивные страны.

Необходимо отметить и тенденцию усиления конвергенции в области организации трудовых и производственных процессов, а также в системах менеджмента. Западные стандарты корпоратизации и акционирования довольно быстро распространяются в Восточной Европе, Китае и странах Евразии. Одной из наиболее сложных проблем конвергенции в Европе станет проблема социальной интеграции и ассимиляции иммигрантов, особенно из мусульманских стран. В России будут возрастать квоты переселенцев из Китая в регионы Дальнего Востока и Сибири с соответствующими проблемами интеграции и ассимиляции. Ожидаемые в мире демографические взрывы с наращиванием к 2100 г. общей численности населения до 14,4–15 млрд. человек выдвигают на повестку дня глобального развития особые императивы конвергенции в образе жизни, культуре потребления, здравоохранении, обеспечении ресурсами питьевой воды, обмена массами мигрантов. Демографические и порожденные ими конвергенционные процессы радикально изменят общую картину мира. Однако складывается впечатление, что подавляющее большинство стран уделяет недостаточное внимание подготовке к решению этих острых проблем.

Угроза заката Запада вполне реальна. «Фактическое сокращение и практическое исчезновение Запада произойдет не когда-то – оно ускоренно происходит сегодня. Уже сегодня незападный мир многочисленнее западного в 5 раз; а в 2050 г. он будет многочисленнее в 10 раз. И из этого процесса Западу уже не вырваться...» [5]. Запад (включая Японию) может спасти лишь реализация разумной долгосрочной интеграции с Восточной Европой, Россией и Турцией и глобальной конвергенции с Востоком и Югом. Если Япония не изменит себя и не создаст условия внешней конвергенции, она, по мнению японских экспертов, может быть уничтоженной за 50 или 100 лет. Угроза демографического опустошения и внешней экспансии существует и в азиатской части России. В мире явственно назрел вопрос о системе регулирования стандартов и уровней потребления всех ресурсов. Это станет наиболее болезненным процессом социальной конвергенции в рамках единой мировой семьи народов.

Наиболее сложными проблемами глобальной конвергенции в XXI веке были и остаются проблемы глобального кооперирования

(сотрудничества) стран, их глобальной интеграции и конкуренции. Крупнейший финансист и философ Дж. Сорос (1998) прогнозирует «системный кризис глобального капитализма» [7] и кризис механизмов глобальных рынков в условиях глобальной экономической системы тотальной частной наживы. Этот авторитетный вывод радует и обнадеживает. По Дж. Соросу, рыночная экономика и общество должны становиться социально ориентированными. Такая переориентация является высшей стратегической (глобальной) целью экономической конвергенции в XXI столетии.

Политическая конвергенция различных по уровню социально-экономического развития стран и их систем – сложнейшая глобальная проблема, на решение которой уйдет, очевидно, не одно столетие. Но альтернативы созданию мировой системы, основанной на глобальном солидаризме единой мировой семьи, на наш взгляд, не существует.

Противоречивая ситуация глобальной коэкзистенции и глобального противостояния основных центров экономической и политической силы не исключает, а предполагает усиление процессов конвергенции разных стран и их социально-экономических систем. Эта глобальная конвергенция в XXI веке будет сохранять старые и генерировать новые формы. Идеологическое и политическое противостояние капиталистического и социалистического мира, которое тоже сопровождалось конвергенцией, ушло с исторической сцены. Все страны мира стали рыночными, «капиталистическими» или государственно-капиталистическими. Они заинтересованы использовать конвергентные механизмы как средство усиления своей конкурентоспособности. Поэтому и сохраняются такие направления конвергенции, как «американизация», «европеизация», «китаизация», «японизация». Сближение и «сцепление» систем противников и конкурентов усиливается с развитием процессов глобализации и глобальной интеграции.

Историческая эпоха национально-государственных империй закончилась [3], ей на смену идет эпоха глобальной империи/империи глобального капитализма/мир-системного глобализма. Чтобы не погибнуть в этих условиях, человечество должно стать единой семьей справедливости, духовности и прогресса. История процессов глобализации в XX и начале XXI столетия, развитие процессов глобальной интеграции и неоконвергенции, тенденции усиления процессов глобальной солидаризации позволяют предположить, что человечество найдет способы замещения устаревшей экономической системы частной наживы системой ноосферной глобальной экономики и глобального общества справедливости для всех.

Использованные источники и литература:

1. Белорус О. Г. Экономическая система глобализма: монография / О. Г. Белорус. – К. : КНЕУ, 2003. – 380 с.
2. Власов В. І. Глобалістика: історія, теорія: монографія / В. І. Власов; наук. ред. акад. НАН України О. Г. Білорус і чл.-кор. НААН України В. А. Вергунов. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2012. – 570 с.
3. Глобалізація і безпека розвитку: монографія / [О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко, Ю. М. Пахомов та ін.]; за ред. О. Г. Білоруса. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
4. Тойнби А. Дж. Постижение истории / А. Дж. Тойнби; пер с англ. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с.
5. Уткин А. И. Будущее глазами национального совета по разведке США: глобальные тенденции до 2025 года / А. И. Уткин, В. Г. Федотова. – М.: ИНЭС-МАИБ, 2009. – 148 с.
6. Fukuyama F. The End of History and the Last Man / F. Fukuyama. – New York : Free Press, 1992. – 418 p.
7. Soros G. The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered / G. Soros. – N.Y. : Public Affairs, 1998. – 312 p.

УДК 327(321):94

Циватый В.Г.,

кандидат исторических наук, доцент,

Заслуженный работник образования Украины,

Ректор Дипломатической академии Украины при МИД Украины

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ, БЕЗОПАСНОСТЬ И МОДЕРНИЗАЦИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ СИСТЕМ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ ПОЛИЦЕНТРИЧНОГО МИРА: ПОЛИТИКО- ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ, ИСТОРИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Появление глобализации есть завершение того институционального процесса образования всемирных связей, институциональных систем, систем безопасности, свободной торговли и становления всемирной истории, которые составили суть пятистолетней истории Запада и мира в целом, устремлённых к прогрессу, осуществляющих модернизацию. Сегодня эти процессы вытеснены на периферию, на уровень локального развития, где выбор модернизационных моделей становится более многообразным и направленным не только на решение внутренних задач, но и на нахождение своего места в глобальном мире, в глобальной истории, в глобальной экономике и в глобальной дипломатии. Анализируется глобализация – новый тип социальной трансформации – как в плане институциональном, так и в ценностном отношении. Отмечается, что на смену классической модернизационной теории в новом полицентричном мире XXI в. пришла т.н. национальная модель модернизации. Поэтому в настоящее время чрезвычайно обострена критика модернизации и, в особенности, догоняющей модернизации, уже давно обнаружившей свою ограниченность в новых социально-экономических, политико-дипломатических и социокультурных условиях.

Ключевые слова: глобализация, институционализация, полицентричность, полицентричный мир, внешняя политика, дипломатия, безопасность, экономика.

Циватий В.Г. Глобалізація, безпека і модернізація інституціональних систем розвитку суспільства в умовах поліцентричного світу: політико-дипломатичні, історичні і соціально-економічні аспекти. Поява глобалізації є завершенням того інституціонального процесу утворення всесвітніх зв'язків, інституціональних систем, систем безпеки, вільної торгівлі та становлення всесвітньої історії, які склали суть п'ятсотрічної історії Заходу і світу в цілому, спрямованих до прогресу, що здійснюють модернізацію. Сьогодні ці процеси витіснені на периферію, на рівень локального розвитку, де вибір модернізаційних моделей стає більш різноманітним і спрямованим не тільки на вирішення внутрішніх завдань, але й на знаходження свого місця в глобальному світі, у глобальній історії, у глобальній економіці та в глобальній дипломатії. Аналізується глобалізація – новий тип соціальної трансформації – як в інституціональному плані, так і в ціннісному відношенні. Визначається, що на зміну класичній модернізаційній теорії у новому поліцентричному світі XXI ст. прийшла т. зв. національна модель модернізації. Тому в даний час надзвичайно загострена критика модернізації та, особливо, наздоганяючої модернізації, яка вже давно виявила свою обмеженість в нових соціально-економічних, політико-дипломатичних і соціокультурних умовах.

Ключові слова: глобалізація, інституціоналізація, поліцентричність, поліцентричний світ, зовнішня політика, дипломатія, безпека, економіка.

Tsivatyi V.G. Globalization, Security, and Modernization of the Institutional Systems of Society's Development under Existing Conditions of Polycentric World: Diplomatic, Historic and Socio-economic Aspects. The appearance of globalization is the culmination of an institutional process of formation of the world connections, institutional systems, security systems, free trade and the establishment of world history, which formed the essence of five centuries of history of the West and the whole world, aspiring to progress, modernizing. Today, these processes have been pushed to the periphery, to the level of local development, where the choice of modernization models is becoming more diverse and directed not only at addressing internal problems, but also to find their place in a globalized world, in a global history, in the global economy and in global diplomacy. Analyzed globalization is a new type of social transformation both in terms of institutional and in value attitude. It is noted that with change of the classical modernization theory, in a new polycentric world of the XXI century, came the so-called national model of modernization. Therefore, criticism of modernization is extremely aggravated now and, in particular, the catch-up modernization, has long been found its limitations in the new socio-economic, political, diplomatic and socio-cultural conditions.

Keywords: globalization, institutionalization, polycentric, polycentric world, foreign policy, diplomacy, security, economy.

В условиях изменившейся за последние десятилетия геополитической картины мира XXI в. под влиянием разноплановых глобальных процессов и проблем международной, региональной и национальной безопасности тематика глобальной дипломатии как важнейшего дополнительного инструмента достижения внешнеполитических целей государства обретает особую актуальность. В современном мире многократно возросло количество игроков-акторов, участвующих в международном общении. В

этих условиях конференционная дипломатия становится важным внешнеполитическим ресурсом, одной из наиболее динамичных сфер мировой политики и глобальной дипломатии. Публичная дипломатия в конференционном формате – это инструмент долгосрочного действия, создающий благоприятный климат для внешней политики, дипломатии и международной безопасности (конференционная дипломатия) [8, с. 175-185].

Социокультурная ситуация конца XX – начала XXI в. во многом определяется процессом глобализации, который при кажущейся понятности становится все более неопределенным, многозначным и явно выходящим за границы тех предметных областей, в рамках которых он традиционно рассматривается. Речь идет о качественно новом состоянии мира и человека в нем, которое уже не может интерпретироваться в терминах анализа реальности, бывших адекватными в до-глобалистскую эпоху. Ситуация глобализации не только создает новый всемирно-исторический контекст взаимодействия цивилизаций и культур, но ставит это взаимодействие в качественно новые условия – условия сложной диалектики национального и глобального, цивилизационного и постцивилизационного, перспективы и ретроспективы, а также – в контекст изменения самой модели и форм культурной репрезентации, механизмов распространения и восприятия культурных образов и т.п. В этой ситуации актуализируется идея диалогового мышления и культурного синтеза как взаимовлияния и взаимопроникновения культурных сфер и систем ценностей, приводящих к появлению новых социокультурных феноменов при сохранении многообразия его форм [6; 7, с. 333-339].

Система международных отношений XXI в. всё отчетливее приобретает черты полицентричности. Полицентричный мир и полицентричная система межгосударственных координат – это реалии и неизбежность сегодняшнего политико-дипломатического диалога. Полицентричный мир, утверждающийся на наших глазах, становится уникальным продуктом беспрецедентной стадии глобализации, которую она достигла к настоящему времени. Принципиальное отличие многополярности от «концертов» прошлого заключается в том, что, во-первых, мир прекращает быть не только европоцентричным, но и евроатлантическим [12, с. 26-29], впервые в истории практически на всех континентах планеты появились или появляются державы с трансрегиональными амбициями. Во-вторых, степень влияния на ход региональных и мировых дел зависит уже не столько от принуждения, сколько от привлекательности той или иной модели развития, а также – от различного рода инструментов «мягкой силы». В-третьих, во второй половине XX в. возник феномен современного международного права, фундаментом которого является Устав ООН. До сих пор он играет роль главного мерила легитимности действий государств на мировой арене, своего рода смиренной рубашкой, сковывающей намерения тех, кто

хотел бы действовать, не взирая на рамки общепринятых правил [2, с. 78-88].

Пугать многополярностью под предлогом того, что это якобы возрождение баланса сил XIX в., безосновательно по обозначенным выше причинам. Впрочем, если бы даже это и было так, предотвратить объективные процессы мирового развития невозможно. Необходимо стремиться скорректировать их, направить в максимально позитивное русло, но не делать вид, что их можно игнорировать. Ссылаясь на то, что полицентричный мир намного сложнее для управления и менее предсказуем, чем мир двухполюсный или, тем более, однополюсный, также не способствует решению проблемы. Закон развития человеческой миросистемы – усложнение механизмов управления и регулирования ею на всех уровнях. Так было всегда, очевидно, будет и впредь.

Термин «глобализация» для характеристики нового процесса социальной трансформации полицентричного мира появился совсем недавно [3, с. 85-89]. Количество книг, в заглавии которых используется слово «глобализация», стало лавинообразно увеличиваться в библиотеке Конгресса с начала 90-х гг. XX в. [4, с. 28-30]. Этот термин возник для характеристики транснационального функционирования экономики и информации, которые, резко нарастая в последнее десятилетие XX в, сделали прозрачными для финансово-информационных систем национально-государственные границы и обеспечили преимущество тем, кто вступил в технологически-информационную революцию. Так, по определению одного из специалистов, «глобализация – процесс лавинообразного формирования единого общемирового финансово-информационного пространства на базе новых, преимущественно компьютерных технологий» [7].

Другая характеристика этого процесса: «Глобализация – это слияние национальных экономик в единую общемировую систему. Она основывается на возникшей в последнее десятилетие XX в. легкости перемещения капитала, на новой информационной открытости мира, технологической революции, приверженности развитых индустриальных стран либерализации движения товаров и капитала» [9, с. 28-32]. Глобализация, таким образом, это не то, что сегодня подлежит обсуждению: желательность или нежелательность. Она есть. Её перспективы и угрозы, безусловно, важно исследовать. Но прежде всего, необходимо сказать о её сущности: глобализация означает победу капитализма и информационной свободы над национальными интересами, в особенности – незападных стран, создание транснациональных систем. Современная система международных отношений, составлявшая основу мирового порядка, дала глубокую трещину, с плавным переходом к многополюсности или полицентричности межгосударственной системы координат XXI в.

Ключевые факторы глобализации – информационный, экономический и технологический. Их можно назвать информационно-экономическим и информационно-технологическим.

Появление глобализации есть завершение того институционального процесса образования всемирных связей, институциональных систем, систем безопасности, свободной торговли и становления всемирной истории, которые составили суть пятисотлетней истории Запада и мира в целом, устремлённых к прогрессу, осуществляющих модернизацию. Сегодня эти процессы вытеснены на периферию, на уровень локального развития, где выбор модернизационных моделей становится более многообразным и направленным не только на решение внутренних задач, но и на нахождение своего места в глобальном мире, в глобальной истории, в глобальной экономике и в глобальной дипломатии. Глобализация – новый тип социальной трансформации – как в плане институциональном, так и в ценностном отношении. На смену классической модернизационной теории в новом полицентричном мире XXI в. пришла т.н. национальная модель модернизации. Поэтому в настоящее время чрезвычайно обострена критика модернизации и, в особенности, догоняющей модернизации, уже давно обнаружившей свою ограниченность в новых социально-экономических, политико-дипломатических и социокультурных условиях [8; 11, с. 20-26; 17].

Экономические, технологические, политические, социальные и культурные факторы глобализации обладают системным свойством синхронизировать и умножать своё действие в пространстве и времени, и в зависимости от сложения сил может быть достигнут синергетический креативный или разрушительный эффект. В глобально зависимом мире национальная безопасность отдельной страны, выстроенная на принципах закрытых систем, становится неэффективной. Трагедия 11 сентября 2001 г. в США стала возможна потому, что национальная система безопасности США, оставаясь замкнутой в глобализирующемся мире, жестко ориентированной только на реализацию национальных интересов относительно небольшой в мировых масштабах группы граждан, не воспринимала извне сигналы о неадекватности этой системы, о растущей на почве глобальных диспаритетов и дискриминаций угрозе глобального био- и технотерроризма. Сентябрьские события заставили промышленно развитые страны пересмотреть концепции и доктрины национальной безопасности. Они стали в большей степени социально зависимыми и гибкими, открытыми для взаимной информации. Системы национальной и коллективной безопасности приобретают стабильный характер, технологически увязываются и начинают синхронизироваться так же, как и экономика, работать в режиме реального времени. Мира на планете уже невозможно достичь на основе доминирования одного или группы государств. Безопасность каждого становится необходимостью всех, точно так же, как безопасность всех – делом каждого [1].

Необходимо признать, что современная ситуация в мировом масштабе накладывает ответственность за безопасность на экономически развитые страны – это своеобразная плата за ту огромную дистанцию, которая возникла в результате неравномерного развития и их резкого отрыва от беднейших стран на протяжении последних десятилетий. Глобализация и формирование глобальной системы социальных отношений потребовали адекватных принципов построения глобального общества. Эти процессы резко изменили конфигурацию и содержание всей системы безопасности. В отличие от вполне рационального в атомную эпоху принципа классовой идеологии марксизма вакуум отношений между первым – богатым – и третьим – бедным – мирами был заполнен все возрастающей, особенно по отношению к США, ненавистью и религиозным экстремизмом [13].

Нельзя согласиться с теми, кто считает, что глобализация – это продолжение модернизации. Дело обстоит как раз наоборот. Глобальная экономика – это клуб уже модернизированных. Прежде господствовала идея прогресса (эвфемизм развития по западному пути). В одном из своих конкретных воплощений она представляла как модернизация. Становление современного Запада создало, прежде всего, политические и культурные условия, которые закрепляли трудовую мотивацию, формировали автономного индивида с его ответственной свободой и государство, находящееся под контролем гражданского общества [15; 16]. Согласно наиболее распространённой в течение долгого времени концепции, незападные страны следуют догоняющей (Запад) модели, стремятся воспроизвести институциональные системы Запада. Теперь оказалось, что не все могут осуществить этот процесс. Осознав это, клуб избранных решил зафиксировать статус-кво на приемлемых для себя условиях, оставив идею подталкивать к развитию менее удачливых, ощутив нехватку сил для подтягивания каждого общества к глобальному развитию в этом огромном мире. Сущность процесса догоняющей модернизации везде одна и та же, независимо от политического и социального строя: это организация масс для индустриализации [14].

Таким образом, глобализация, будучи новым типом социальной трансформации как в плане институциональном, так и в ценностном отношении, не позволяет модернизирующимся странам только перенимать и имитировать существующие структуры и институты западного общества, которые сами начинают подвергаться изменению.

Глобализация оказалась противоположной модернизации, ибо догонять и имитировать – значит обрекать себя на прогрессирующее отставание. Быть похожим на других сегодня не годится. Сегодня надо быть лучшим или уникальным.

Оглядываясь назад, недостатки классической модернизационной теории кажутся всё более очевидными, её применение всё более утопическим. Но вместе с тем вряд ли с нашим сегодняшним опытом можно подходить к прошлому, у которого был свой опыт, своя логика развития. На

сегодня основополагающей стала не догоняющая модель развития, а так называемая национальная модель модернизации. Она состоит в том, что на определённом уровне вестернизации, т.е. имитации Запада, осуществляется переход к постановке основных национальных задач и нахождению способов их решения. В этом случае противоречия институционализируются, а долговременная борьба этих сил теряет почву: необходимо постоянно заимствовать что-то от Запада, но решать собственные задачи самостоятельно найденными средствами (например: национальная модель модернизации КНР; национальная модель модернизации Вьетнама; национальная модель модернизации Южной Кореи; национальная модель модернизации Украины и т.д.).

Триада «глобализация – безопасность – модернизация» представляет собой важную теоретико-методологическую составляющую усовершенствования национальных моделей и институциональных систем развития общества в полицентричном мире.

Использованные источники и литература:

1. Большая Европа в глобальном мире: новые вызовы – новые решения / под. ред. Ал.А. Громыко (сост., авт.). – Доклады Института Европы № 292. – М.: Институт Европы РАН: Нестор-история, 2013. – 144с.
2. Громыко А.А. Становление нового мирового порядка / А.А. Громыко // США – Канада. Экономика. Политика. Культура. – 2002. – № 11. – С. 78-88
3. Зернецкая О.В. Украинская научная школа глобалистики профессора О.Г. Белоруса / О.В. Зернецкая // Экономика Украины. – 2009. – № 5. – С. 85-89.
4. Иноземцев В.Л. Глобализация: иллюзии и реальность // Свободная мысль. – 2000. – №1. – С. 28-30.
5. Карпухин О.И. Последний бастион. Глобализация культурных коммуникаций / О.И. Карпухин. – М.: Дрофа, 2011. – 432с.
6. Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку / За ред. А.І. Кудряченка. – К.: Університет «Україна», 2010. – 405с.
7. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи / Под ред. М.Г. Делягина. – М., 2000. – Обложка.
8. Родрик Д. Парадокс цивилизации: демократия и будущее мировой экономики / Дэни Родрик. – М., 2014. – 576с.
9. Уткин А. Глобализация: процесс и осмысление // Свободная мысль – XXI. – 2000. – № 11. – С. 28-32.
10. Циватий В.Г. Языковая картина мира и национальные менталитеты в контексте европейских дипломатических практик: исторические традиции и новации [Текст] / В.Г. Циватий // Молодёжь и наука: слово, текст, личность. Сборник научных статей. – Ульяновск: УлГПУ, 2015. – С. 175-185.
11. Циватий В.Г. Глобалізація та європейська регіональна політика: історичні імперативи й сучасність / В.Г. Циватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Ж., 2012. – Випуск 18. – С. 20-26.
12. Циватий В.Г., Громыко О.А. Поліцентричність сучасного світоустрою: мегатренди ХХІ століття (інституційний контекст) / В.Г. Циватий, О.А. Громыко // Зовнішні справи. – 2014. – № 08. – С. 26-29.

13. Chase-Dunn. The Future of Global Conflict. – London: Sage Publications, 1998. – 666p.
14. Globalization of World Politics / John Baylis, Patricia Owens, Steve Smith. – Oxford University Press, 2014. – 648p.
15. Judt T. Its Own Worst Enemy // New York Review of Books. – 2002. – August 15. – P. 12-13.
16. Kennedy P. The Global gales ahead // New Statesman and Society. – May 3, 1996. – P. 28-29.
17. Robertson R. Globality, Global Culture and Images of World Order // Social Change and Modernity. Berkeley, 1992. – P. 407.

УДК 94(5)

Лоссовський І.Є.,
*кандидат фізико-математичних наук,
Посол з особливих доручень
Міністерства закордонних справ України*

ПРОВІДНИЙ ДОСВІД МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ: 50 РІЧНИЦЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ РЕСПУБЛІКИ СІНГАПУР

В статті аналізуються головні фактори, передумови успішної індустріалізації і модернізації Республіки Сінгапур, яка за одне покоління зробила «стрибок із третього світу в перший». Характеризуються основні принципи державного будівництва, а також шляхи подолання перешкод, з якими стикалася острівна держава-місто. Аналіз зазначених факторів розвитку Сінгапуру здійснюється у зв'язку з подібними проблемами, з якими стикається сьогодні Україна.

Ключові слова: *Сінгапур, державне будівництво, модернізація, індустріалізація, корупція, непотизм, мерітократія.*

Лоссовский И.Е. Ведущий опыт модернизации и индустриализации: 50 годовщина независимости республики Сингапур. В статье анализируются основные факторы и предпосылки успешной индустриализации и модернизации Республики Сингапур, которая за одно поколение сделала «прыжок из третьего мира в первый». Характеризуются основные принципы государственного строительства, а также пути преодоления препятствий, с которыми сталкивалось островное государство-город. Анализ указанных факторов развития Сингапура производится в связи с подобными проблемами, с которыми сталкивается сегодня Украина.

Ключевые слова: *Сингапур, государственное строительство, модернизация, индустриализация, коррупция, непотизм, меритократия.*

Lossovsky I.E. Leading experience of modernization and industrialization: the 50 anniversary of independence of the Republic of Singapore. The analysis of principal factors and preconditions for successful industrialization and modernization of the Republic of Singapore, which for one generation has made the «jump from third world in the first» is done in the article. Basic principles of state-building process as well as ways to overcome obstacles faced by the island-country-town are characterized. The analysis of these factors of Singapore development is carried out given the similar problems facing Ukraine today.

Keywords: *Singapore, state building, modernization, industrialization, corruption, nepotism, meritocracy.*

У серпні 2015 р. відзначалася 50-та річниця проголошення незалежності Республіки Сінгапур, історія розвитку якої стала чи не найуспішнішим у світі прикладом державного будівництва, модернізації та неоіндустріалізації практично «з нуля» хоча й доволі невеликої острівної держави-міста [5; 6]. Результати стрімкої індустріалізації і модернізації цієї країни прийнято оцінювати не інакше, як «диво». Світовий Банк характеризує Сінгапур як найкраще місце у світі за легкістю ведення бізнесу, він посідає друге після США місце за кількістю підприємців на душу населення. ВВП країни на душу населення, що становить 56286 дол. США, робить її однією з найбагатших у світі. Країна входить до трійки найбільших центрів експорту нафтопереробної продукції, є одним з крупніших і найживавіших морських портів, світовим лідером з виробництва само-підйомних плавучих бурових установок (пригадується одіозний корупційний скандал в Україні навколо горезвісних «вишок Бойка», вироблених в Сінгапурі, проте до цієї чистої від корупції країни він ніякого відношення не має) і єдиною країною в Азії, що має найвищий кредитний рейтинг «AAA» від усіх трьох головних кредитних рейтингових агентств світу – Standard & Poor's, Moody's, Fitch [2]. Економіка Сінгапуру вважається однією з найбільш ефективних у світі, а країна – однією з найменш корумпованих. Систему забезпечення житлом його мешканців часто наводять як кращий приклад державного забезпечення житлом. Численні зелені оази, парки і насадження, що охоплюють весь острів, справедливо дали йому ім'я «місто-сад». Згадані досягнення уявляються ще більш вражаючими, враховуючи, що цей острів-місто-держава практично не має жодних власних природних ресурсів, у тому числі і води.

Сінгапур є унікальним місцем з багатьох різних причин: географічне і геополітичне розташування на найактивнішому перехресті морських шляхів з Європи, Близького Сходу, Африканського континенту та Індії до Східної Азії, Китаю та Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР), з Індійського океану до Тихого; відсутність будь-яких власних природних ресурсів (навіть прісна вода купується і надходить по дамбі із сусідньої Малайзії, а частково продукується з використанням різноманітних суперсучасних технологій) [4]; острівна держава-місто з багатонаціональним, багаторасовим та багатоконфесійним населенням; всього за одне покоління держава у своєму розвитку спромоглася здійснити гігантський стрибок з «третього світу до першого»; унікальним є приклад відділення Сінгапуру від Федерації Малайзія, оскільки остання не лише не протидіяла незалежності острова, але й сама ініціювала та наполягала на такому відділенні; унікально складними були й проблеми, що постали перед щойно сформованою державою у формі викликів та ворожого ставлення її оточення, з боку відразу трьох значно більш сильних «старших братів»: Малайзії, що тиснула економічно і

політично, сприяла розпаленню міжетнічних конфліктів; Індонезія, яка планувала військову агресію та спонсорувала тероризм в рамках політики «конфронтації»; КНР, яка підтримувала комуністичний радикалізм на острові.

Характеризуючи процес відділення Сінгапура від Малайзії патріарх американської і світової дипломатії Г.Кіссінджер відзначав, що остання «вивергнула з себе Сінгапур», тому, що виявилася неспроможною навчити останній підкорятися, не змогла дати собі раду з численним китайським етнічним населенням. За словами засновника незалежного Сінгапуру, творця його економічного дива та багаторічного Прем'єр-міністра Лі Куан Ю (1923-2015 рр.), «9 серпня 1965 р. зненацька ми залишилися у самотності. Нас випроводили геть з Малайзії, надавши можливість іти куди заманеться шляхом, що не мав жодних вказівних знаків і провадив у незнане майбутнє. Сінгапур не був країною, яка б сформувалась природно. Це була мовби штучна країна...Ми успадкували острів, але, без материкової зони, ми отримали серце без тіла» [3].

Коли діяч Британської імперії сер С.Раффлз заснував Сінгапур у 1819 р., останній являв собою напівсонне болотисте рибальське село. Найбільша в ті часи англійська Східно-Індійська компанія, а надалі колоніальна влада Великої Британії перетворили острів в портове місто, використовуючи вигідне стратегічне розташування Сінгапуру. Коли британці покинули Сінгапур, його ВВП на душу населення становив жалюгідні 516 дол. США, що робило країну однією з найбідніших у світі [8; 11]. Політика Метрополії за принципом «розділяй і володарюй» призвела до того, що близько мільйона китайців, малайців та індійців, які населяли острів, жили в умовах крайньої бідності і постійних міжетнічних конфліктів. Однак, завдяки політичному баченню видатної, навіть у світовому масштабі, особистості Лі Куан Ю і його соратників по створеній ним Партії народної дії (ПНД) країна за період одного покоління (близько 25 років) здійснила стрибок з «третього світу в перший».

У чому полягає секрет сінгапурського успіху і чи може «сінгапурська модель» бути застосована в пострадянських державах, у тому числі, – в Україні? Для відповіді на ці питання розглянемо ключові фактори, що стимулювали поступальне просування Сінгапуру.

Модель розвитку «нових індустріальних держав». Щодо суто економічних рецептів успішного розвитку Сінгапуру, то їх не можна безпосередньо застосовувати як модель розвитку для України, оскільки занадто великою є різниця між нашими країнами у: структурі економік та економічних традиціях, природних та інших ресурсах, масштабах, географічних і геополітичних умовах, ментальності та культурних особливостях населення тощо. У науковій економічній літературі Сінгапур відносять до «першої хвилі» «нових індустріальних країн» Східної Азії, які почали формуватися в кінці 1960-х рр. До цієї ж «хвилі» відносять Гонконг, Республіку Корея і Тайвань. «Друга хвиля» в зазначеній схемі представлена

Індонезією, Малайзією, Таїландом і Філіппінами, а «третя» – Китаєм та Індією. Всі вони разом кваліфікуються сьогодні як новий полюс зростання у світовій економіці. Для них характерною є експортноорієнтована економіка. Економічний розвиток цих країн, насамперед «першої хвилі», описаний моделлю «зграї гусей», що уособлює парадигму руху за схемою «лідер-послідовник». Її суть полягає в механізмі передачі імпульсів розвитку від країни-лідера, в даному випадку – Японії, незаперечного післявоєнного лідера в Східній Азії, – до послідовників [1]. Для Центрально-Східної Європи і пострадянського простору характерними є інші умови і моделі розвитку. Разом з тим, є чимало рецептів і прикладів з сингапурського досвіду, якими могла би скористатися Україна в її прагненні до модернізації та подоланні корупції й непотизму.

Чесний і висококомпетентний уряд. Уряд Сингапуру є невеликим, але ефективним, чесним і компетентним, незаплямованим корупційними скандалами, тобто володіє якостями, які всі ці роки були переважно відсутні в більшості пострадянських країн, у тому числі і в Україні. В опублікованих «*Transparency International*» в 2014 р. результатах дослідження глобального поширення корупції Сингапур посів 7-е місце у світі серед найменш корумпованих держав. Перші три місця рейтингу посіли Данія, Нова Зеландія і Фінляндія. Серед пострадянських країн найкращий показник у Естонії – 26 місце, у Грузії – 50, Росії – 136, Україна – 142-е серед 174 країн світу [9]. Викоріненням корупції в Сингапурі стали займатися ще в часи Британського панування створенням у 1952 р. Бюро розслідування корупції. З 1959 р., коли Сингапур отримав право самоврядування, проблема контролю корупції постійно перебувала серед головних питань порядку денного всіх діючих урядів. шляхом впровадження чітких правил, які поставили корупцію поза законом, а також суворого покарання тих, хто порушує ці правила, у державному управлінні встановилися принципи довіри, прозорості та передбачуваності. Прем'єр-міністр Лі з самого початку підкреслював важливість забезпечення повного викорінення корупції: «Сингапур зможе вижити лише в тому випадку, якщо міністри і вищі чиновники будуть некорумпованими і ефективними» [3].

«Торговою маркою» історії успіху Сингапуру залишаються триваючі реформи антикорупційного законодавства з метою його адаптації до умов сучасності, а також суворі і безкомпромісна його імплементація. Жорстке правило «нульової толерантності» по відношенню до корупції абсолютно однаково застосовується до всіх. ПНД з самого початку демонструвала, що не боїться самоочищення. Так, в 1975 р. Державний міністр екології Сингапуру був засуджений за зловживання владою і корупцію. Наступні звинувачення в корупції деяких керівників Міністерства оборони, Антикорупційного агентства і Міністерства закордонних справ країни підтвердили правило, що закон в рівній мірі застосовується до всіх громадян. І справа не так у жорсткому до корупції законодавстві, як у безкомпромісній та ефективній його імплементації. Очевидно, що без

правового примусу дотримання законів антикорупційне законодавство перетворюється лише на порожні слова. Законодавство Сінгапуру встановлює систему чітких правил, що визначають заборонені корупційні дії і пов'язані з ними покарання. У порівнянні з вкрай заплутаними законами деяких інших країн орієнтуватися у сінгапурському законодавстві досить легко.

Керівництво країни робило ставку на чесність і високу компетентність уряду та інших гілок влади і всіх рівнів менеджменту, працьовитість та дисциплінованість робочої сили і активну розбудову необхідної інфраструктури. Було поставлено завдання вийти на рівень економічних та соціальних стандартів розвинених країн, зокрема, у сферах суспільної та особистої безпеки, добробуту, охорони здоров'я, освіти, культури побуту, телекомунікацій, транспорту і обслуговування. Сінгапур у короткий термін став привабливим міжнародним центром для бізнесменів і підприємців, інженерів, менеджерів, науковців, інших професіоналів, що збираються вести бізнес у Південно-Східній Азії (ПСА) і Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР).

Стабільна, відкрита та приваблива економіка. Керівництво країни поставило завдання створити оазис «першого світу» у регіоні «третього світу», спираючись на економічне зростання та привабливість для вкладання інвестицій. Світові транснаціональні корпорації (ТНК) прагнуть закріпитися в Сінгапурі завдяки режимам невисокого оподаткування і сприятливого ставлення з боку уряду та місцевої інфраструктури. Прорив стався в 1970-х рр., коли провідні виробники напівпровідників, включно з найбільшою американською корпорацією Texas Instruments, приступили до виробництва в Сінгапурі. До 1980-х рр. країна стала головним експортером електронної та електротехнічної продукції, а до 1997 р. на острові працювало близько 200 американських компаній-виробників із загальним обсягом інвестицій понад 19 млрд. дол. США. Після того, як мануфактурний сектор пішов на спад, уряд стимулював швидке зростання інших секторів: нафтопереробки, біотехнологій, офшорної промисловості, фінансів. Сінгапур продовжує «грати» в рамках наявних у нього можливостей. Не маючи достатньої території і дешевої робочої сили, країна зосередилася на тих галузях, де може реально досягти успіху. Створюючи умови для легкого ведення бізнесу, уряд домогся залучення значних іноземних інвестицій.

Держава змогла успішно вбудуватися в глобальну фінансову систему, забезпечивши провідним зарубіжним банкам оптимальні умови для успішного функціонування, сучасну розгалужену інфраструктуру, чітке і прозоре законодавство, високоефективний і некорумпований державний апарат, значну кількість кваліфікованих професійних кадрів, здатних швидко адаптуватися до сучасних складних обставин мінливого світового політичного, економічного і бізнесового середовища. На початку 1990-х рр. Сінгапур перетворився на одну з фінансових столиць світу, а його валютний ринок є крупнішим в Азії і третім за розміром у світі після лондонського і

ню-йоркського. Головними передумовами такого успіху було домінування закону, наявність незалежної і чесної судової влади, стабільний, компетентний і чесний уряд.

Система правління фактично однієї партії в Сінгапурі хоча й зазнає критики з боку європейських партнерів за недостатню демократичність, не має такого авторитарного підтексту, як в деяких пострадянських країнах. У випадку з Сінгапуром однопартійне правління має свої позитивні сторони. Воно робить країну політично стабільним притулком для інвесторів серед хаосу і нестабільності, характерних для деяких інших країн ПСА. Багато ТНК вибирають місця розміщення своїх штаб-квартир в Сінгапурі, хоча займаються бізнесом в інших країнах регіону.

Культ знань та система освіти. З перших років незалежності було сформульовано стратегію розвитку єдиного наявного в Сінгапурі природного ресурсу – народу. Згідно з оцінками, Всесвітньої Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), країна посідає одне з перших місць у світі за рівнем освіти. Її система освіти є гранично мерітократичною з незмінним фокусом на пошук і розвиток найталановитіших студентів і направлення їх на роботу в сферу державного управління. Якісна освіта за невеликі гроші надається не тільки в елітних середніх і вищих навчальних закладах, але й в звичайних місцевих школах та інститутах. Національна система освітніх фондів надає стипендії найліпшим студентам для отримання освіти в кращих університетах світу, водночас велика увага приділяється розвитку власних університетів. Сінгапурський Національний університет і Технічний університет Наньянг посідають сьогодні 22 і 39 місця у всесвітньому таблиці про ранги вищих навчальних закладів [10]. Ті, хто отримує державні стипендії на освіту, зобов'язані відпрацювати в державному секторі як мінімум два роки за кожен рік навчання. Принципом мерітократії регулюється практика розвитку та просування викладачів. Оскільки їх початкова зарплата є вищою за середній рівень по країні, професія вчителя є привабливою для кращих випускників університетів.

Освітня політика Сінгапуру має виражену орієнтацію на майбутнє. Політика двомовності з англійською мовою крім рідної (китайської, малайської, тамільської), фокус на науку, технології, інженерію і математику призвели до того, що сінгапурські студенти вважаються одними з кращих у світі. Завдяки цьому сінгапурські випускники набувають солідну освітню базу, а робоча сила країни – високу кваліфікацію й різноманітні таланти та вміння, що також є вагомим привабливим фактором для іноземних інвесторів.

Оскільки єдиним природним ресурсом Сінгапуру є працьовитий та освічений народ, з самого початку уряд орієнтувався на професіоналізм і якість освіти управлінських кадрів, зростання якості робочої сили. На роботу в державні установи приймалися найкращі випускники університетів, науковці-дослідники та інженери, що поверталися після

навчання та стажування з Великої Британії і США, Австралії та Нової Зеландії, країн континентальної Європи. Численні фахівці державного і приватного секторів направлялись до провідних країн світу вивчати передовий іноземний досвід у різних сферах господарства і доводити, що Сінгапур – перспективне місце для налагодження співпраці, вкладення капіталів, застосування нових технологій і розміщення виробництв. Головним ресурсом стали дисципліна, розум, здібності, освіта та винахідливість населення, активно використовується іноземний інтелектуальний потенціал. При населенні в 5,4 млн. чол. до роботи в країні заохочуються кращі фахівці різних галузей зі всього світу. За офіційною статистикою, близька 40% працюючого населення є іноземцями.

Гарантування національної безпеки та впровадження інновацій. В оточенні великих, але недружніх країн молода незалежна держава відчувала себе у небезпеці і потребувала створення власної ефективної армії, що представляло значну проблему, враховуючи менталітет більшості її населення – китайців, які мали подолати традиційну нелюбов до військової служби. На перешкоді стояли національні традиції, які уособлювалися в словах відомої китайської приказки: «розумний чоловік не піде до війська, гарна сталь не йде на цвяхи». Сьогодні Сінгапур володіє хоча й невеликою, але відмінно навченою, сучасно озброєною та ефективною армією, куди після відповідної підготовки в провідних військових навчальних закладах світу направляються найкращі студенти, яких відбирають ще у середній школі та надають їм державні гранти і стипендії. Військова служба й робота вчителем є чи не найбільш престижними та бажаними для молодих людей країни заняттями.

Компактність країни зробила її своєрідною лабораторією, де ставилися соціальні, політичні, економічні і державо-будівничі експерименти, які можуть слугувати успішними прикладами для інших держав світу, що стикаються з необхідністю боротьби з корупцією та nepotизмом, залучення інвестицій, активізації розвитку та модернізації економіки, гарантування безпеки та стабільності, розв'язання міжнаціональних проблем і забезпечення міжконфесійного миру, гарантування сучасного прогресивного виховання та якісної освіти населення.

Керівництво країни не стало бездумно копіювати західний ліберально-демократичний шлях розвитку, проаналізувало принципові відмінності між «індивідуалізмом» Заходу та соціальним «колективізмом» Сходу, роблячи опору на найбільш позитивні особливості, так звані «європейські цінності» (неприйняття корупції і nepotизму, «протестантська етика», індивідуальний розвиток й індивідуальна безпека, права людини) і, водночас, не відмовляючись від природних для Сходу «азійських цінностей» (колективізм, відчуття солідарності і єдності народу, «конфуціанська етика», принцип переваги безпеки соціуму над

індивідуальною безпекою, трудоголізм, повага до батьків і старших, преклоніння перед освітою).

За Лі Куан Ю, секрет успіху Сінгапуру одним словом можна характеризувати як «довіра». Саме довіра свого часу спонукала іноземних інвесторів, незважаючи на світову кризу та кризи в країнах ПСА, розмістити тут свої заводи та нафтопереробні підприємства. Сінгапур став третім у світі після Хьюстона і Роттердама центром з нафтопереробки, третім (після Нью-Йорку та Лондона) світовим центром торгівлі нафтою і нафтопродуктами, найбільшим світовим ринком танкерів для нафти і пального, світовим лідером нафтохімічного ринку, незважаючи на відсутність будь-яких власних нафтогазових природних ресурсів.

Досвід Сінгапуру є прикладом успішної політики збереження міжнародного та міжконфесійного миру в багатонаціональній державі, ефективної боротьби з корупцією, вмілого залучення іноземних інвестицій, високого рівня охорони здоров'я та освіти, мудрого, ефективного і просвіченого державного управління. Сінгапур є привабливим прикладом реалізації стратегії формування сучасної єдиної нації, запровадження на практиці ідеології розвинутого мерітократичного суспільства трудоголиків. Принципи мерітократії і досягнення найвищих стандартів практично в усіх сферах суспільного життя є важливою основою, яка формує відчуття успішності, упевненості і національної гордості сінгапурців [7].

На переконання Лі Куан Ю, є три головні «стратегічні» засади успішного розвитку Сінгапура: стабільність і згуртованість суспільства; притаманне місцевій культурі прагнення добиватися найвищих результатів, економні і працьовиті люди, які завжди роблять внесок у майбутнє країни і наступні покоління; глибока повага до освіти і знань. Перебуваючи в вересні 2010 р. з візитом в Україні на запрошення її уряду, на той час Міністр-ментор Сінгапуру пан Лі, відзначив такі три «тактичні» передумови сінгапурського економічного дива: гранично привабливе для іноземного бізнесу внутрішнє законодавство; англійська мова як державна та мова спілкування всіх етнічних груп країни; жорсткі методи боротьби з корупцією і непотизмом, які дозволили за дуже короткий час подолати ці потворні виразки суспільства.

Висновки. У разі застосування досвіду Сінгапуру в тій чи іншій країні антикорупційні заходи повинні здійснюватися з самого верху донизу. Перед законом усі мають бути рівними, лише в цьому разі культура та «звичка» законслухняності і безумовної поваги до верховенства права увійдуть до «плоті і крові» усіх громадян.

Відчуття абсолютної відповідальності тільки тоді стане культурою державних службовців усіх рівнів, коли вкорениться усвідомлення неминучості звітування за свої дії та покарання за скоєні злочини.

Для подолання корупції необхідно домагатися того, щоб ухвалені суворі закони застосовувалися послідовно і безкомпромісно до всіх, хто переступив закон, без виключення.

Принцип мерітократії (залучення на керівні посади лише найбільш гідних осіб) є ключовим для викорінення непотизму (кумівства) і панібратства, що процвітають в Україні та інших пострадянських країнах.

Рівень зарплат державних службовців усіх рівнів має бути високим, порівняним із зарплатами в приватному секторі економіки, що є необхідною, але не достатньою умовою викорінення корупції.

Суворе дотримання принципу залучення на відповідальну роботу лише найкращих і найосвіченіших фахівців забезпечить безперервність потоку талантів до державної служби. «Ефектом доміно» такої стратегії має стати формування високопрофесійного, ефективного і компетентного уряду, всіх ієрархічних ланцюгів управління на державному та місцевому рівнях.

Необхідно забезпечити ухвалення сучасного прогресивного зовнішньоторговельного законодавства з метою активізації залучення ТНК для роботи в країні і гарантії припливу іноземних інвестицій.

Послідовна імплементація всього вищезазначеного сприятиме тому, що в країні має запанувати соціальна, політична та економічна стабільність, а економіка стане більш привабливою для іноземних інвестицій. Такі заходи сформулюють стабільне середовище для прогресу розвитку економіки і всього суспільства в напрямку досягнення рівня і статусу країни «першого світу».

Використані джерела та література:

1. Брагина Е. А. Модель развития новых индустриальных стран / Е. А. Брагина // Вестник Российской Академии Наук. – 1998. – Т. 68. – № 1. – С. 85-89.
2. Кредитні рейтинги країн [Електронний ресурс] // Реальна економіка. – Режим доступу: <http://real-economy.com.ua/rus/publication/117/59833.html>
3. Лі Куан Ю. Із третього світу в перший. Сінгапурська історія: 1965-2000. Мемуари / Ю. Лі Куан. – Київ.: Вид. О.Капусти, 2011. – 680 с.
4. Лоссовський І. Міжнародний досвід розв'язання «водних конфліктів» в контексті визначення стратегії водо забезпечення Криму / І. Лоссовський // Зовнішня торгівля: Економіка, Фінанси, Право. – № 3 (74). – 2014. – С.80-90.
5. Лоссовський І. Найуспішніший досвід державного будівництва / І. Лоссовський, Н. Лоссовська // Зовнішні справи. – № 9. – 2015. – С.43-47.
6. Лоссовський І. Як Сінгапур став оазисом «першого світу» // День. – № 137(4504). – 04. 08. 2015 р. – С.8.
7. Сургуладзе В. Идеология трудолюбивой нации: Ли Куан Ю и уроки сингапурского «экономического чуда [Електронний ресурс] / В. Сургуладзе // Международная жизнь. – №6. – 2015. – Режим доступу: <https://interaffairs.ru/author/material/1319>
8. Baker J. Crossroads. A Popular History of Malaysia and Singapore / J. Baker. – Singapore: Marshall Cavendish Editions, 2012. – 455 p.
9. Corruption Perceptions Index 2014: Results [Електронний ресурс]. / Transparency International. – Режим доступу: <http://www.transparency.org/cpi2014/results>
10. QS World University Rankings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2014#sorting=rank+region=+country=+faculty=+stars=false+search=>
11. Tarling N. Studing Singapore's Past / N. Tarling. – Singapore: NUS PRESS, 2012. – 261 p.

Жангожа Р.Н.,
доктор философских наук,
доктор политических наук,
ведущий научный сотрудник
ГУ «Институт всемирной истории НАН Украины»

«ДРУГИЕ» В ИСЛАМЕ КАК ЭКЗИСТЕНЦИОНАЛЬНЫЙ «СБОЙ» ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

В статье рассматривается современная этно- и конфессионально-политическая ситуация, возникающая в современном мире. В контексте глобализационных и транскультуральных процессов возникают новые, неизученные формы идеологии, влияющие на социальную политику и порядок в различных регионах мира. В первую очередь, движения квази-исламских маргинальных групп. В своем пилотном исследовании автор задается вопросом о феномене этих маргинальных квази-конфессиональных образований.

Ключевые слова: глобалистика, мультикультурализм, транскulturация, квази-конфессиональность, идеология нового терроризма.

Жангожа Р.Н. «Інші» в ісламі як екзистенційний «збій» глобалізаційних процесів. У статті розглядається сучасна етно- і конфесійно-політична ситуація, що виникла в сьогоденному світі. У контексті глобалізаційних і транскультуральних процесів виникають нові, невивчені форми ідеологем, що впливають на соціальну політику і порядок в різних регіонах світу. В першу чергу, рухи квазі-ісламських маргінальних груп. У своєму пілотному дослідженні автор задається питанням про феномен цих маргінальних квазі-конфесійних утворень.

Ключові слова: глобалістика, мультикультуралізм, транскulturація, квазі-конфесійність, ідеологія нового тероризму.

Zhangozha R.N. «Others» in Islam as an existential «failure» of globalization processes. The article reveals the modern ethno-political and religious situation which has arisen in the world today. In the context of globalization and transcultural processes new unexplored forms of ideology that influence social policy and procedure in the various regions of the world are arised. Primarily, these are quasi-Islamic marginalized groups' movements. In a pilot study, the author wonders about the phenomenon of marginal quasi-religious entities.

Keywords: globalistics, multiculturalism, transculturation, quasi-confessionality, the ideology of a new terrorism.

В современном мире, в условиях открытого и все расширяющегося информационного пространства, возникают маргинализированные течения, превращающие объекты своего влияния в субъекты с дивергентной мировоззренческой ориентацией. Такие тенденции существовали на всем протяжении истории и во всех религиозных конфессиях. Большинство из этих аномальных явлений достаточно детально описаны в литературе, что освобождает нас от их детального анализа.

Наиболее актуальной и мало изученной темой, которая в наши дни приобрела особую актуальность и остроту, представляется проблема так называемого «исламского терроризма» (хотя этот термин принципиально неверен). Как представляется, в основе проблемы лежит самоидентификация тех, кто не считает себя мусульманами в традиционном понимании: тех, кто либо не принимает многого из того, что составляет содержание базовых и нормативных установлений понятия «мусульманин», либо не исповедует никакую религию, идентифицируя себя при этом с традициями исламской культуры (так сказать, по факту своего рождения или же по сугубо субъективным причинам, не имеющим никакого отношения к базовым ценностям ислама).

Самая общая характеристика этой страты людей «неисламского» образа жизнесуществования автоматически означает признание традиционного ислама нормой, а всего остального – отклонением от нормы. Иными словами, тех, кто не следует строгим нормам традиционного ислама в своей повседневной жизни, исключают из исламского культурного дискурса.

Эту группу людей объявляют чужими не только в молельных домах – мечетях, но и в повседневной жизни.

В то же время проявления ислама, пронизывающего на генетическом и историко-культурном уровнях экзистенциальную установку этих людей, создают для их жизнеощущения вполне определенные трудности. С одной стороны, жизнь этих людей прошла в неустанных попытках «убежать от тени ислама», чтобы легче адаптироваться к западным ценностям, осуществить переоценку социальных и культурных ценностей и, как следствие, стать субъектами действительно разнообразной общности – «открытого общества».

С другой стороны, на этом пути им приходится испытывать на себе открытое неприятие со стороны приверженцев традиционного ислама, отлучающих их от себя как «других», усложняя процесс их исторической и культурной самоидентификации. По крайней мере, на экзистенциальном уровне. Тем более, что с точки зрения «других», исламская культура и политика существенно отличаются от ориенталистских и каких-либо иных подходов к этим проблемам.

По мнению «других», ислам оказывается, прежде всего, явлением историко-культурного порядка, а исламская политика входит в систему политической культуры как часть единого целого. Это мнение усиливается и тем, что большинство современных концепций, «защищающих исламскую культуру», основываются на таких внеконфессиональных признаках, как этническая принадлежность, что дает основания говорить о том, что ислам начинает выходить за пределы собственных религиозных границ.

Можно согласиться с тем, что приоритетом национальных движений является в том числе и защита ислама, хотя не представляется возможным

сравнивать и, тем более, смешивать национализм с «исламским» экстремизмом.

Примером подобного смещения понятий могут служить события, которые произошли после Исламской революции 1979 г. в Иране, связанные с деятельностью оппозиции Исламской республики Иран (ИРИ) из-за жестоких преследований деятелей культуры и политики, не разделявших взглядов клерикалов.

В условиях ислама «других» замечают, но игнорируют: слышат, но не принимают во внимание, поскольку «другие» порою не способны артикулировано, в терминах исламской лексики, формулировать дискурс социального и культурного разнообразия, приверженцами которого они являются.

В соответствии с нормами религиозного благочестия все, что делает в своей жизни мусульманин, должно рассматриваться в контексте мусульманской религии. Достаточное распространение получило утверждение о том, что: «Если мы встанем на путь ислама, то путь, каким бы разнообразным ни будет его конец, будет дорогой к исламу». Политическая составляющая этого категорического императива может интерпретироваться как то, что только мусульманский Восток [а не другие исторические, этнокультурные и конфессиональные ареалы мира] осуществляет поиск разнообразия [исключительно] в рамках канонов Ислама с целью развития культурной эксклюзивности своих приверженцев. Столь же бездоказательно звучит противоречащее исторической действительности и реального соотношения религиозных конфессий, проживающих совместно, утверждение о том, что «Исламу на Востоке нет альтернативы».

В возникшей ситуации остаются открытыми вопросы о том, что же происходит с немусульманами на Востоке в их поисках своей культурной идентичности в рамках ислама? И что происходит с «мусульманином по рождению» в условиях не мусульманского окружения?..

Пытаясь ответить на эти вопросы, исходя из «исламского дискурса», мы неизбежно входим в запутанную чересполосицу «разнообразия исламского закона».

Интеллектуальная жизнь в этом «лексическом и терминологическом лабиринте» чрезвычайно затруднена, поскольку из всего нерядоположенного спектра противоречивых интерпретаций того или иного анализируемого события или факта мы должны выбирать «лучший ислам». На этом пути исследователь (или просто ищущий ответы, рефлексирующий ум) находит метафорический набор определений: «регрессивный ислам», «прогрессивный ислам», «квази-ислам» и «ислам истинный», реальное содержание которых не поддается рациональной интерпретации.

В возникшей ситуации интеллектуальная энергия вопрошающего сводится к банальным и бессодержательным заявлениям по типу: «эта версия принципиально отличается от других», «это толкование позволяет

получить удивительные результаты». Иллюстрацией подобного рода подходов и суждений может служить интерпретация понятия, связанного с довольно изношенным клише – с «исламским феминизмом», в котором толкования не аутентичны оригиналу, поскольку в Коране, в стихотворной форме, высказывается значительно больше идей гендерного равенства, нежели в исламистско-феминистской интерпретации исламских канонов.

К примеру, что означает большее равноправие по отношению к женщинам? Почему права женщин должны основываться на эдиктах, не дающих ничего, кроме некоторого уровня равноправия? На чем основывается такая директива?..

В соответствие с официальными установлениями интерпретируются стихи, в которых говорится об ограничении женщинам свободы действия. Но известно, что семантика любого слова состоит из несколько значений. Не означает ли это, что в целях либерализации канонического определения для «посторонних» выбирается именно тот синоним, в котором ограничительный смысл выражен слабее, нежели в аутентичном смысле?..

Приведенными замечаниями ни в коей мере не отрицаются возможности изменений в исламском законе. Не отрицается также и то, что будущие поколения внесут необходимые аберрации в нормы законоустановления таким образом, чтобы он более аутентично отражал реальные ситуации, происходящие в современном мире.

Однако возражение относится к тем из «других» в исламе, кто видит приближение истины в отказе от исламского дискурса как единственной альтернативе экзистенциального и социального жизнесуществования, поскольку подобная бифуркация чревата для них разрывом и утратой генетической и культурно-исторической самоидентификации.

Принадлежа по факту своего рождения к ценностям, основанным на культурно-историческом дискурсе ислама, «другие» в исламе могут искать альтернативу традиционному исламу только в самом исламе. Однако «других» принуждают относиться к правам и свободам человека в исламской интерпретации как к постулату, без учета культурного релятивизма. Исходя из принципа, в основании которого лежит утверждение о том, что «за пределами исламского мира, вероятно, найдутся возражения против наших решений, однако они отвечают нашему образу жизни». На опровержение подобных утверждений у «других» нет этических прав, поскольку к любым попыткам переинтерпретации канонических постулатов сторонники «правильного» ислама относятся с подозрением как к прецедентам, допускающим возможность манипуляции с базовыми ценностями ислама, а к «другим» – как к ренегатам.

Либерально ориентированные исследователи из «немусульманского мира» должны осознать, что «другие» в исламе долгое время пытались, преодолевая естественные интеллектуальные и этические барьеры и, несмотря на трудности, связанные с отстаиванием своей культурно-исторической идентификации, придерживаться при этом иной,

«незападной» точки зрения и поведенческой модели. Однако молчаливый плюрализм, в лучшем случае, или оскорбительная снисходительность, – в худшем, лишает «других» возможности вступать в дискуссионное отстаивание стоящих перед ними интеллектуальных и этических проблем, в процессе которых они могли бы конструктивно корректировать свои идеи.

Ситуация интеллектуального вакуума провоцирует возникновение своего рода «культурной ксенофобии», поскольку односторонне игнорируемые (пусть даже бессознательно) проблемы имеют обыкновение реализовывать себя, по преимуществу, в негативном контексте. Не этим ли игнорированием существующей проблемы преодоления визуально не делимитированного интеллектуально-этического барьера провоцируются избыточно крайние формы ответов маргинализированных «других», когда, казалось бы, интегрированные в западное общество интеллектуалы – «другие» в исламе – совершают иррациональные террористические акты под эгидой ислама, к которому эти действия не просто не имеют никакого отношения, но и противоречат его базовым ценностям?..

Феномен современного терроризма как социально-психологического явления пока не изучен ни с криминогенной, ни с психопатологической стороны. Тем не менее, имеются достаточно серьезные основания допускать, что факторы интеллектуальной бифуркации и отчуждения, которые влияют на психопатические стереотипы потенциальных и реальных террористов, могут выступить далеко не последним звеном в причинно-следственных связях, провоцирующих акты рационально не мотивированной агрессии.

Хотя мы готовы признать, что ситуация представляется значительно сложнее, чем наша интерпретация.

«Другие» в исламе отнюдь не рассчитывают, что западные либералы проявят инициативы для участия в дискуссиях о месте и роли ислама на паритетных условиях. Хотя не возражали бы против подобного диалога-полемики, поскольку в процессе равноправного обсуждения той или иной актуальной проблемы высокомерная снисходительность не относится к числу продуктивных методов определения истины. Или, хотя бы, согласия терпимости по отношению к мнению визави.

Реальность и аффективность возможных обсуждений потенциально обеспечивается и тем, что многие «другие» имеют гораздо больше общего с представителями других стран, народов и религиозных конфессий, нежели с гражданами своей страны. Хотя именно это обстоятельство создает атмосферу взаимной подозрительности и устойчивого недоверия.

Именно поэтому представляется, что политический или культурный барьер будет преодолен только в том случае, если ислам определит и артикулировано донесет свое официальное кредо в терминах и понятиях, соотносимых с категориями, понятными для неисламской науки и политики.

Особенно, в части соотношения таких категорий, каковыми выступают по отношению друг к другу государственные институты и

религия. При всей противоречивости этих отношений государство и религия прибегают к помощи друг друга, когда в обществе возникают масштабные кризисы. Но оплачивать счета за взаимные услуги приходится не государству и не религии, а самому обществу, рядовым ее гражданам.

Другая проблема состоит в создании контактного пространства для свободного высказывания по поводу действий власти без боязни быть обвиненным в измене. То же относится к праву подвергать сомнению те или иные религиозные постулаты без риска быть отлученным от религии.

Любая попытка выйти в поисках истины за пределы исламского дискурса наталкивается на возражение, формулируемое тезисом о том, что «у нас исламское общество, в рамках которого мы должны искать свою культурную идентичность». Ответом может стать тот аргумент, что, подвергая критике исламский закон, учитывается то, что «на самом деле в свете существования других факторов (экономических, исторических, политических и культурных), религия не может выступать эталонной мерой» и единственным критерием при определении истинности оценок того или иного явления.

В этом случае, если использовать язык постмодернистов, проблемное поле сдвигается с объекта на его интерпретацию. Однако тогда требуется вводить допущения, в соответствии с которыми ислам и его интерпретации находятся на различных и несовпадающих таксономических уровнях и горизонтах.

Но согласятся ли с этим сторонники «правильного ислама»?

Именно в этой части сосредоточено главное (и неразрешимое) противоречие, состоящее в неадекватности понимания смысловых и собственно правовых пределов применения исламского закона со стороны тех, кто не идентифицирует себя с исламским миром. Если исламский закон настолько универсален, чтобы адекватно разрешать все коллизии, возникающие в жизни общества, то его нельзя игнорировать только на том основании, что существует множество его толкований, не всегда корреспондирующих между собой. В противном случае размытые и бесформенные, с точки зрения неисламского дискурса, дефиниции исламского закона могут служить весьма ограниченными целям анализа со стороны нормативно-законодательных систем, не находящихся под юрисдикцией исламского мира.

Ни для кого не является секретом, что и в самом мусульманском мире немало людей, жаждущих позитивных перемен, что одна лишь религия не может нести ответственность за многочисленные социальные болезни, что несправедливость существует и за пределами исламского закона.

В возникшей ситуации следует исходить из того, что необходимо добиваться не реформирования устаревших исламских канонов в рамках самого исламского закона, но осуществлять эти реформы адекватно существующим процессам, протекающим в реальной жизни расширяющегося пространства мира.

Многие из людей, независимо от их вероисповедания, являются противниками всех форм угнетения, и не только тех, которые имеют свои корни в исламском законе. Но мусульманам и близким к ним людям приходится нести ответственность за то, что протесты против эксплуатации и нарушения прав человека звучали со стороны исламских обществ недостаточно решительно и настойчиво.

Необходимо также признать, что главной противодействующей силой, тормозящей социальные реформы, сегодня является исламское законоуложение – там, где закон прямо не противодействует усилиям, направленным на модернизацию социально-правовых систем, он ограничивает их во благо режимов, которые он поддерживает.

Именно поэтому на пути преодоления нормативно-правовых пут, препятствующих достижению справедливости, демократии и гражданских свобод, необходимо преодолеть не только узурпирующую абсолютную власть силу государства, но и то, что ее поддерживает, – религию как идеологическое содержание этой власти.

Разумеется, речь идет не о моратории на применение исламского закона и ни об указах о жесткой изоляции идеологов ислама от законотворческой и исполнительной деятельности. Речь идет о необходимости непредвзято и всесторонне проанализировать исламский закон как фактор, ограниченность которого необходимо преодолеть.

Демократические указы должны служить консенсусу между верующими, но если определяющие характеристики этого консенсуса будут основываться на исламистских акцентах, то построить на этих основаниях либерально-демократическое общество будет невозможно.

Вместо заключения

Основной вывод данного исследования состоит в утверждении, что в условиях глобализирующегося мирового пространства, с его доминантными признаками мультикультурализма и транскulturации, для построения свободного общества, основывающегося на либерально-демократических ценностях, необходимо избавиться от иллюзий «всеобщего эгалитаризма», «большой свободы», от безоговорочного принятия вульгарно понимаемого гендерного подхода, камуфлирующего феминизма и лояльности к однополым бракам.

Равно как и от иллюзий о том, что исламский закон, в его нынешнем виде, имеет достаточные средства для решения перечисленных выше и многих иных проблем как социального, так и экзистенциального характера. При этом следует исходить из того, что изменение многих формулировок – это не простое перекодирование старых законоуложений в систему новых нормативно-правовых терминов, а концептуальное переосмысление всей системы, порожденной изжившей себя корпоративностью и автономностью мировых религий.

Исходя из приведенных оснований, можно сделать предварительный вывод, состоящий в том, что достижение целей социальной справедливости,

гражданских свобод, равенства полов и прочее требует выхода за пределы конфессионального нормативно-правового поля и, особенно, за пределы его политических интерпретаций.

Это требование относится и к различным религиозным конфессиям и этнокультурным группам. У будущего глобализованного мира нет другой альтернативы, кроме поиска и культивирования мейстрима в направлении общественного устройства для всех, без исключения, этно- и социокультурных и конфессиональных страт.

По крайней мере, до той поры, пока сами представители как религиозных, так и суб-социальных групп, вооружившись политической волей, не осуществят полномасштабную ревизию и реформу с целью приведения своих ментально-мировоззренческих установок в соответствие с современными реалиями глобального пространства мира.

УДК 339.747(4-191.2+495)

Дарвиду К.,

кандидат экономических наук,

*Начальник офиса дирекции Магистерских программ,
Технологический институт (ТЕИ) Западной Македонии, Греция*

МИРОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА БАЛКАНСКИЕ СТРАНЫ И ГРЕЦИЮ

Статья посвящается исследованию влияния мирового кризиса на экономики стран балканского региона и Греции и выявлению национальных и региональных приоритетов антикризисного реформирования. Проанализировано место балканских стран и Греции в мировой экономике и торговле. Рассматриваются экстренные меры оперативного реагирования, предпринятые в странах балканского региона и Греции для минимизации негативного воздействия мирового кризиса на экономику. Анализируется кризис внешнего долга Греции и меры, принятые для преодоления экономического кризиса. Определяются наиболее важные меры повышения конкурентоспособности греческой экономики и выхода страны на курс развития с 2014 г.

Ключевые слова: мировой экономический кризис, ВВП, балканские страны, Греция, кризис внешнего долга, конкурентоспособность экономики.

Дарвиду К. Світова економічна криза та її вплив на балканські країни і Грецію. Стаття присвячується дослідженню впливу світової кризи на економіку країн балканського регіону та Греції і виявленню національних і регіональних пріоритетів антикризового реформування. Проаналізовано місце балканських країн та Греції у світовій економіці й торгівлі. Розглядаються екстрені заходи оперативного реагування, застосовані в країнах балканського регіону та Греції для мінімізації негативного впливу світової кризи на економіку. Анализується криза зовнішнього боргу Греції й заходи, прийняті для подолання економічної кризи. Визначаються найбільш важливі заходи підвищення конкурентоспроможності грецької економіки і виходу країни на курс розвитку з 2014 р.

Ключові слова: світова економічна криза, ВВП, балканські країни, Греція, криза зовнішнього боргу, конкурентоспроможність економіки.

Darvidou K. The global economic crisis and its impact on the Balkan countries and Greece. This article is devoted to the impact of the global crisis on the economies of the Balkans and Greece, and in recognition of the national and regional priorities for reform crisis. Analyzes the position of the Balkan countries and Greece, the global economy and trade. Consider the emergency measures taken immediate response to the Balkan countries and Greece, in order to minimize the negative impact of the global crisis on the economy. Analyzes the Greek debt crisis and the taken measures to address the financial crisis. And also, provides the most important measures to improve the competitiveness of the Greek economy out of the country for the development course of 2014.

Keywords: the global economic crisis, GDP, the Balkans, Greece, debt crisis, competitive of the economy.

Введение. Финансово-экономический кризис, начавшийся в конце 2007 г. в США в сфере ипотечного кредитования, в 2008 г. приобрёл глобальные масштабы, став причиной банкротства многих инвестиционных и коммерческих банков, а затем привёл к спаду ВВП и объёмов внешней торговли в развитых странах, включая Грецию. Кризис быстро распространился на развивающиеся страны и страны с формирующимися рынками, что придаёт особую актуальность изучению проблем стабилизации и последующей антикризисной трансформации как отдельных национальных экономик, так и всей мировой финансово-экономической системы.

Данная статья посвящена исследованию влияния кризиса на экономики стран балканского региона и выявлению национальных и региональных приоритетов антикризисного реформирования.

В основу методологии исследования положен системный подход с использованием методов научного абстрагирования и обобщения, а также методов логического и сравнительного анализа. Национальная экономика каждой балканской страны в отдельности и региона в целом рассматриваются как сложные динамичные системы, изменения которых, как и всего мирового хозяйства, подчиняются объективным законам макроэкономики. При этом национальные экономики балканского региона, являясь структурными элементами многоуровневой материально-энергетической системы мирового хозяйства, развиваются в комплексной взаимообусловленности с экономическими, политическими, социокультурными и экологическими процессами развития европейской и мировой цивилизации.

Источниками статистических и фактологических данных для настоящего исследования являются официальные публикации Международного Валютного Фонда, Всемирного Банка, Программы Развития ООН, Комиссии Европейского Союза, международных экспертно-аналитических рейтинговых агентств, а также национальных министерств и

ведомств экономики, внешней торговли, финансов и статистики балканских стран и Греции.

1. Место балканских стран и Греции в мировой экономике. В 1989-1991 гг. в балканских странах бывшего социалистического лагеря были установлены демократические системы правления и начался переход от административно-командной централизованно-плановой экономики к рыночной. Урегулирование вооружённых конфликтов и расширение международных производственных и торговых связей обеспечили быстрый рост переходных экономик балканских стран, и в предкризисном 2007 г. прирост ВВП в целом по региону составил 6,3%, в том числе –5,5% в Хорватии, 6,0% – в Албании, 6,2% – в Болгарии, 6,3% – в Б.Ю.Р. Македонии и Румынии, 6,8% – в Словении, 7,0% – в Боснии и Герцеговине и 11% в Черногории [4].

Все балканские страны избрали стратегический курс на вступление в Европейский Союз (ЕС), а успешное проведение системных реформ позволило Словении уже в 2004 г., Болгарии и Румынии – в 2007 г., а Хорватии – в 2013 г. стать членами ЕС.

За годы реформ в большинстве постсоциалистических балканских стран повысился жизненный уровень населения. Если в начале 1990-х гг. Албания была беднейшей страной Европы, а единственной развитой страной на Балканах была Греция, то в 2007 г. в группу стран мира с наивысшими показателями индекса человеческого развития (HDI) вошла Словения, а остальные страны, включая Албанию, вошли в группу с высокими показателями HDI (табл.1).

Интеграция в мировой рынок сопровождалась ростом импортозависимости постсоциалистических стран. В 2007 г. доля балканского региона в мировой экономике составила 2,57% в ВВП и 3,1% в импорте товаров, в то время как доля в экспорте – всего лишь 1,77%. Особенно возросли импортные квоты (доля импорта в ВВП страны) в Албании (39,7%), Хорватии (50,4%), Боснии и Герцеговине (64,2%) и Болгарии (75,9%) по сравнению с 20,98% в Греции и 25,87% в Турции [6].

2. Противодействие кризису в балканских странах: экстренные меры. Мировой финансовый кризис, усугублённый резким подорожанием нефти (до 147,27 долларов за баррель 11 июля 2008 г.), природного газа и других энергоносителей, а также ростом цен на продукты питания, обусловил заметный спад производства и потребления в странах, являющихся основными торговыми партнёрами балканских стран, что негативно отразилось на их экономиках, хотя и в неодинаковой степени. Во всех странах балканского региона значительно уменьшились объёмы промышленного производства, жилищного и коммунального строительства, снизилось потребление домашних хозяйств и возросла безработица.

Наибольший спад ВВП имел место в странах, ориентированных на экспорт товаров низкой степени переработки – чёрных и цветных металлов, промышленного и сельскохозяйственного сырья, а также одежды, обуви и

Таблица 1

Показатели социально-экономического развития балканских стран в 2007 г.

Страна ¹	ВНД на душу населения		Место в мире по HDI	Доля страны в мировом производстве и торговле, %			Место в мире по ВВП
	долл.США	PPPUS\$ ²		ВВП	Экспорт товаров	Импорт товаров	
Греция	29630	32520	25	0,662	0,170	0,536	26
Словения	20960	26640	29	0,084	0,179	0,191	65
Хорватия	10460	15050	45	0,094	0,089	0,183	62
Болгария	4590	11180	61	0,073	0,133	0,213	70
Румыния	6150	10980	63	0,305	0,290	0,494	40
Черногория	5180	10290	65	0,007	0,015	0,025	141
Сербия	4730	10220	66	0,077	0,063	0,130	69
Албания	3290	6580	70	0,019	0,008	0,030	113
Македония, Б.Ю.Р.	3460	8510	72	0,014	0,019	0,029	122
Босния и Герцеговина	3790	7280	76	0,028	0,030	0,069	99
Турция	8020	12090	79	1,209	0,771	1,205	17
Весь мир	7958	9852	–	–	–	–	–

Примечания:
 1. Ранжирование по индексу человеческого развития среди 182 стран. Human Development Index (HDI) рассчитывается по совокупности трёх показателей: продолжительности жизни, реальному доходу на душу населения и уровню грамотности. Места (1 – 38) соответствуют очень высокому, места (39 – 83) – высокому уровню человеческого развития в стране.
 2. По паритету покупательной способности доллара США.

Рассчитано по источникам: [3]; [6].

других потребительских товаров, спрос на которые в развитых странах существенно снизился. Уменьшение экспортных поступлений осложнило обслуживание значительного внешнего долга, имеющегося у большинства стран региона. В предкризисный период в их импорте преобладали потребительские товары, бытовая техника, легковые автомобили и энергоносители. Поскольку торговый баланс сводился с дефицитом, основным источником валюты для оплаты импорта стали займы Международного Валютного Фонда, Всемирного Банка, Европейского Банка Реконструкции и Развития, Европейского Инвестиционного Банка и других международных финансовых организаций, а также потребительские кредиты в швейцарских франках, евро и долларах, которые без достаточного обеспечения выдавали как иностранные, так и отечественные банки.

Экономическая ситуация в регионе осложнилась и тем, что уже в начале 2008 г. иностранные инвесторы утратили доверие к финансовым системам стран с переходной экономикой и начали срочно выводить свои капиталы. В балканских постсоциалистических странах с наиболее развитыми фондовыми рынками – Хорватии, Сербии, Черногории, Боснии и Герцеговине и Б.Ю.Р. Македонии – биржевые индексы за период с 01.01.2008 г. по 20.08.2009 г. упали на 45-75% по сравнению со снижением мировых индексов на 25-35% [2].

Международные аналитические агентства Standard&Poors, Fitch и др. снизили суверенные рейтинги всех без исключения балканских стран, хотя их экономики существенно отличаются по величине ВВП, структуре производственной базы, инвестиционному климату, размеру внешнего долга и другим важным характеристикам.

Очевидно, что нет универсального рецепта противодействия кризису, одинаково пригодного как для входящей в группу тридцати мировых лидеров постиндустриальной Греции, так и для занимающей 113-е место индустриально-аграрной Албании. Поэтому преодоление негативного воздействия глобального кризиса на производство и внешнюю торговлю требует применения как общих для всех стран балканского региона мер, так и учёта специфических особенностей каждой из национальных экономик. В частности, с особой осторожностью следует рассматривать использование новых внешних заимствований в качестве инструмента для оперативного антикризисного регулирования. Ясно, что появление балканских стран на международных рынках капитала неизбежно приведёт к увеличению долгосрочных процентных ставок по кредитам и, возможно (в случае реализации пессимистических сценариев), – к дефолтам стран с большой внешней задолженностью, особенно с малой долей экспорта в ВВП и наиболее импортозависимой экономикой.

Рассмотрим экстренные меры оперативного реагирования, предпринятые в странах балканского региона для минимизации негативного воздействия мирового кризиса на экономику.

После банкротства инвестиционного банка «Lehman Brothers», четвёртого по величине капитала в США, и частичной или полной национализации ряда крупнейших инвестиционных и коммерческих банков в Великобритании, Исландии и других развитых странах население в большинстве балканских стран начало массово изымать как текущие, так и срочные депозиты, что привело к острому дефициту ликвидности и практически полному прекращению кредитования производства и торговли. Поэтому для предотвращения коллапса национальных банковских систем денежные власти были вынуждены прибегнуть к масштабному рефинансированию коммерческих банков за счёт резервов Централных (Национальных) Банков и займов МВФ и других международных финансовых организаций.

В целом внешний долг только постсоциалистических стран региона, составлявший в 2007 г. 200 млрд. долларов, или 58% совокупного ВВП, в 2008 г. увеличился до 240 млрд. долларов, или 65% ВВП [2; 7]. Для восстановления ликвидности были снижены нормативы резервных требований по депозитам: на 5-10% в Албании, Румынии и Сербии и на 20-30% в остальных постсоциалистических странах региона. Другие меры противодействия кризису в каждой из стран принимались в зависимости от конкретных особенностей национальной экономики.

Наиболее развитая из крупнейших стран региона – Греция (26-е место в мире по величине ВВП в 2007 г.) – по степени зависимости от внешней торговли существенно отличается не только от остальных балканских стран, но и от стран ЕС, поскольку греческая экономика имеет относительно замкнутый характер. Так, в предкризисном 2007 г. внешнеторговые квоты (в % от ВВП) составили в Греции 6,55% в экспорте и 20,98% в импорте товаров по сравнению с аналогичными показателями 46,65% и 75,94% в Болгарии и соответственно с 40,23% и 32,13% в Германии. Этот фактор, а также участие страны в зоне одной из наиболее стабильных валют мира – евро – способствовали минимизации негативного влияния кризиса, и темпы спада ВВП в Греции в 2008 г. были самыми низкими среди всех стран «старой Европы» (ЕС-15). Однако замедление рецессии одновременно с ростом социальных выплат стало возможным лишь за счёт увеличения внешнего долга и дефицита бюджета, достигших в 2009 г. соответственно 113,4% и 12,7% ВВП. Кризис обусловил существенное снижение инвестиционной активности греческих компаний за рубежом, в том числе – и в балканских постсоциалистических странах, где только в течение 1990-2000 гг. было создано 5667 предприятий с греческими инвестициями свыше 2,4 млрд. долл. В основном это связано с резким ростом количества проблемных кредитов, выданных греческими банками в балканских странах [1; 2; 6; 7].

В крупнейшей экономике региона – Турции (17-е место в мире по величине ВВП в 2007 г.) – правительство объявило о выпуске облигаций на сумму 100 млрд. долл. США для финансирования пакета монетарных и

фискальных мер, направленных на поддержку малых и средних предприятий в целях облегчения доступа к финансовым ресурсам, стимулирование экспорта, сохранение рабочих мест и сдерживание инфляции. Хотя внешний долг к началу кризиса превысил 200 млрд. долл. и на его обслуживание затрачивались все поступления от экспорта, Турция для преодоления рецессии была вынуждена обратиться к международным организациям с просьбой о предоставлении новых крупных внешних займов (по экспертным оценкам, не менее 40 млрд. долл. на период 2008 – 2010 гг.) [1; 2; 5].

В крупнейшей из балканских постсоциалистических стран – Румынии (40-е место в мире по величине ВВП) – темпы роста ВВП в 2008 г. уменьшились лишь на 0,1% по сравнению с предкризисным годом, однако резкое снижение мирового и внутреннего спроса на продукцию металлургической, строительной, текстильной, аграрной и некоторых других отраслей привело к тому, что в 2009 г. спад производства углубился, а безработица удвоилась, достигнув 10%. Ситуацию на рынке труда усугубило массовое возвращение «гастарбайтеров», ранее уехавших на заработки в другие европейские страны, прежде всего – в Испанию и Италию. В качестве первоочередных антикризисных мер правительство направило 10 млрд. евро на поддержку малого и среднего бизнеса и создание новых рабочих мест, предусмотрев выделение предприятиям из бюджета по 1000 евро на каждого трудоустроенного безработного. Для сокращения дефицита торгового баланса и стимулирования экспорта была проведена девальвация румынского лея. Финансовое положение страны осложняется тем, что валютными являются 55% ипотечных и потребительских кредитов, погашение которых в условиях кризисного спада экспорта потребовало новых внешних заимствований. Поскольку внешний долг страны – 46,38% ВВП – в 2008 г. ещё не достиг опасных пределов, Европейский Центральный Банк предоставил правительству стабилизационный кредит на сумму в 1 млрд. евро (первый транш в 250 млн. евро уже получен). Для ускорения выхода экономики из кризиса разработана программа строительства транспортных коммуникаций, в соответствии с которой к 2013 г. в Румынии предполагалось построить сотни километров дорог национального и местного значения, для чего было предусмотрено выделение из бюджета 13 млрд. евро [2].

Во второй из балканских постсоциалистических экономик – Болгарии (70-е место в мире по величине ВВП) темпы роста ВВП снизились в 2008 г. до 6,0% (на 0,2% по сравнению с 2007 г.). Хотя страна имела значительный внешний долг (88,88% ВВП в 2008 г.) и большинство ипотечных ссуд и потребительских кредитов выданы в иностранной валюте, финансовое положение Болгарии оставалось относительно стабильным, поскольку национальная валюта – лев – привязан к евро. Однако снижение мирового спроса на продукцию металлургической промышленности, а также на услуги железнодорожного и морского транспорта привели к повышению

уровня безработицы в 2009 г. до 7%. Для минимизации негативного воздействия кризиса на экономику правительство ввело строгий контроль расходов в производственном секторе, а также предприняло ряд антикризисных мер по совершенствованию бюджетной, экономической и социальной политики [2].

В Хорватии (62-е место в мире по величине ВВП) кризис в наибольшей степени отразился на значительном (свыше 30% в год) уменьшении валютных поступлений от иностранного туризма, что затруднило обслуживание крупнейшего (относительно ВВП) среди постсоциалистических стран региона внешнего долга, достигшего 90,86% ВВП в 2008 г. В качестве первоочередной антикризисной меры правительство ограничило государственные расходы. В частности, на 10% была снижена заработная плата для всех категорий служащих [2].

В Словении (65-е место в мире по величине ВВП) воздействие мирового кризиса на экономику было менее заметным благодаря вхождению страны в зону евро, диверсифицированной структуре производства, значительной доле высокотехнологичных товаров в экспорте, притокам прямых иностранных инвестиций (свыше 3% ВВП) и наличию масштабных для страны с населением 2 млн. человек золотовалютных резервов – более 10 млрд. долл. [4; 5].

В Сербии (69-е место в мире по величине ВВП) для минимизации экономического спада правительство сократило государственные расходы, а также использовало для стабилизации экономики новые внешние займы – 400 млн. евро от Европейской Комиссии, 235 млн. евро от Всемирного Банка и стабилизационный кредит в 351 млн. SDR (специальных прав заимствования) от МВФ. Эти средства в основном были предназначены для обслуживания внешнего долга, достигшего 69,02% ВВП в 2008 г., и поддержания обменного курса национальной валюты – динара. Часть полученных заимствований правительство использовало для стимулирования реального сектора экономики путём предоставления бизнесу льготных кредитов с годовой ставкой 6% при обычной ставке на уровне от 11 до 14% [2].

В Боснии и Герцеговине (99-е место в мире по величине ВВП) валюта de facto была привязана к евро, и правительство не могло использовать девальвацию для стимулирования экспорта и защиты национальных производителей от конкурирующего импорта. Поэтому для финансирования антикризисных мер (снижение процентных ставок по кредитам для предприятий реального сектора экономики и пр.) пришлось прибегнуть к увеличению дефицита бюджета. Учитывая относительно небольшие размеры внешнего долга (44,23% ВВП в 2008 г.), правительство также обратилось к международным финансовым организациям с просьбой о предоставлении новых стабилизационных займов [2].

В Албании (113-е место в мире по величине ВВП), практически не интегрированной в мировую финансовую систему (в стране нет фондовых

бирж и только начинается процесс формирования национального рынка капитала), кризис в первую очередь отразился на торговле с двумя главными партнёрами – Италией и Грецией. Для компенсации потерь экспортёров и улучшения торгового баланса правительство прибегнуло к девальвации национальной валюты – лека. Это, однако, привело к удорожанию выплат населения по ипотечным и потребительским кредитам, 72% которых были выданы в иностранной валюте. В качестве первоочередных антикризисных мер правительство предусмотрело также выделение 822 млн. долл. США (20% бюджета) на реализацию проектов строительства сети транспортных коммуникаций национального и местного значения. Имея относительно небольшой внешний долг (лишь 15,85% ВВП в 2008 г.), страна могла в случае необходимости рассчитывать на получение новых займов [2].

В Б.Ю.Р. Македонии (122-е место в мире по величине ВВП) правительство для стимулирования потребительского спроса и стабилизации экономики отменило налоги с физических лиц, имеющих годовой доход менее 5000 евро, а также снизило таможенные пошлины на импорт сырья и комплектующих изделий для промышленных предприятий. Национальная валюта привязана к евро, и поддержание стабильного обменного курса и финансирование антикризисных программ общей стоимостью 330 млн. долларов правительство осуществляло за счёт увеличения бюджетного дефицита вплоть до 15% ВВП в 2009 г. Был предусмотрен также ряд мер по привлечению иностранных инвестиций (власти намеревались взимать с инвесторов налоги только на доходы и дивиденды) и снижению управленческих расходов в бюджетной сфере. Относительно небольшие размеры внешнего долга (49,21% ВВП в 2008 г.) позволяли стране прибегнуть также к получению новых внешних займов [2].

В Черногории (141-е место в мире по величине ВВП) правительство для стимулирования потребительского спроса снизило налоги с физических лиц, а также таможенные пошлины на импорт сырья и комплектующих изделий для предприятий реального сектора экономики. Было предусмотрено финансирование из бюджета программ стабилизации ключевых экспортоориентированных отраслей (иностраный туризм, металлургия и пр.). В частности, на поддержку алюминиевой промышленности было выделено 44 млн. евро. Поскольку финансовая система страны привязана к евро, правительство не могло использовать девальвацию для улучшения торгового баланса и сдерживания инфляции и вынуждено было в качестве монетарного инструмента регулирования идти на снижение банковских резервных требований и изменение процентных ставок по кредитам и депозитам [2].

3. Стратегические направления стабилизации экономик балканских стран и Греции. В течение последнего десятилетия во всех балканских странах темпы увеличения заработной платы и роста потребления значительно опережали рост производительности общественного труда при одновременном росте зависимости национальных

экономик от импорта энергоносителей, что привело к увеличению внешнего долга.

В современном глобализованном мире расширение и углубление международных производственных и торговых связей является обязательным условием укрепления экономической безопасности любой страны. Все балканские страны, включая и Грецию, находятся на этапе интенсивной технологической модернизации производственной базы национальных экономик, и одной из наиболее актуальных задач посткризисного реформирования является обеспечение устойчивого роста национального дохода при уменьшении дефицита торгового баланса.

Кризис показал необходимость ускорения дальнейшей модернизации производственной базы всех балканских экономик, структура которых всё ещё далека от инновационной структуры экономики США, Японии, Германии, Франции и других развитых стран. В частности, в последние годы наивысший в балканском регионе показатель инновационной активности, определяемый как доля предприятий, внедрявших инновации, в общем числе промышленных предприятий, составил в Греции 29%. Для сравнения: в странах ЕС наивысшие показатели достигли 74% в Ирландии, 71% в Дании и 69% в Германии, а самый низкий показатель – 26% – был достигнут в Португалии [5].

Это требует увеличения объёмов импорта энергосберегающих машин, производственного оборудования и экологически чистых технологий при опережающих темпах роста экспорта. Важной задачей является также реализация временно отложенных из-за кризиса совместных проектов, направленных на повышение энергетической безопасности балканского региона (создание объединённой газотранспортной системы восьми стран и т.п.).

Приоритетной задачей должно также стать реформирование национальных систем нормативно-правового регулирования, направленного на уменьшение вероятности повторения финансового кризиса. Для этого следует разработать систему мер по совершенствованию режимов надзора и санации финансовых учреждений, установить более строгие правила раскрытия информации относительно их деятельности, а также определить требуемые масштабы увеличения банковского капитала, изменения нормативов резервирования и запасов ликвидности.

Греческий кризис внешнего долга – это чисто политический кризис устаревшей экономической системы построения экономики и услуг последних 40 лет. Греция была единственной страной из всех европейских и постсоциалистических стран, в которой производство государственного сектора достигло 55% от ВВП за 2009 г.

Выход Греции из кризиса внешнего долга и повышение конкурентоспособности греческой экономики должны основываться на полном реформировании национальной экономики по следующим основным направлениям:

– обеспечение поддержки Европейским Союзом по финансированию и обслуживанию внешнего долга Греции (предоставление кредита в размере 130 миллиардов евро на период 2012-2015 гг. и списание внешнего долга на 107 млрд евро от частных кредиторов-владельцев греческих облигаций, снижение процентной ставки по новым облигациям на 2%);

– принятие срочных мер, направленных на уменьшение государственных расходов и снижение дефицита госбюджета на уровне 0 – 3 % в период 2013-2014 гг. и сокращение внешнего государственного долга до уровня 120% ВВП до 2020 г.;

– оздоровление и реформирование национальной экономики, с одной стороны, путем реализации краткосрочной программы реформирования экономики и приватизации огромного государственного сектора экономики, и, с другой стороны, – при помощи многолетней программы ЕС по финансированию и обслуживанию внешнего долга страны;

– преодоление теневой экономики и устранение импорта разных товаров десятками тысяч нелегальных иммигрантов (составляет около 20 % экономики почти 40 млрд евро), что поможет спасти государство от принятия постоянных мер по снижению социальных фондов и понижению зарплат государственных служащих;

– снижение штатных государственных служащих с 750 тысяч в 2009 г. до 400 тысяч в 2015 г.;

– решение проблемы коррумпированности экономики, которая тормозит либерализацию внешнего и внутреннего инвестирования;

– снижение производственных издержек и эволюционный переход от трудозатратной экстенсивной экономики к интенсивной, основанной на повышении производительности общественного труда;

– повышение качества товаров, которое должно обеспечить конкурентоспособность продукции пищевой, нефтеперерабатывающей, химической, металлургической, цементной, фармацевтической, сельскохозяйственной, текстильной и легкой промышленности Греции на рынках ЕС, стран ЧЭС и других развитых стран;

– стимулирование ключевых экспортоориентированных отраслей и создание национальной индустрии высоких технологий в сфере энергосбережения и солнечных систем по производству электроэнергии и других инновационных технологий;

– сочетание постепенной либерализации хозяйственной деятельности с уменьшением степени государственного регулирования рынка, что будет способствовать росту национального дохода за счет коренных изменений структуры производства с приоритетным развитием частного предпринимательства и уменьшением государственного сектора экономики и расходов;

– стимулирование международного туристического бизнеса и инвестиций в гостиничное дело, а также решение проблем и упрощение системы выдачи шенгенских виз;

– привлечение внешних инвесторов к добыче нефти и газа из значительных месторождений в Эгейском и Ионическом морях, начиная с 2018 г.

Экономические меры Греческого государства, принятые в 2012-2013 гг. по преодолению экономического кризиса и внешней задолженности Греции, привели в конце 2013 – начале 2014 г. к росту греческой экономики и выходу страны из многолетнего кризиса [8].

Заключение. Мировой финансово-экономический кризис показал, что в условиях глобализации международные организации должны многократно усилить контроль над межстрановыми потоками капитала. Вместе с тем возросла роль государственного управления при выборе национальных приоритетов развития и создании оптимальных условий для наиболее эффективной реализации экономического потенциала страны. При этом в современных условиях разветвлённых международных взаимосвязей между национальными финансовыми организациями правительство любой страны не может действовать в одностороннем порядке, без учёта возможных негативных последствий для своих экономических партнёров. Поэтому национальные реформы в сфере макроэкономической политики и финансового регулирования должны быть включены в интегрированную региональную систему, в рамках которой под общим надзором МВФ будут функционировать и национальные, и трансграничные финансовые организации.

Комплексные меры по преодолению экономического кризиса и внешней задолженности привели к росту экономики Греции, что позволило Европейской комиссии прогнозировать выход греческой экономики из кризиса в 2014 г. и показатели роста ВВП страны в размере 0,6% в 2014 г., 2,9% – в 2015 г. и 3,7% – в 2016 г.

Использованные источники и литература:

1. Greece – Eastern Europe & Balkans: Best Prospects & Leading Sectors for Trade Cooperation // Greek Exporters Trade & Economic Bulletin. Eastern Europe & Balkans. – Athens: Publishing Comp. «European», 2002.
2. The Global Financial Crisis: Preliminary Evidence in South East Europe and Responses from Governments. 2nd Meeting of the SEE Working Group on Tax Policy Analysis. – 2009. – 16 June. Dubrovnik, Croatia.
3. United Nations Development Programme. Human Development Reports 2009. – New York, 2009.
4. World Bank Group. Countries and Regions. Europe and Central Asia. Data and Statistics [Electronic resource]. – Available from: www.worldbank.org/countries
5. World Bank. World Development Indicators database. 2011 [Electronic resource]. – Available from: www.worldbank.org
6. World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography. The International Bank for Reconstruction and Development. – The World Bank: Washington D.C., 2008.

7. World Economic Outlook, October 2008. – The International Monetary Fund: Washington, D.C., 2008.

8. Υπουργείο Εξωτερικών Ελλάδας (2012). Η Ελληνική Κρίση Χρέους: Προοπτικές και Ευκαιρίες [Electronic resource]. – Available from: <http://www.agera.mfa.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=135>.

УДК 338.28 (477)

Джиги Т.В.,

кандидат політичних наук, доцент,
головний консультант відділу розвитку політичної системи
Національного інституту стратегічних досліджень

ЕЛЕКТРОНИЗАЦІЯ І «МОБІЛІЗАЦІЯ» ДЕРЖАВНИХ ПОСЛУГ ЯК ІНСТРУМЕНТ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сучасний стан та визначено основні проблемні питання запровадження в Україні надання населенню адміністративних послуг в електронній формі в контексті реалізації принципу «сервісної держави». Акцентовано увагу на важливості застосування інклюзивного багатоканального підходу до надання державних послуг населенню. Окреслено перспективи використання технологій «мобільного уряду» у сфері надання державних послуг в Україні.

Ключові слова: «сервісна держава», електронні адміністративні послуги, «мобільний уряд».

Джиги Т.В. Електронізація і «мобілізація» державних послуг як інструмент модернізації державного управління в Україні. В статтю розглянуто сучасний стан та визначено основні проблемні питання запровадження в Україні надання населенню адміністративних послуг в електронній формі в контексті реалізації принципу «сервісної держави». Акцентовано увагу на важливості застосування інклюзивного багатоканального підходу до надання державних послуг населенню. Окреслено перспективи використання технологій «мобільного уряду» у сфері надання державних послуг в Україні.

Ключевые слова: «сервисное государство», электронные административные услуги, «мобильное правительство».

Dzigha T.V. Electronization and «mobilization» of public services as an instrument of modernization of public administration in Ukraine. Current state of online administrative services delivery in Ukraine is analyzed. Main problems of online administrative services delivery introduction are defined. Importance of an inclusive multichannel service delivery approach is emphasized. Perspectives of mobile channel usage for online services delivery in Ukraine are considered.

Keywords: public service dominant approach, online administrative services, mobile government.

Одним з пріоритетних напрямів модернізації державного управління в Україні є реформування сфери адміністративних послуг. Створення ефективної системи надання фізичним та юридичним особам адміністративних послуг є головним напрямом реалізації в Україні принципу «сервісної держави». Концепція «сервісної держави» передбачає зміну підходу до управління в державному секторі, трансформацію засад відносин між державними організаціями і громадянами. Головним призначенням держави стає служіння людині, а ключовою функцією державних установ – надання якісних послуг громадянам.

Сервісний підхід в державному управлінні насамперед передбачає розвиток форм, методів і технологій управління, спрямованих на підвищення якості державних послуг. Серед таких методів – перехід на надання адміністративних послуг в електронній формі, а також використання технологій «мобільного уряду» у наданні послуг.

Вітчизняні вчені приділяють значну увагу як питанню розвитку інституту адміністративних послуг загалом, так і проблемі впровадження електронних адміністративних послуг зокрема. Різні аспекти реформування системи надання адміністративних послуг в Україні висвітлено у працях В. Авер'янова, В. Бакуменка, І. Венедиктової, К. Дубич, І. Коліушка, Т. Маматової, Г. Писаренко, В. Сороко, В. Тимошука, І. Хожило, Я. Коженко, А. Мамичева, С. Мартинової та інших вчених. Питання впровадження електронних послуг в контексті розвитку електронного урядування в Україні розглядаються в публікаціях В. Дрешпака, О. Карпенка, І. Клименко, А. Семенченка, А. Серенка, С. Чукот та інших. На нинішньому етапі модернізації системи державного управління в Україні за умов втілення в життя ідей «сервісної держави» важливого значення набуває вивчення концепції «сервісної держави», яка розглядається в публікаціях Н. Буличева, І. Венедиктової, О. Євтушенка, Ю. Пивовара, А. Ігнатової, Я. Коженко, С. Мартинової, І. Санжаревського, А. Фалина, М. Фурщика. Водночас недостатньо дослідженим залишається питання аналізу поточного стану запровадження в Україні надання населенню адміністративних послуг в електронній формі в контексті реалізації принципу «сервісної держави». Малодослідженим у вітчизняній науковій літературі також є питання використання мобільного каналу для надання державних послуг.

Метою статті є аналіз сучасного стану та визначення основних проблем запровадження в Україні надання населенню адміністративних послуг в електронній формі в контексті реалізації принципу «сервісної держави»; окреслення перспективи використання технологій «мобільного уряду» у сфері надання державних послуг в Україні.

Запровадження електронних адміністративних послуг є одним з пріоритетних завдань нинішнього етапу реформування системи адміністративних послуг в Україні. Наразі рівень розвитку електронних адміністративних послуг в Україні є досить низьким. Так, за результатами дослідження розвитку електронного урядування ООН, індекс онлайн-

послуг в Україні складає 0,2677, що є нижчим за середньосвітовий показник (0,3919) [13]. При цьому за два останні роки цей показник знизився майже вдвічі, що свідчить про серйозні проблеми у розвитку електронних послуг в державі. Єдиний державний портал адміністративних послуг [4], через який має здійснюватись надання населенню адміністративних послуг в електронній формі, наразі знаходиться у стані розробки та тестування і не надає жодної адміністративної послуги он-лайн.

Розвиток електронних адміністративних послуг має несистемний характер. За відсутності впровадженого Єдиного державного portalу адміністративних послуг деякі органи державної влади та органи місцевого самоврядування запровадили надання окремих адміністративних послуг в електронній формі через власні веб-сторінки. Нині в Україні майже половина (46%) центральних органів виконавчої влади та чверть (25%) обласних державних адміністрацій мають веб-сторінки для надання онлайн-послуг. З установ, які мають такі сторінки, лише 19% центральних органів виконавчої влади та 30% обласних державних адміністрацій надають послуги в електронній формі. Отримати адміністративні послуги в електронній формі можна лише на 11% веб-сайтів органів місцевого самоврядування [2]. Рівень надання державних послуг в електронній формі в Україні є вкрай низьким порівняно з країнами ЄС. Так, наприклад, у Франції 100%, в Нідерландах – 92% державних послуг надаються громадянам онлайн, у Литві – більше 80% [3, с. 8]. Відзначимо також, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування в Україні застосовують різні підходи до впровадження електронних адміністративних послуг, вирішення питань, пов'язаних із технічними, програмними, фінансовими аспектами цього процесу, що ускладнюватиме подальшу інтеграцію різних систем надання адміністративних послуг в єдину загальнодержавну систему.

Останнім часом громадськими організаціями також було ініційовано низку пілотних проектів із впровадження електронних адміністративних послуг. Так, наприклад, у червні 2015 р. розпочав своє функціонування «Портал державних послуг iGov» [9], створений з метою надання державних послуг онлайн. Наразі через портал можна лише замовити окремі адміністративні послуги он-лайн, при цьому поки що здебільшого вони надаються на регіональному рівні. Проте планується, що протягом року надання адміністративних послуг через портал буде повністю переведено в електронний формат. З одного боку, портал iGov являє собою позитивний приклад об'єднання зусиль державного сектору, бізнесу і громадських організацій з метою розвитку електронних сервісів в Україні. З іншого, відкритим залишається питання, який саме портал стане тим «єдиним вікном», через який українці зможуть отримувати державні послуги онлайн, та яким чином надання електронних адміністративних послуг через портал iGov узгоджуватиметься із вимогами чинного законодавства (згідно Закону України «Про адміністративні послуги», надання адміністративних послуг в

електронній формі забезпечується через Єдиний державний портал адміністративних послуг, який є офіційним джерелом інформації про надання адміністративних послуг в Україні [4]). У зв'язку з цим, також постає питання, за якими напрямами має надалі здійснюватись бюджетне фінансування впровадження надання адміністративних послуг в електронній формі.

Процес запровадження в Україні надання державних послуг в електронній формі суттєво ускладнюється низкою проблем, серед яких - відсутність єдиної стратегії впровадження електронних адміністративних послуг, несформованість нормативно-правової бази, що регулює сферу надання електронних послуг; відсутність системи електронної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, недостатнє фінансування впровадження надання адміністративних послуг в електронній формі, а також низький рівень готовності як працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, так і населення до впровадження електронних сервісів.

В процесі електронізації державних послуг важливо враховувати потреби різних цільових груп споживачів послуг, зокрема їх можливості та переваги щодо способу отримання послуг. Дедалі більш поширеним у світі стає застосування урядами інклюзивного багатоканального підходу до надання державних послуг, що передбачає їх доступність для споживача через кілька різних каналів (через центри надання послуг, кол-центри, урядові веб-портали, а також через публічні кіоски, мобільні телефони, соціальні мережі). Застосування мультиканальної стратегії у наданні державних послуг дозволяє зробити більш зручним, спростити, і розширити доступ громадян до державних послуг, задовольнити потреби різних груп споживачів послуг, а також стимулювати використання населенням електронних сервісів.

Одним із каналів, що розвивається найбільш динамічно і має значний потенціал в контексті підвищення ефективності надання послуг, є мобільний доступ до публічних послуг. Протягом останніх кількох років кількість країн світу, які використовують мобільний канал для надання державних послуг, збільшилась вдвічі [13].

Використання мобільного каналу для надання послуг в рамках впровадження електронного урядування також називають «мобільним урядом» або «м-урядом». «Мобільний уряд» є інтегральною складовою електронного уряду, що дозволяє надавати послуги електронного уряду громадянам та організаціям на основі використання технологій мобільного зв'язку. Вперше цей термін з'явився в роботах японського вченого Ібрагіма Кушчу на початку 2000-х рр., який визначив «мобільний уряд» як стратегію, яку реалізують за допомогою використання усіх видів бездротових технологій, сервісів, додатків та пристроїв мобільного зв'язку з метою максимізації переваг від використання системи електронного уряду для всіх

суб'єктів взаємодії в рамках електронного уряду – органів державної влади, громадян та бізнесу [12].

Послуги усіх секторів електронного уряду можуть бути переведені на мобільні платформи, проте найбільший потенціал «мобілізації» мають сервіси електронного уряду у вимірі «уряд-громадянам».

Технології «мобільного уряду» мають широку сферу застосування. Так, наприклад [6; 7], за допомогою мобільного телефону у Норвегії можна сплачувати податки, в Бахреїні, ОАЄ, Філіппінах – здійснювати платежі за надання послуг, в Естонії, Китаї, Мороко та Кенії – спостерігати за ходом виборів та голосувати. У США, Туреччині та Франції мобільні технології використовуються для координації діяльності екстрених служб. В Малайзії, Уганді, Індії, Китаї створено мобільний сервіс для фермерів для інформування про події на ринку та попередження про несприятливі погодні умови.

У низці країн світу технології «мобільного уряду» успішно застосовуються у сфері цивільного захисту. Так, наприклад, в Японії мобільні сервіси використовують для попередження громадян про надзвичайні ситуації природного характеру та надання інструкцій як діяти у такому випадку.

Мобільний зв'язок використовується для надання послуг людям із обмеженими можливостями. Наприклад, влада Сінгапуру запровадила СМС-сервіс для людей з вадами слуху та мовлення, щоб вони могли скористатись послугами екстрених та аварійних служб.

Технології «мобільного уряду» широко застосовуються й для налагодження зворотного зв'язку з громадянами. Так, місцева влада Амману з метою покращення комунікації із мешканцями міста та підвищення якості та ефективності надання їм послуг, запровадила портал СМС-послуг, який згодом став найчастіше використовуваним засобом комунікації між громадянами та владою [13]. Комунікація через портал відбувається в обох напрямках: органи влади інформують громадян за допомогою СМС-повідомлень (наприклад, розсилають повідомлення в рамках інформаційно-просвітницьких кампаній, або нагадують про щось); громадяни надсилають СМС-повідомлення-запити в органи влади, на які в свою чергу отримують відповідь від відомств, до сфери компетенції яких належить предмет запиту.

Значний потенціал має використання мобільних сервісів у галузі охорони здоров'я, освіти, при реалізації різного роду соціальних ініціатив.

Отже, використання технологій «мобільного уряду» в сфері надання публічних послуг стає дедалі більш поширеним у світі шляхом підвищення якості надання публічних послуг громадянам з боку урядів, забезпечення більш зручного їх отримання, задоволення потреб різних груп споживачів таких послуг.

Мобільний зв'язок є сьогодні найбільш доступним та поширеним засобом комунікації в Україні: ним користується 89% мешканців країни [5]. Кількість людей в Україні, які мають мобільний телефон, є майже вдвічі

більшою ніж тих, у кого є персональний комп'ютер [11]. Швидкими темпами збільшується й аудиторія користувачів смартфонів в Україні: за останні два роки вона зросла втричі (з 9% у 2012 р. до 26% у 2015 р.). При цьому переважна більшість користувачів смартфонів (71%) щодня використовує цей пристрій для виходу в Інтернет, має досвід встановлення на нього мобільних додатків та регулярно ними користується [1, с.10].

З огляду на наявне співвідношення власників мобільних телефонів і власників персональних комп'ютерів, а також швидкі темпи приросту кількості користувачів смартфонів в Україні, перспективним видається використання технологій мобільного зв'язку для надання державних послуг.

Проте, на сьогоднішній день потенціал «мобільного уряду» в Україні використовується недостатньо: майже відсутні мобільні версії офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, вкрай рідко ними застосовуються мобільні додатки та СМС-сервіси.

В умовах модернізації державного управління на основі реалізації принципу «сервісної держави» головною функцією державних установ стає надання якісних послуг громадянам. Одним з ефективних методів поліпшення якості обслуговування громадян є електронізація та «мобілізація» державних послуг, що дозволяє не лише розширити та спростити доступ громадян до послуг, які надають органи державної влади та органи місцевого самоврядування, знизити витрати та забезпечити прозорість процесу надання послуг, але й задовольнити потреби вразливих груп населення, підвищити ефективність комунікативної взаємодії між державними органами і структурами і громадянами, створювати нові сервіси для громадян і бізнесу.

Зважаючи на доступність мобільного зв'язку для населення, тенденцію швидкого зростання кількості користувачів смартфонів в Україні, враховуючи позитивний досвід застосування мобільного каналу для надання державних послуг в зарубіжних країнах, а також з огляду на високий потенціал використання мобільних технологій для підвищення якості надання населенню послуг органів державної влади та органів місцевого самоврядування, доцільно активізувати використання технологій «мобільного уряду» органами державної влади та органами місцевого самоврядування при наданні послуг громадянам.

Використані джерела та література:

1. В Україні стало втричі більше користувачів смартфонів [Електронний ресурс] / Forbes Україна, 23.07.2014. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/news/1375562-v-ukrayini-stalo-utrichi-bilshe-koristuvachiv-smartfoniv>
2. Джила Т. В. «Сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку в Україні електронних адміністративних послуг»: аналітична записка, грудень, 2014 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1716>

3. Досвід взаємодії державних органів країн світу з інститутами громадянського суспільства, залучення громадськості до формування та реалізації державної політики, протидії корупції, забезпечення електронного урядування [Електронний ресурс]. / Веб-сайт ініціативи «Партнерство Відкритий Уряд». – Режим доступу: http://ogp.gov.ua/sites/default/files/library/Dosvid_OGP-MFA.pdf

4. Закон України «Про адміністративні послуги» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>

5. Населення відмовляється від стаціонарного телефонного зв'язку ще до підняття тарифів: прес-релізи та звіти, 04.09.2015 [Електронний ресурс] / Київський міжнародний інститут соціології. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=543&page=1&t=5>

6. Недбай В. В. Технології електронного (E-government) і мобільного (M-government) уряду у взаємодії держави і суспільства / В. В. Недбай // Держава і право. – 2009. – Вип. 44. – С. 673-678.

7. От электронного правительства к мобильному: старт дан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cnews.ru/reviews/new/mobilnye_prilozheniya_dlya_biznesa_2013/articles/ot_elektronnogo_pravitelstva_k_mobilnomu_start_dan

8. Панацея от всех бед: что такое e-government и что оно нам всем даст, 21.05.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gagadget.com/17024-panatseya-ot-vseh-bed-cto-takoe-e-government-i-cto-ono-nam-vsem-dast>

9. Портал державних послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://igov.org.ua/about>

10. Смартфонами в Украине пользуются 59% пользователей в возрасте 18-30 лет и 41% в возрасте 18-50 лет, 10.03.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://itc.ua/news/smartfonami-v-ukraine-polzuyutsya-59-polzovateley-v-vozhraze-18-30-let-41-v-vozhraze-18-50-let>

11. 54,6 % українців мають комп'ютер. [Електронний ресурс] / Інститут соціології НАНУ // Новини, 16.10.15. – Режим доступу: <http://www.i-soc.com.ua/institute/>

12. Kuschu. I. Mobile government: an emerging direction in e-government. Chapter 1 / I. Kuschu. – New York: IGI., 2007. – 193 p.

13. E-Government for the Future We Want [Електронний ресурс] / United Nations Public Administration Country Studies. – New York: United Nations, 2014. – Режим доступу: http://unpan3.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2014-Survey/E-Gov_Complete_Survey-2014.pdf

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ І РЕГІОНАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

УДК 341.7(075.8)

Васильєв О.А.,
доктор технічних наук,
головний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

МОДЕРНІЗАЦІЯ АЕС ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті аналізується роль модернізації атомних електростанцій у підвищенні енергетичної безпеки України, у розвитку електроенергетичного комплексу як бази народного господарства та збільшення експортного потенціалу. Розглядаються перспективи розвитку атомної енергетики для зменшення глобальних викидів парникових газів.

Ключові слова: модернізація, безпека, економіка, енергетика, парникові гази.

Васильєв А.А. Модернизация АЭС как фактор повышения энергетической безопасности Украины. В статье анализируется роль модернизации атомных электростанций в повышении энергетической безопасности Украины, в развитии электроэнергетического комплекса, как базы народного хозяйства и увеличения экспортного потенциала. Рассматриваются перспективы развития атомной энергетики для уменьшения глобальных выбросов парниковых газов.

Ключевые слова: модернизация, безопасность, экономика, энергетика, парниковые газы.

Vasyliiev O. Modernization of atomic power stations as factor of increasing of energy safety of Ukraine. In the article the modernization of atomic power stations as factor of increasing of energy safety of Ukraine, of developing electroenergy complex as base of popular economy, of strengthening and developing of Ukrainian export potential is analysed. Prospects of atomic energy development for decreasing of global hotbed gases outlet are shown.

Keywords: modernization, safety, economy, energy, hotbed gases.

Енергетична безпека є невід'ємною складовою економічної і національної безпеки, необхідною умовою існування і розвитку держави. Гарантування енергетичної безпеки здійснюється досягненням стану технічно надійного, стабільного, економічно ефективного та екологічно прийняттого забезпечення енергетичними ресурсами економіки і соціальної сфери країни. Рівень розвитку енергетики має вирішальний вплив на стан

економіки в державі, на вирішення проблем соціальної сфери та рівень життя людини [2].

Атомна енергетика дозволяє знизити викиди парникових газів 1 ГВт потужності АЕС щорічно економить 7 млн. тонн викидів вуглекислого газу у порівнянні з вугільними ТЕС та 3,2 млн. тонн – у порівнянні з газотурбінними станціями комбінованого типу. Проблема ролі АЕС у забезпеченні глобальної і національної енергетичної безпеки і подоланні негативних природних явищ, пов'язаних зі зміною клімату, потребує подальшого вивчення і системного аналізу [4; 6]. Заслужовує на увагу вивчення досвіду Франції, на яку припадає суттєва частка функціонуючих в ЄС атомних електростанцій, яка досягла вагомих успіхів у боротьбі з викидами вуглекислого газу [3; 5].

Атомна енергія – поки що єдине перспективне джерело для виробництва електроенергії з витратами, які забезпечують самоокупність АЕС при цінах на електроенергію, що задовольняють платоспроможний попит на неї. АЕС також є єдиним великомасштабним засобом виробництва корисної енергії, що відповідає екологічним викликам часу. Світова спільнота доклала великих зусиль та витратила значні фінансові ресурси на розробку та створення атомної енергетики. Частка атомної енергетики у світовому виробництві електроенергії становить біля 17% [1; 6].

В Україні функції виробництва, передачі і постачання електроенергії розділені. Аналіз показує, що встановлено відносно занижені тарифи для генеруючих компаній державної форми власності (ГЕС та АЕС) і завищені – для підприємств переважно приватних (ТЕС та ВЕС). Різниця в ціні між електроенергією ГЕС і АЕС (державних підприємств) і ТЕС (приватних компаній) вже сягає трьох разів, у той час як в ЄС вона знаходиться на рівні 30%. Низькі тарифи на електроенергію для АЕС не дають можливості електростанціям проводити у повному обсязі необхідні регламентні роботи, накопичувати кошти на ремонт і модернізацію обладнання, що в перспективі може негативно вплинути на фактичний стан безпеки АЕС [1; 4].

Атомна енергетика України базується на роботі чотирьох АЕС. Сьогодні на діючих АЕС (Запорізька, Рівненська, Хмельницька та Південноукраїнська) експлуатується 15 енергоблоків (ВВЕР-440 та ВВЕР-1000), які відпрацювали в середньому близько половини передбаченого вихідними проектами терміну. При встановленій потужності енергоблоків близько 25% від загальної, АЕС виробляють половину всієї електроенергії в Україні. Останнім часом досягнуто значне покращання техніко-економічних показників роботи АЕС, зокрема, коефіцієнту використання встановленої потужності (КВВП), який необхідно поступово вивести на рівень 87-90% [4].

Визначення раціональних рівнів розвитку атомної енергетики є проблемою державної ваги, враховуючи, що існуючі енергоблоки АЕС повинні відпрацювати свій ресурс, після чого доцільно подовжити його

шляхом відповідної модернізації. Такий підхід обумовлений суто економічними факторами.

Нове будівництво АЕС потребує ретельних економічних досліджень та обґрунтувань через необхідність суттєвих інвестицій на будівництво, великих витрат на майбутній демонтаж їхнього устаткування, будівництво та багаторічне утримання сховищ радіоактивних відходів. При цьому значною мірою загострюється також проблема енергетичної безпеки, оскільки зараз все ядерне паливо для наших АЕС надходить з Росії, а перспективи будівництва вітчизняного повного паливного ядерного циклу до сих пір залишаються невирішеними.

Подовження терміну служби енергоблоків АЕС пов'язане з вирішенням трьох взаємозв'язаних аспектів: законодавчо-нормативного, технічного і економічного. Комплексний підхід потребує вирішення проблеми покращення експлуатаційних показників при наявності довгострокової програми модернізації. В цьому випадку енергоблок продовжує виробляти електроенергію, а відведені на модернізацію та реконструкцію кошти надходять згідно терміну виконання наміченої комплексної програми в період здійснення планових зупинок. Такий підхід дозволяє оцінювати технічні та економічні результати виконаних робіт [4].

Нове будівництво АЕС вимагає значно більших капіталовкладень в порівнянні з витратами, необхідними для подовження терміну служби енергоблоків АЕС. Подальший розвиток модернізації атомної енергетики в Україні може забезпечити:

- значне скорочення викидів газів, які викликають парниковий ефект;
- зменшення потреби у імпорті органічного палива;
- розвиток науково-технічного та експлуатаційного потенціалу у атомній енергетиці на інноваційному технологічному рівні;
- підвищення енергетичної незалежності, оскільки в Україні є можливості гарантованого забезпечення ядерним паливом на термін 50-100 років.

Аналіз проблеми спорудження нових АЕС, збільшення їх частки у структурі довгоіснуючих потужностей та у виробництві електроенергії ставить цілий комплекс економічних, екологічних та соціальних проблем. Додаткові проблеми виникають з управлінням режимами енергосистеми та залежністю паливостачання АЕС від імпорту палива [3; 6].

При цьому важливим і принциповим є визначення критеріїв і механізмів формування необхідних витрат. Розраховувати на залучення внутрішніх інвестиційних приватних ресурсів важко через їх обмеженість та достатньо великий термін окупності будівництва АЕС. Крупні закордонні інвестори в найближчий час також не будуть фінансувати такі проекти, враховуючи перехідну економічну ситуацію в країні, а також тривалий термін окупності при дуже великих витратах. Виходячи з цього, можна констатувати, що реалізація програми розвитку атомної енергетики можлива

за рахунок лише власних ресурсів галузі (враховуючи, що атомна енергетика є державною – це державні інвестиції) або довгострокових кредитів під гарантії держави.

Підтримка у подальшому частки виробництва електроенергії АЕС на рівні близько 50% від сумарного річного виробництва електроенергії в Україні обґрунтовується, у першу чергу, наявністю власних сировинних ресурсів урану та цирконію, а також стабільною роботою АЕС, потенційними можливостями країни щодо створення енергетичних потужностей на АЕС, істотними технічними, фінансовими та екологічними проблемами теплової енергетики [4].

У формуванні програми будівництва та введення в експлуатацію довгоіснуючих потужностей слід враховувати цикл створення енергоблоку, який складає орієнтовно 12 років та включає виконання дозвільних процедур згідно з діючими нормативно-правовими актами (2-3 роки), проведення тендеру з відбору постачальника послуг (2-3 роки), проектування (2 роки), будівництво, монтаж і введення в експлуатацію (5-6 років).

Для практичного втілення програми розвитку атомної енергетики необхідно підвищити ефективність використання ядерного палива шляхом завершення переходу на чотирьохрічний та наступного переходу на п'ятирічний паливний цикл; скоротити тривалість планово-попереджувальних ремонтів шляхом оптимізації їх періодичності та підвищення якості. Важливо виконати в повному обсязі заходи із подовження терміну експлуатації, перш за все елементів, заміна яких унеможливлена або вкрай витратна. Необхідно забезпечити ефективне зняття з експлуатації енергоблоків АЕС на етапі завершення їхнього життєвого циклу та забезпечити своєчасне спорудження нових потужностей на доповнення та заміну тих, що знімаються з експлуатації [3; 4].

Україна займає особливе положення у світі щодо проблем поводження з радіоактивними відходами. На відміну від інших ядерних держав Україна має не тільки велику кількість діючих атомних енергоблоків (сьоме місце у світі), але й найбільшу у світі АЕС, яка виводиться з експлуатації. Беручи до уваги, що Чорнобильська АЕС має у своєму складі зруйнований внаслідок довгоіснуючої аварії енергоблок, характер радіоактивних відходів ЧАЕС не має аналогів у світовій практиці. Окремо треба підкреслити, що при ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи утворилась величезна кількість радіоактивних відходів, які потребують надійної ізоляції від навколишнього середовища.

Враховуючи велику роль атомної енергетики в енергозабезпеченні економіки України, потрібно вирішити питання поводження з відпрацьованим ядерним паливом та експлуатаційними відходами. Сучасний підхід, коли відпрацьоване ядерне паливо та експлуатаційні радіоактивні відходи зберігаються безпосередньо на майданчику АЕС, не є остаточним вирішенням проблеми [2].

У відповідності до міжнародної практики Росія, що експортує свіже ядерне паливо в Україну, приймає на переробку відпрацьоване паливо. Після переробки радіоактивні залишки, що не мають у своєму складі ядерних матеріалів, повертаються назад в Україну для остаточного захоронення.

Аналіз будівництва геологічних сховищ в інших країнах світу показує, що процес їх створення займає декілька десятиріч. Але проблема надійного зберігання довгоіснуючих і високоактивних відходів є нагальною для України вже сьогодні, насамперед, у зв'язку з перетворенням об'єкту «Укриття» в екологічно безпечну систему. Основне завдання, яке має вирішити створення Національного сховища радіоактивних відходів, – це надійне зберігання високоактивних ядерних відходів в спеціальних сховищах на весь період, поки не буде прийняте в експлуатацію Центральне геологічне сховище. Після здачі в експлуатацію Центрального геологічного сховища воно має стати складовою частиною Національного сховища радіоактивних відходів.

Проблема зняття з експлуатації ядерних реакторів та АЕС набуває гостроти у всьому світі, оскільки приблизно половина зі всіх діючих АЕС наближається до граничного строку експлуатації. Існує досвід зняття з експлуатації (в основному, у США) ядерних установок, але це були дослідницькі реактори або реактори малої потужності, що напружували, зокрема, матеріали для військових цілей. Чорнобильська АЕС є першою у світі енергетичною станцією з великою потужністю, яку треба зняти з експлуатації згідно розроблених процедур [6].

Основними завданнями при знятті з експлуатації об'єктів атомної енергетики в Україні є наступні:

- зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС;
- роботи по перетворенню об'єкту «Укриття» в екологічно безпечну систему;
- підготовка до процедур зняття з експлуатації енергоблоків ВВЕР-440 і ВВЕР-1000 після вичерпання їх ресурсу.

Діючі в Україні ядерні енергоблоки до цього часу вже вичерпали більше половини свого проектного строку експлуатації. Необхідно розробити державну концепцію зняття з експлуатації ядерних реакторів з урахуванням технічних, економічних і соціальних проблем, втілену у відповідні нормативні документи, затверджені в законодавчому порядку.

Подальше забезпечення екологічної безпеки АЕС має здійснюватися шляхом удосконалення систем локального, регіонального та глобального контролю і прогнозу радіаційної обстановки; періодичної переоцінки впливів АЕС на навколишнє середовище; встановлення більш жорстких вимог радіаційної безпеки. Досягнутий на АЕС України рівень безпеки відповідає рівню безпеки АЕС того ж покоління в інших країнах. Проте потенційну можливість підвищення рівня безпеки вітчизняних АЕС не вичерпано.

Атомна енергетика України, забезпечуючи близько 50% загального виробництва електроенергії, майже повністю залежить від поставок ядерного палива з Росії. Водночас Україна має потенційні можливості для створення власного виробництва ядерного палива завдяки значним природним запасам урану та цирконію, високому науково-технічному і промисловому потенціалу.

В Україні є передумови для організації виробництва власного ядерного палива, а саме: родовища і виробничі потужності з видобутку і збагачення уранової руди, з переробки уранового концентрату, видобутку цирконієвих руд і виробництва цирконієвого концентрату, досвідне виробництво цирконієвих сплавів, дослідно-промислова база для виготовлення необхідної номенклатури комплектуючих виробів.

Наявність власного повного ядерного паливного циклу має великі та безсумнівні переваги. Разом з тим треба враховувати, що ця проблема пов'язана з необхідністю виділення крупних інвестицій на значний час. Одночасно з цим зауважимо, що створення повного паливного циклу для забезпечення власних потреб, згідно оцінок фахівців, доцільне лише при встановленій потужності АЕС на рівні, не меншому за 25-30 ГВт. Тому в сучасних умовах та на перспективу, що розглядається, для України була б раціональною участь в міжнародній кооперації з виробництва палива для атомних електростанцій із налагодженням функціонування підприємств, що забезпечують відповідні елементи повного ядерного паливного циклу.

АЕС України критично залежать від поставок свіжого ядерного палива з Росії, під час виготовлення якого частково використовується сировина та матеріали українського походження.

Придбання технологій виробництва усіх складових ядерного палива пов'язане не тільки з інженерно-економічними, а й політичними аспектами. Передача матеріалів, обладнання, технологій, які використовуються в ядерній галузі, здійснюється у рамках міжнародної системи експортного контролю за обладнанням, матеріалами та технологіями подвійного призначення. Державами, що входять до Групи ядерних постачальників, практично введено мораторій на передачу обладнання і технологій зі збагачення урану [3; 6].

Перспективним є створення міжнародних центрів ядерного паливного циклу на основі існуючої інфраструктури за широкою міжнародною кооперацією. Існуючі можливості і наявний ринковий механізм є базисом забезпечення необхідних гарантій поставок для задовольняння попиту.

Доведені природні запаси урану в Україні дозволяють забезпечити потреби діючих АЕС більш ніж на сто років, а при переході на використання реакторних установок на швидких нейтронах потенціал вітчизняних уранових запасів збільшиться у 60-70 разів. Капітальні вкладення у розвиток урановидобувної промисловості у десятки разів менші від витрат, необхідних для адекватного розвитку вуглевидобутку [4; 6].

Говорячи про атомну енергетику та її перспективи, не слід акцентувати увагу тільки на опанованих сьогодні технологіях, які в якості ядерного палива використовують уран-235 (його вміст в природному урані менше одного відсотка). У такій постановці атомна енергетика з точки зору її забезпеченості ресурсами палива мало відрізняється від традиційних технологій, які спалюють органічне паливо. Тільки після задіяння у значному обсязі всього ресурсу природного урану та торію можна говорити з достатнім підґрунтям про практично необмежену сировинну базу, про самозабезпечення атомної енергетики паливом.

Модернізація і подальший розвиток атомної енергетики потребують підвищення норм безпеки при проектуванні, будівництві та експлуатації АЕС, збільшення ролі МАГАТЕ на всіх етапах обґрунтування побудови та функціонування атомних електростанцій. Актуальними є також питання розробки реакторів нових поколінь так званої природної безпеки, які унеможливають аварії ядерних реакторів з розплавленням активної зони і викидами радіоактивних сполук в оточуюче середовище. Необхідними є глибокі науково-дослідні та дослідницько-конструкторські роботи, які охоплюють увесь ядерно-паливний цикл від видобування уранової руди, виготовлення ядерного палива до переробки та зберігання опроміненого палива і захоронення ядерних відходів.

Виходячи з сьогоднішніх оцінок ресурсних обмежень щодо урану для реалізації ядерно-енергетичного розвитку, який відповідає вимогам енергетичної безпеки, необхідна багатокomпонентна структура ядерно-енергетичної системи з розширеним відтворенням палива, замкненим паливним циклом і реакторами різних типів [3; 6].

Модернізація і розвиток атомної енергетики з опорою на власні джерела ядерного палива та наявний науково-технологічний потенціал галузі дозволяє максимально використати географічне та геополітичне положення України, забезпечити подальший розвиток електро-, газо- та нафтотранзитних систем для власного енергозабезпечення, збільшення експорту та транзиту енергопродуктів. Модернізований електроенергетичний комплекс України на базі атомної енергетики може стати надійною перспективною основою народного господарства країни, забезпечити вирішення соціально-економічних проблем суспільства та підвищення експортного потенціалу України. Для впровадження євроінтеграційного курсу України в енергетичній сфері необхідно об'єднання ОЕС України з Європейською енергосистемою, забезпечивши її стабільну роботу за європейськими стандартами. Удосконалення законодавства у сфері енергетики, зокрема атомної, має базуватись на визначених європейським правом принципах прозорості, обґрунтованості та прогнозованості. Правове регулювання відносин у ядерній галузі є одним з найрозвинутіших у межах європейського енергетичного права. Ядерне законодавство України значною мірою відповідає вимогам європейського

законодавства внаслідок реалізації численних міжнародних угод, учасником яких є Україна.

Використані джерела та література:

1. Васильєв О. А. Вплив трансформації світової економічної системи на розвиток паливно-енергетичної галузі економіки країн-членів ЄС / Васильєв О. А. // Проблеми різних економік світу в процесі трансформації світової фінансової системи: зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, 31 травня 2012 р. / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України – К.: ICEMB НАН України, 2012. – С.10-12.
2. Васильєв О. А. Глобальні проблеми екології / О. Васильєв // Зовнішні справи. – 2012. – №5. – С.50-55.
3. Васильєв О. А. Енергетична політика Франції // Французька модель державності: політичний, економічний, соціальний і правовий аспекти : монографія / відповід. ред.: Н. О. Татаренко, С. С. Троян, О. І. Шаповалова. – К.: Дипломатична академія України при МЗС України, 2015. – С.97-124.
4. Васильєв О. А. Розвиток електроенергетичного комплексу як основа підвищення експортного потенціалу та економізації зовнішньої політики України / О. Васильєв // Зовнішні справи. – 2013. – №11. – С. 48-54.
5. Васильєв О. А. Ядерна енергетика Франції – найпотужніший механізм безпеки / О. Васильєв // Зовнішні справи. – 2015. – №2. – С. 4-35.
6. Васильєв О. Глобалізація атомної енергетики: матеріали міжвідомчої науково-теоретичної конференції [«Міжнародні проблеми ресурсозабезпечення»], (Київ 24 квітня 2007 р. / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – К.: ICEMB НАНУ, 2007. – С.33-42.

УДК 338.2

Фомін С.С.,

кандидат економічних наук,

старший науковий співробітник,

в.о.провідного наукового співробітника

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ЕКОНОМІЧНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА МОДЕРНІЗАЦІЮ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН

В статті проаналізовані сутність поняття «економічна глобалізація» та її наслідки для економік західних і пострадянських країн. Показано, що головним чинником успішної економічної модернізації пострадянських країн є посилення ролі держави в регулюванні економічних процесів, у валютно-фінансовій і зовнішньоторговельній сферах.

Ключові слова: економічна глобалізація, модернізація, державне регулювання економіки, неолібералізм, протекціонізм, ринкова економіка, фінансово-економічна криза, державний сектор, іноземні інвестиції.

Фомин С.С. Экономическая глобализация и ее влияние на модернизацию постсоветских стран. В статье проанализированы сущность понятия «экономическая глобализация» и ее последствия для экономик западных и постсоветских стран. Показано, что главным фактором успешной экономической модернизации постсоветских стран является усиление роли государства в регулировании экономических процессов, в валютно-финансовой и внешнеэкономической сферах.

Ключевые слова: экономическая глобализация, модернизация, государственное регулирование экономики, неолиберализм, протекционизм, рыночная экономика, финансово-экономический кризис, государственный сектор, иностранные инвестиции.

Fomin S. S. Economic Globalization and its Influence upon Modernization of Post-Soviet Countries. The article analyses the essence of the concept of «economic globalization» and its consequences for economies of the Western countries as well as for the Post-Soviet countries. It was shown that the main factor of their successful economic modernization is the strengthening of the role of state in regulation of economic processes and in the field of money, finance and foreign trade.

Keywords: economic globalization, modernization, state regulation of economy, neoliberalism, protectionism, market economy, financial and economic crisis, state sector, foreign investments.

Постановка проблеми. Економічна глобалізація впливає на економічний розвиток як розвинених, так і менш розвинених країн, зокрема, на економіку і модернізацію пострадянських країн. Економічна глобалізація має як позитивні, так й негативні наслідки, які слід враховувати при підготовці соціально-економічних програм. **Мета статті** полягає в тому, щоб проаналізувати такі наслідки, зокрема, вплив економічної глобалізації на економічні процеси, по-перше, в розвинених країнах Заходу, а, по-друге, – в пострадянських країнах. Розглядаються також заходи державного регулювання, які забезпечили розвиненим країнам економічний і технологічний прогрес і які можуть бути запозиченими пострадянськими країнами в ході модернізації власних економік.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми економічної глобалізації та її вплив на економічні процеси в різних країнах світу, зокрема, на економічну модернізацію менш розвинених країн, є предметом вивчення багатьох дослідників. В своєму аналізі автор спирався на роботи таких західних авторів, як Ш.Дегріз, Ф.Магдофф, Ф.Поше, Дж.Тобін, Дж.Фостер, Ю.Шулц, японських авторів Р.Інуї, Х.Кохама, С.Урата. Крім того були проаналізовані праці таких російських дослідників, як С.Меньшиков та Е.Пономарьова. Різні автори по-різному трактують процес економічної глобалізації, але погоджуються, що цей процес має як позитивні, так й негативні наслідки для всіх країн. Відповідно, різні автори дають різні рекомендації щодо тієї соціально-економічної політики, яку менш розвиненим країнам, зокрема пострадянським, слід реалізовувати в ході їхньої модернізації. Найбільша кількість розходжень спостерігається щодо ролі держави в модернізаційних процесах. Автор поділяє ту точку зору, згідно до якої тільки посилення державного регулювання соціально-

економічними процесами може забезпечити успішну модернізацію в пострадянських країнах, і виділяє заходи, які, на його думку, могли б прискорити їхню модернізацію.

Виклад основного матеріалу. В сучасному світі спостерігається зростання взаємозв'язку та взаємозалежності між соціально-економічними процесами, що відбуваються в різних країнах. Зростання такої взаємозалежності є об'єктивним явищем, зумовленим поглибленням міжнародного поділу праці, виробничої кооперації і спеціалізації, науково-технічним прогресом, необхідністю спільного розв'язання глобальних проблем (таких як, наприклад, екологічна, енергетична та продовольча проблеми), які неможливо повністю вирішити лише на національному рівні. Процес зростання взаємозалежності різних країн набрав нової якості під впливом інформаційно-комунікаційної революції, яка суттєво змінює характер міжнародних політичних і торговельно-економічних відносин, сприяє процесам модернізації в менш розвинених країнах. Зростання економічної взаємозалежності між різними державами можна визначити як економічну глобалізацію. Можна сказати, що економічна глобалізація є сучасним, більш високим ступенем процесу економічної інтернаціоналізації, який йшов протягом всього минулого сторіччя. Таким чином економічна глобалізація – це об'єктивний процес, хоча різні країни, – переважно потужні, економічно розвинені, – вносять в нього елементи суб'єктивізму, намагаючись направити цей процес у вигідному для себе напрямі, надати йому характеру не взаємодії, не взаємозалежності, а просто залежності однієї групи країн від іншої, вирішити глобальні проблеми, виходячи, насамперед, із власних інтересів.

В сучасному світі західні країни, їх корпорації та банки здійснюють вирішальний вплив на характер і напрям більшості глобалізаційних процесів. В умовах економічної глобалізації ще більш інтенсивно продовжуються процеси концентрації та централізації капіталу, укрупнення транснаціональних корпорацій і банків, розширення мережі їх філій у різних країнах, в ході яких окремі галузі економіки формально незалежних країн фактично переходять під контроль західних ТНК або їх міжнародних альянсів. Можна сказати, що розвинуті країни є активними суб'єктами глобалізації. Саме сучасна західна цивілізація з її масовою культурою та її ліберальні цінності претендують на статус загальнолюдських цінностей. Країни менш розвинуті – здебільшого пасивні об'єкти глобалізації. В світових торговельно-економічних відносинах більшість з них виконує функції постачальників сировини, напівфабрикатів і товарів трудомістких та екологічно чутливих галузей в обмін на високотехнологічні промислові товари, що імпортуються із розвинутих країн. Менш розвинуті країни займають таким чином підлегле становище в міжнародних політичних і економічних відносинах, перебувають у міцній економічній залежності від західних країн і контрольованих ними міжнародних фінансових організацій. Економічна залежність неминує призводити до залежності політичної, до

фактичного обмеження національного суверенітету. Багато хто з таких менш розвинутих країн втратили нині можливість самостійного визначення не тільки своєї зовнішньої, але й внутрішньої політики. У число таких «пасивних об'єктів економічної глобалізації», крім більшості країн «третього світу», тепер входить також більшість пострадянських країн. Водночас Китай, Індію, інші нові індустріальні країни вже не можна віднести до пасивних об'єктів економічної глобалізації. Їхнє значення у світовій економіці невпинно зростає, і вони відіграють все більш вагомую роль у визначенні характеру глобалізаційних процесів.

Одним із яскравих проявів економічної глобалізації стало переведення частини виробництва із розвинених країн Заходу в менш розвинені. Відносно високі розміри зарплати і соціальної допомоги в західних країнах, а також високі податки, накладені на корпорації і багаті верстви населення (необхідні для фінансування соціальних програм) призвели до не вигідності для приватного капіталу зберігати і тим більше розвивати там виробництво, зокрема, у трудомістких та інших традиційних галузях промисловості. Транснаціональні корпорації почали згортати виробництво безпосередньо в західних країнах і переносити свої виробничі потужності в країни з більш дешевою робочою силою, зокрема, в Китай, країни Південно-Східної Азії і Латинської Америки. Водночас у США, в країнах Західної Європи тисячі підприємств легкої, металургійної, хімічної та інших трудомістких і екологічно «брудних» галузей промисловості були закриті і таким чином відбулася значною мірою деіндустріалізація постіндустріальних країн Заходу. В результаті в західних країнах значно зросло безробіття. Сучасні високотехнологічні галузі, характерні для постіндустріальної західної економіки, поглинути усіх цих безробітних просто неспроможні. В західних країнах виник вже цілий прошарок людей, які не можуть знайти ніякої роботи і живуть на мізерну соціальну допомогу [9, p.30-31].

Деіндустріалізація змінює структуру зайнятості в західних країнах, де процент зайнятих в сфері послуг коливається в інтервалі від 70 до 80%, а в промисловості – в середньому 20% від загального числа працюючих. Найбільш показовим прикладом деіндустріалізації є Франція, де процент зайнятих в промисловості скоротився з 22,1% в 1980 р. до 12% в 2007 р. Якщо в 1980 р. в промисловості Франції працювало 5,1 млн. працівників, то в 2011 р. – 3,11 млн., а частка промисловості в ВВП Франції в 2011 р. складала 12,5% (в 2000 р. – 18%) [10, s.10].

Процес переведення значної частини виробництва в країни з дешевою робочою силою, бігство капіталів із західних країн в різні офшори призвели до різкого скорочення податків, що їх сплачує бізнес, що, в свою чергу, зменшує ресурси для проведення соціально орієнтованої політики. Таким чином економічна глобалізація сприяє тому, що західний капіталізм поступово втрачає свій соціально орієнтований характер. Факти свідчать про скорочення фінансування соціальних програм, зниження розмірів соціальної допомоги й допомоги по безробіттю в усіх західних країнах.

Зростає різниця в доходах між багатими та бідними. Так, наприклад, в США в 1968 р. сукупні доходи 20% багатого населення були вищими, ніж сукупні доходи 20% бідного населення лише в 7,69 разів. В 2010 р. сукупний дохід 20% багатих був вже у 14,5 разів більший, ніж дохід 20% бідних [2, с.37]. Згідно з офіційними даними американської адміністрації, в 2010-2011 рр. 10% найбільш заможних американців володіли 72% національного багатства США, а 10% самих бідних – тільки 2% [5, p.11].

Слід відмітити такий тренд в економіці західних країн, як зменшення можливості для безробітних знайти постійне місце роботи. Підприємці все ширше використовують тимчасові форми зайнятості для своїх працівників. Це не дивно, оскільки постійна форма зайнятості передбачає соціальні гарантії, невідповідні для керівництва підприємств. Крім того, тимчасові робітники в разі їх звільнення, як правило, не мають права на страховку по безробіттю. Тому практично в усіх західних країнах можна спостерігати зниження частки постійних, стабільних трудових угод і збільшення кількості різних тимчасових форм зайнятості [4, p.222]. Відповідно, в усіх західних країнах скоротилася кількість членів профспілок, а значення і роль профспілок в політичному та суспільному житті різко впали.

Як відомо, Лісабонський договір, який набув чинності в 2009 р., передбачав, що Європейський Союз буде створювати ефективну «соціальну ринкову економіку», проте реальне економічне становище в країнах Євросоюзу дозволяє сумніватися в можливості досягнення такої мети. В цьому зв'язку цікавими є висновки, які роблять французькі економісти Ф.Поше і К.Дегріз в спільній статті, яка дуже виразно називається «Запрограмований демонтаж «європейської соціальної моделі»». Ось, що вони пишуть: «В останні три роки ми спостерігаємо зкоординований наступ проти основ трудового законодавства, колективних договорів, соціального діалогу, систем формування заробітної плати та її учасників, зокрема профспілок, а також проти принципів соціального захисту. Хоча на офіційному рівні ці реформи виправдовують посиланням на «кризу», вони не обумовлені потребою відповісти на тимчасові негативні економічні явища. Їхня ціль полягає в демонтажу європейської соціальної моделі в цілому» [7, p.217].

Економічна глобалізація радикально змінила характер економічних криз, які є невід'ємною рисою сучасного капіталізму. Економічним кризам першої половини XX ст. передували періоди високих темпів зростання промислового виробництва, які закінчувалися кризою надвиробництва, перевищенням пропозиції товарів та послуг над попитом з боку населення. Заходи для подолання таких кризових явищ були спрямовані перш за все на державне стимулювання споживчого попиту та інвестування в національну промисловість. Натомість кризи епохи глобалізації, тобто останнього десятиріччя XX ст. і першого десятиріччя XXI ст., починалися в фінансовій сфері в умовах низьких темпів зростання у виробничому секторі, або навіть в умовах стагнації виробництва в США та інших західних розвинених

країнах. Іншими словами, кризи епохи глобалізації – це перш за все кризи сучасної фінансової системи західного капіталізму, а економічні кризи – це наслідок криз фінансових. В умовах сучасного західного капіталізму питома вага фінансового сектору (фінансового продукту або фінансових послуг) в ВВП (особливо в ВВП США) значно перевищує питому вагу виробничого сектору, внаслідок чого будь-які кризові явища в фінансовій сфері призводять до суттєвого скорочення темпів зростання ВВП і підсилюють стагнаційні тенденції в сфері реального виробництва. В сучасній економічній літературі цей процес позначається терміном «фінансiалiзацiя». Він означає сучасну стадію розвитку капіталістичної економіки, яка характеризується тим, що фінансовий сектор, первісною функцією якого було обслуговування реального виробничого сектору, перетворився на самостійну потужну силу, яка розвивається за власними законами і прибутковість якої значно перевищує прибутковість реального сектору. Зростанню значення фінансового сектору сприяють комп'ютеризація фінансових розрахунків, розробка нових фінансових інструментів (деривативи, опціони тощо). Всі ці фактори призвели до того, що в США та інших західних країнах скоротилися стимули для інвестування в національний виробничий сектор, для якого стагнація стала вже хронічним явищем. Дуже часто інвестиції промислових корпорацій йдуть у фінансовий сектор, який, поряд з наданням конкретних фінансових послуг для обслуговування виробничих та побутових потреб, набуває все більш спекулятивного характеру. Можна сказати, що створення фінансових пірамід (або фінансових «пузирів») є головним напрямом функціонування американського фінансового сектору, що несе з собою постійну загрозу виникнення нових фінансово-економічних криз. Крім того, іншою важливою причиною таких криз є безмежна емісія нічим не забезпеченого американського долару, його фактична монополія в більшості міжнародних розрахунків, колосальна зовнішня та внутрішня заборгованість США, величезний дефіцит бюджету та платіжного балансу цієї країни (зокрема, внаслідок величезних військових витрат).

Можна сказати, що сучасні кризові явища в економіці західних країн поховали всі ілюзії стосовно «абсолютно вільного ринку», який сам по собі нібито здатний забезпечити сталий соціально-економічний розвиток. Неоліберальна економічна політика, яка пропагувала дерегуляцію економіки, зменшення ролі держави в економіці, скасування усіх перешкод на шляху «вільного розвитку ринкових сил» довела свою повну неспроможність приборкати руйнівні наслідки такого «розвитку» і засуджена численними економістами із світовою відомістю. Зараз, в умовах економічної стагнації, західні країни повертаються до методів активного державного втручання в економічні процеси, ще більше посилюють державну кредитно-фінансову допомогу своїм національним підприємствам та банкам, проводять політику торгового протекціонізму. В той же час саме

постулати економічного неолібералізму і відкритого внутрішнього ринку деякі західні експерти ще й досі пропагують в менш розвинених країнах.

Одним з негативних проявів економічної глобалізації є те, що вона затримує модернізацію менш розвинених країн, що належать до так званого «периферійного капіталізму». Периферійний тип соціально-економічної системи є властивим багатьом країнам «третього світу», які є сировинними придатками розвинених держав, а також – більшості пострадянських країн. Деякі західні економісти відносять до категорії «периферійного капіталізму» також країни Центральної Європи, включаючи тих з них, які стали членами Євросоюзу. Німецький економіст Ю.Шульц вважає, що ці нові члени Євросоюзу в міжнародному поділі праці «перш за все є ринками збуту для продукції з країн – «старих» членів Євросоюзу, а також резервуаром дешевої робочої сили» [8, s.47].

На рубежі 80-90 рр. минулого століття для вирішення проблем економічного розвитку менш розвинених країн західні економісти, зокрема економісти Міжнародного валютного фонду, розробили низку рекомендацій неоліберального характеру, які отримали назву «Вашингтонського консенсусу» і які менш розвинуті країни повинні були виконувати в обмін на кредити МВФ. Відхилення від критеріїв, узгоджених з МВФ, означало припинення кредитування. Кредити Світового банку також надавались лише за згодою і на умовах МВФ, що виконував функції головного провідника політики економічного неолібералізму, яку західні експерти активно просували в менш розвинених країнах. Ця політика включала такі елементи, як практично тотальна приватизація державного сектора, валютна лібералізація, широке відкриття внутрішнього ринку для імпорту, широкий допуск у країну іноземного капіталу, скорочення бюджетних витрат за рахунок відмови від державної підтримки реального виробництва і науки, згортання соціальних програм, розширення комерціалізації в сфері охорони здоров'я і вищої освіти. Слід виділити таке неоліберальне новаторство, як введення в деяких пострадянських країнах так званої «плоскої» шкали прибуткового податку (тобто однакової ставки прибуткового податку для усіх громадян незалежно від рівня їхніх доходів), хоча в західних країнах існує прогресивна шкала, більш справедлива з соціальної точки зору. Реалізація неоліберальної економічної політики (так званої «шокової терапії») в пострадянських країнах та в країнах Центральної Європи призвела до падіння виробництва в багатьох галузях, втрати тих позицій, які вже були досягнуті. Це стосується багатьох галузей промисловості (деякі з яких майже повністю зникли), сільського господарства, науки.

Надії на те, що наявність в пострадянських країнах висококваліфікованої і набагато дешевшої, ніж у країнах Заходу, робочої сили стане стимулом для іноземних виробників перенести високотехнологічне виробництво в ці країни, не виправдалися. Домінуючим об'єктом іноземного інвестування в пострадянських країнах є оптова і роздрібна торгівля, тобто інвестиції, спрямовані на створення торгових фірм

і підприємств для продажу на їх внутрішніх ринках вже готових імпортованих товарів. Потім йдуть інвестиції в розробку природних ресурсів, харчову промисловість. Що стосується іноземних інвестицій безпосередньо в промислове виробництво, то західні корпорації не поспішають передавати менш розвинутим країнам унікальні високі технології і своїми руками породжувати конкурентів, передаючи технічні секрети іншим країнам. Частіше всього передається технологія вчорашнього дня або ж будуються підприємства, на яких здійснюється збирання вже готових комплектуючих, виробництво яких здійснюється в самих країнах-інвесторах. Негативним наслідком прямих іноземних інвестицій, особливо інвестицій великих транснаціональних корпорацій, є те, що іноземні підприємства, створені в тій або іншій країні, маючи у своєму розпорядженні величезні кошти, можуть створити потужну конкуренцію місцевим національним компаніям і підприємствам, видавити їх з внутрішнього ринку.

Лауреат Нобелівської премії по економіці Дж.Тобін, аналізуючи діяльність численних західних економічних радників, які консультували уряди деяких пострадянських країн, а також активно брали участь в розробці програм переходу цих країн до ринкової економіки, відзначає: «На жаль, професійні західні радники з питань управління переходом посткомуністичних держав до ринкового капіталізму – економісти, фінансисти, керівники бізнесу, політики – сприяли появі помилкових очікувань. Поради давалися в одному напрямі: демонтуйте інструменти комуністичного контролю і регулювання, приватизуйте підприємства, стабілізуйте фінанси, приборкуйте з дороги уряди і спостерігайте, як ринкова економіка виросте з попелу. Виявилось, що все не так просто. В цій своїй ейфорії західні радники дуже часто забували, що економічна перемога у війні систем була досягнута не ідеологічно чистими режимами вільного ринку, а «змішаними економіками», в яких держава грала істотну, а то і вирішальну роль. Вони також випускали з уваги, що дуже складні структури законів, інститутів і звичаїв, які століттями формувалися в капіталістичних країнах, є найважливішими засадами сучасних ринкових систем» [3, с.44-45].

Ефективна ринкова економіка – це зовсім не обов'язково виключно приватизована економіка. Навпаки, досвід пострадянських країн свідчить про те, що приватизація дуже часто призводить до погіршення роботи підприємств, зниження їх ефективності, спрощення асортименту і нерідко – до банкрутства та закриття підприємства. Приватний капітал (як національний, так й іноземний) просто не йде у високотехнологічні галузі з довгостроковим виробничим циклом, високими ризиками щодо майбутньої рентабельності та можливостей збуту високотехнологічних товарів. Таке становище речей можна пояснити тим, що в умовах «відкритої економіки», тобто низьких митних тарифів на імпорт (що призводить до насичення внутрішніх ринків іноземними товарами), приватний бізнес в

пострадянських країнах не має стимулів вкладати кошти у високотехнологічні галузі виробництва у себе на батьківщині.

В цьому зв'язку відомий російський економіст С.Меньшиков, характеризуючи представників російського бізнесу, відмічав, що «російський капіталіст, як правило, орієнтується на надшвидке збагачення, його мало цікавлять підприємства і проекти, які потребують довгострокових інвестицій з тривалим строком віддачі, він бажає максимуму прибутку в короткостроковому аспекті. Це неминуче породжує тенденцію до захоплення високоприбуткових ніш, до монополізму, до технічного застою» [1, с. 8]. Ці слова С.Меньшикова можна віднести на рахунок більшості членів «бізнес-еліт» пострадянських країн.

Таким чином приватний сектор, який виник в пострадянських країнах внаслідок хвижацької приватизації, не став тим фактором, який міг би забезпечити створення сучасної високотехнологічної і процвітаючої економіки в цих країнах. Єдиний засіб для них провести модернізацію, скоротити постійно зростаючий економічний і технологічний відрив від розвинених держав – це задіяти державні важелі регулювання та інвестування економіки з метою використання та мобілізації всіх національних ресурсів розвитку, зокрема шляхом введення жорсткого валютно-фінансового контролю, спрямованого на припинення відтоку капіталу за кордон, ліквідацію в країні офшорного бізнесу, а також – на посилення державної підтримки своїх національних товаровиробників шляхом субсидування експорту і обмеження некритичного імпорту. Зокрема, зразком для пострадянських країн могла б бути модель державного капіталізму, який є характерним для нових індустріальних країн. Ця соціально-економічна модель забезпечила швидкий економічний розвиток Японії в 50-70 рр. минулого століття, а пізніше – Південної Кореї, Малайзії, Тайваню, Китаю. Досвід країн Східної Азії свідчить про те, що весь процес створення їх сучасної конкурентноспроможної промисловості, їх широкий вихід на світові ринки відбувалися за найактивнішого державного регулювання і загальнонаціонального планування [6, р.2-25]. Вивчення цього досвіду, його узагальнення і підготовка на цій основі пропозицій до державних програм розвитку і модернізації економіки України повинні стати одним із важливих напрямів наукових досліджень.

Використані джерела та література:

1. Меньшиков С. М. Анатомия российского капитализма. / Станислав Меньшиков. – М.: Издательство «Международные отношения», 2004. – 428 с.
2. Пономарева Е. «Железный закон олигархии». К вопросу о том, кто правит Америкой / Елена Пономарева // Международная жизнь. – 2011. – Сентябрь. – С. 34-48.
3. Тобин Дж. Теорема о «невидимой руке» должна быть модифицирована. Фрагмент статьи «Вызовы и возможности» / Джеймс Тобин // Российский экономический журнал. – 2002. – №3. – С.42-45.

4. Basso G. The Effects of the Recent Economic Crisis on Social Protection and Labour Market Arrangements Across Socio-Economic Groups / Gaetano Basso // *Intereconomics. Review of European Economic Policy*. – 2012. – Vol.47. – № 4. – P. 217-223.
5. Foster J. B. Piketty and the Crisis of Neoclassical Economics. / John Bellamy Foster, Michael D.Yates // *Monthly Review*. – 2014. – Vol. 66. – № 6. – P. 1-24.
6. Inoue R. Industrial Policy in East Asia / Ryuichiro Inoue, Hirohisa Kohama, Shujiro Urata. – Tokyo, Japan External Trade Organization (JETRO), 1993. – 276 p.
7. Pochet Ph. The Programmed Dismantling of the «European Social Model» / Philippe Pochet, Christophe Degryse // *Intereconomics. Review of European Economic Policy*. – 2012. – Vol.47. – № 4. – P. 212-217.
8. Schulz J. Peripherer Kapitalismus / Justyna Schulz // *Osteuropa*. – 2010. – №6. – S. 47-60.
9. Spence M. The Impact of Globalization on Income and Employment / Michael Spence // *Foreign Affairs*. – 2011. – Vol. 90. – № 4. – P. 28-41.
10. Zimmermann G. Strukturprobleme und schleichende Deindustrialisierung: Ist Frankreich das neue Sorgenkind Europas? / Guido Zimmermann, Henrik Uterwedde, Daniela Schwarzer // *ifo Schnelldienst. Institut für Wirtschaftsforschung, München*. – 2013. – № 3. – S. 3-12.

УДК 330.341.424 (061.1 ЄС)

Вітер І.І.,

*кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, доцент,
провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*

ГЛОБАЛЬНА МОДЕРНІЗАЦІЯ І НЕОІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Досліджено еволюцію поняття «модернізація», проаналізовано її види та доцільність їх застосування в економіці Європейського Союзу. Визначено нову роль промислової політики ЄС в умовах постіндустріальності, запропоновано основні напрями її модернізації.

Ключові слова: глобальна модернізація та її види, економічна модернізація, постіндустріальний розвиток, неоіндустріалізація, промислова політика, Європейський Союз.

Вітер И.И. Глобальная модернизация и неоиндустриализация развития Европейского Союза. Исследована эволюция понятия «модернизация», проанализированы ее виды и целесообразность их применения в экономике Европейского Союза. Определена новая роль промышленной политики ЕС в условиях постиндустриальности, предложены основные направления ее модернизации.

Ключевые слова: глобальная модернизация и ее виды, экономическая модернизация, постиндустриальное развитие, неоиндустриализация, промышленная политика, Европейский Союз.

Viter I.I. Global modernization and new industrialization of development of the European Union. The evolution of the concept of «modernization» has been investigated, its types and the appropriateness of their use in the economy of the European Union were analyzed. The new role of EU industrial policy in a post-industrial defined, main directions of its modernization proposed.

Keywords: *global modernization and its species, economic modernization, post-industrial development, new industrialization, industrial policy, the European Union.*

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ ст. розвинені країни ЄС почали перехід від індустріального до постіндустріального суспільства, обумовлений революційними змінами в розвитку продуктивних сил. Особливості такого переходу, своєрідність моделей реформування економічних систем пояснюється відмінностями в соціально-економічному, політичному, культурному розвитку країн і – значною мірою – тим, яку модернізаційну політику вони проводять. Справжня модернізація неможлива без розвиненої вискоєфективної промисловості: промисловість залишається ключовою сферою економіки Союзу, матеріальною базою та важливим інструментом інтеграції країн-членів та угруповання в цілому в глобальну економіку, а рівень розвитку промисловості значною мірою визначає якість життя населення європейських країн. Тому тема неіндустріалізації та модернізації промислової політики ЄС є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичні праці, що описують модернізацію, належать М. Веберу, Е. Дюркгейму, О. Конту, К. Марксу, Г. Спенсеру і Ф. Тьоннісу. Значний вклад в розвиток сучасної концепції модернізації внесли такі вчені, як З. Бауман, С. Гантінгтон, Е. Гідденс, Ш. Ейзенштадт, Д. Ептер, А. Турен. Теоретичні і практичні аспекти модернізації досліджуються в працях вітчизняних учених, таких як О.Білорус, В.Гесць, В. Журавський, В.Кононенко, Є. Кубко, А. Лузан, С. Наумкіна, В. Пазенок, Ю. Пахомов, М. Попович, В. Ткаченко, В. Цветков, М. Шульга, В. Якушик. Проблемам розвитку ЄС та його промисловій політиці присвячено багато наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених, зокрема, Ю.В. Борка, Р.Д. Патори, А.Н. Поручника, В.Р.Сіденка, А.С.Філіпенка, В.І. Чужикова та ін. Процеси модифікації стратегій росту були розглянуті такими авторами, як Є.І. Арабей, Г.М. Попхадзе, В.В. Трофімова.

В той же час недостатньо уваги приділено дослідженню взаємозв'язку та взаємозалежності модернізації і нової індустріалізації країн Європейського Союзу. Отже, **мета статті** – дослідити види модернізації та доцільність їх застосування в економіці ЄС; визначити напрями модернізації промислової політики Союзу за сучасних умов.

Виклад основного матеріалу. Проблема модернізації знаходиться сьогодні в центрі уваги глобальної спільноти – курс на модернізацію присутній в програмних документах та стратегіях більшості країн світу. Це цілком справедливо й відносно Європейського Союзу. Від успіху модернізації у величезній мірі залежать економічний і соціальний прогрес

Союзу, його місце в світовому господарстві, де вирішальну роль відіграють країни з розвинутою економікою знань, а також подальша доля всієї європейської інтеграції: як показує світовий досвід, привабливість інтеграційного угруповання і його стійкий розвиток залежить від того, наскільки воно сприяє здатності виробляти, поширювати і сприймати нові товари і послуги, нові технології, принципи і форми побудови бізнесу і суспільних послуг у всіх країнах-учасниках [7].

Сьогодні теорія модернізації є однією з широко досліджуваних теорій як у вітчизняній, так і у світовій науці. В процесі свого розвитку вона зазнала певної еволюції. В загальному вигляді модернізаційна парадигма була сформована в середині XX ст. в умовах розпаду європейських колоніальних імперій і появи великої кількості «молодих націй» в Азії, Африці та Латинській Америці. Теорії модернізації, що виникли спочатку в лоні університетської науки США, були створені як альтернатива комуністичної орієнтації (С. Хантінгтон, Д.Ептер та ін.) [4]. В той час під модернізацією розумілася обумовленість індустріалізації країн, що розвиваються, переходом до демократичних форм правління [7]. Класична модернізаційна теорія характеризує модернізацію як перехід із традиційного суспільства в сучасне і вимагає взаємопов'язаних змін всіх характеристик одного суспільства на інше. Згідно цього підходу, сучасне суспільство містить у собі, насамперед, корінну відмінність від традиційного – орієнтацію на інновації – та інші риси (зазвичай виділяється 12 пар характеристик) [2, с.191].

З 80-х рр. XX ст. теорія модернізації, яка здавалася дещо застарілою, відроджується знову. Інтерес до неї посилюється з розпадом комуністичного блоку і переходом нових незалежних країн на капіталістичний шлях розвитку. Але оскільки за сучасних умов класична модернізація не здійсненна й незахідні країни вирішують власні завдання, не прагнучи наздогнати західний зразок, що сам перебуває в стані трансформації, з'являються нові неklasичні теорії модернізації: транзитологія, теорія сталого розвитку; теорія макдональдизації; національні моделі модернізації; азіатські моделі модернізації [2, с. 192-193]. У відповідь на заклик відродити дослідження модернізації (Ш.Ейзенштадт, М.Леві) були висунуті *«теорії неомодернізації»* (Е.Грік'ян), *«теорії постмодернізації»* (Дж.Александр), *теорії екологічної модернізації* (Е. Гідденс, У.Бек). Реанімована і переглянута теорія модернізації врахувала досвід посткомуністичного світу і дійсно видозмінила, пом'якшила свої ключові поняття [14].

Отже сам процес модернізації вже не розглядається як лінійний і детермінований. Тепер визнається, що оскільки національні традиції визначають характер модернізаційного процесу і виступають його стабілізуючими чинниками, то може мати місце певна кількість варіантів модернізації, яка розглядається як розгалужений, варіативний процес [15].

Важливо, що з моменту виникнення теорії модернізації її творці взяли на озброєння міждисциплінарний підхід до пояснення та обґрунтування

суспільного розвитку. У рамках цієї теорії спробували об'єднати представники найрізноманітніших наук – соціологи, економісти, етнологи, політологи, соціальні психологи, екологи. Саме такий союз дозволив цій теорії стати вельми впливовим напрямком суспільно-теоретичної думки. Сьогодні міждисциплінарний підхід, як ніколи, отримує своє підтвердження. Сучасна модернізація передбачає соціальні, економічні, політичні, екологічні, демографічні, психологічні зміни, що зазнає традиційне суспільство в процесі його трансформації в суспільство сучасного типу [4].

Таким чином сьогодні поняття модернізації трактується значно ширше й застосовується як до політики, так і до економіки. Під економічною модернізацією розуміються структурні, технологічні та інституційні зміни в національній економіці, направлені на підвищення її глобальної конкурентоспроможності. Символами економічної модернізації теперішнього часу є «економіка знань», «економіка різноманітності» «глобалізація економіки» [7]. Економічна модернізація передбачає інтенсифікацію процесу економічного відтворення, яка досягається завдяки зростанню спеціалізації та диференціації праці, енергетичного устаткування виробництва, перетворення науки на виробничу (економічну) силу та розвитку раціонального управління виробництвом [15]. Критеріями модернізації в економічній сфері сьогодні виступають: технологічний розвиток, заснований на використанні наукового (раціонального) знання, поява вторинного (індустрія, торгівля) і третинного (послуги) секторів економіки, поглиблення суспільного і технічного поділу праці, розвиток ринків товарів, грошей і праці, забезпечення сталого економічного зростання [4].

В західних країнах (в тому числі – в більшості країн ЄС) модернізація пройшла такі фази: доіндустріальну (XVI – сер. XVIII ст.) – епоха, в якій поширилися основні елементи модерну, як то «дух капіталізму», підприємництво, раціональна наука, перші технічні винаходи тощо; індустріальну, яка почалася з промислового перевороту другої половини XVIII ст. в Англії, який охопив на початку XIX ст. й інші країни Європи, і створила самі основи нового індустріального суспільства; епоха закінчилася у більшості європейських країн та США до кінця XIX ст.; пізньоіндустріальну, що відбувалася у першій половині – середині XX ст. і створила нове – масове суспільство, економічний зміст якого полягає в укрупненні і стандартизації виробництва та стандартизації споживання з широким застосуванням конвеєрного виробництва [6].

Окремо виділяють постіндустріальну фазу модернізації, що розпочалася з 60-х рр. XX ст. і триває дотепер [3]. Парадокс полягає в тому, що на постіндустріальній стадії розвитку в провідних країнах світу знову виникає проблема індустріалізації, але індустріалізації нової якості, яку, зважаючи на роль і місце провідних країн світу у глобальній економіці, можна назвати глобальною неоіндустріалізацією.

Світовий досвід показує, що модернізація здійснюється при одночасному використанні ресурсів держави і приватного бізнесу, а також іноземних інвестицій, нових знань і технологій, що залучаються в країну. При цьому, модернізація стає **креативною (піонерною)**, якщо здійснені в країні технологічні й інституційні нововведення отримують визнання і починають поширюватися по світу, приносячи країні певний рентний дохід, або **адаптивною (імітаційною, запозиченою)**, якщо вона заснована на впровадженні запозичених нововведень, що пов'язане з певними витратами на придбання авторських прав, патентів, ліцензій, устаткування, на інжиніринг, сервісне обслуговування тощо. У реальності креативна і адаптивна модернізації в країнах поєднуються в різних пропорціях, які відображають їх місце в глобальній економіці, національний інноваційний і фінансовий потенціал [7].

Іноді замість креативної та адаптивної модернізації фахівці виокремлюють **органічну та неорганічну**. Органічна модернізація відноситься до тих країн, де модернізація відбувалася в силу ендегенних факторів. Такий вид модернізації притаманний Англії, де модернізація «була природною, як продукт розвитку суспільства, що довго визрівав» [8]. На відміну від цього, вторинна, неорганічна модернізація являє собою відповідь на зовнішній виклик з боку більш розвинених країн і відбувається шляхом запозичення чужої технології, запрошення фахівців, навчання за кордоном, інвестицій. Відповідні зміни відбуваються в соціальній і політичній сферах: змінюється система управління, вводяться нові соціальні інститути, змінюється система цінностей тощо. Неорганічна модернізація починається не з культури, а з економіки і політики. Іншими словами, якщо органічна модернізація відбувається «знизу», то неорганічна – «згори». Неорганічна модернізація також характеризується як «наздоганяльна» або модернізація, «що запізнюється» [4].

Очевидно, що кожен вид модернізації має свої плюси і мінуси. Креативна модернізація більш затратна, пред'являє вищі вимоги до кадрового потенціалу; віддача від неї може бути віддалена на пізніший термін. Проте в довгостроковому плані креативна модернізація має безперечну перевагу перед адаптивною, оскільки дозволяє країні вийти в число лідерів по певних напрямках інноваційної діяльності і за рахунок цього зміцнити свої позиції в світовій економіці.

Важливим моментом є те, що здійснення модернізації економіки за тим або іншим типом – креативним або адаптивним – впливає не лише на розвиток окремих країн і їх глобальне позиціонування, але й на *співпрацю в рамках регіональних угруповань*. У інтеграційних об'єднаннях (особливо в досить «просунутих») поняття креативної модернізації розширює свої кордони: воно відноситься вже не лише до окремих країн, але і до об'єднання в цілому, тоді як адаптивна модернізація означає запозичення нововведень з країн, що в нього не входять [7]. Таким чином креативна модернізація, безумовно, є кращою за адаптивну з точки зору як окремих

країн, так і їх взаємної співпраці і інтеграції. В рамках ЄС, який є унікальним об'єднанням щодо зняття всіх видів бар'єрів, креативна модернізація дає найефективніші результати, а участь країни в утворюванні сама по собі сприяє її інноваційному розвитку та підвищенню її глобальної конкурентоспроможності.

Окрім характеру нововведень, модернізацію можна класифікувати за структурою кінцевого попиту. З точки зору вимоги загальної збалансованості економіки, що модернізується, зсуви у виробничо-галузевій структурі мають бути пов'язані зі змінами в структурі кінцевого попиту. Тому, як свідчить світовий досвід, модернізація завжди орієнтована на один з «пріоритетних» елементів кінцевого попиту. За цим загальним критерієм вчені виділяють чотири типи моделей структурної модернізації: *орієнтовані на споживчий попит*; *орієнтовані на розвиток експорту*; *орієнтовані на масштабне інвестування*; *орієнтовані на воєнно-промислові інновації* [13]. Всі перераховані моделі мають певні обмеження соціально-економічного характеру, усунення або послаблення яких потребує значних коштів та цілеспрямованих дій держави, а іноді – взагалі неможливо. В той же час з точки зору зміцнення європейської інтеграції найбільш ефективною, на наш погляд, виступає **модель, орієнтована на розвиток експорту**, яка відкриває великі можливості для плідної взаємовигідної співпраці в рамках об'єднання, а також сприяє виходу на світовий ринок, розширенню експорту промислових товарів з високим ступенем обробки (відповідно з високою долею доданої вартості), [12, с.44] а для менш розвинених країн – **модель, орієнтована на масштабне інвестування**, основою реалізації якої стає підвищення техніко-технологічного рівня економіки, ресурсозаміщення і добудовування економічної структури до органічної цілісності (наприклад, імпортозаміщення або експорторієнтація) [13].

Очевидно, що ефективна модернізація економіки неможлива без розвитку сучасної високотехнологічної промисловості, що підкреслюється як в класичних, так і некласичних теоріях. Так, у більшості класичних концепцій модернізації акцент робиться на формуванні індустріального суспільства, а модернізація розглядається як процес, паралельний індустріалізації. За сучасними теоріями модернізації розвинутою може вважатися та країна, яка має значний рівень індустріалізації. Взагалі можна стверджувати, що індустріалізація є ключовим аспектом модернізації.

Постіндустріальна економіка, до якої перейшли провідні країни світу, передбачає зростання сфери послуг як у структурі ВВП, так і в структурі зайнятих. Достатньо сказати, що сьогодні більша частина ВВП країн ЄС створюється у третинному секторі економіки – близько 71,5%; на частку вторинного сектора припадає (в середньому) 26,7% [9].

В той же час зменшення частки промисловості у створенні світового ВВП та в структурі зайнятості населення не викликало загального зниження ролі і значення індустріального сектора в світовій економіці і в господарстві більшості країн світу. Промисловість, як і раніше, спричиняє значний вплив

на всі сторони суспільного розвитку держав і глобальну економіку в цілому, що підтверджується такими даними: частка промисловості у створенні ВВП світу – близько 1/3, а в структурі економічно активного населення – близько 1/5 [11]; промисловість залишається провідною галуззю матеріального виробництва (порівняно з двома іншими – сільським господарством і будівництвом); домінуюче значення промислової продукції зберігається як у зовнішньоекономічній діяльності багатьох держав світу, так і в міжнародному обміні.

Нове бачення світового промислового розвитку зафіксовано в основоположній Лімській декларації ЮНІДО (Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку) (2013 р.) [5]. Враховуючи важливість промисловості не тільки для економічного, але й для соціального і екологічного розвитку країн світу, ЮНІДО впроваджує загальний сталий промисловий розвиток, ISID (*Inclusive and Sustainable Industrial Development*) з метою повного використання потенціалу промисловості для досягнення довгострокового і сталого загального розвитку і добробуту. З документів декларації випливає, що індустріалізація у комплексі з порядком денним глобального розвитку дасть найбільший синергетичний ефект та максимально ефективно сприятиме досягненню сталого розвитку [1].

Взагалі промислово розвинені країни закликають зараз до «промислового ренесансу» для подолання наслідків економічної кризи, вирішення питань небезпеки деіндустріалізації та запобігання наслідкам економічних криз в майбутньому. Так, місія ООН з економічного зростання ґрунтується на визнанні того факту, що економіка Європи не може вижити без сильної та модернізованої промислової бази, і ставить за мету збільшення частки промисловості у ВВП до 20% до 2020 р. [1]. Саме тому промислова політика, неоіндустріалізація останнім часом стають головним стратегічним напрямом глобальної інтеграційної стратегії ЄС, а лідируючі позиції в розробці проблем нової індустріалізації займають Європейський Союз, ОЕСР і частково Європейська економічна комісія ООН.

Найбільш актуальними завданнями ЄС в цьому контексті виступають модернізація європейської промислової політики, визначення нових стратегічних орієнтирів її розвитку, формування сучасних механізмів реалізації. Нова роль промислової політики полягає в тому, що вона повинна забезпечувати конкурентоспроможність європейської промисловості, сталий розвиток ЄС, зростання його місця і ролі в глобальній економіці. За таких умов промислову політику можна прирівняти до глобальної стратегії. Основними напрямками модернізації промислової політики ЄС у XXI ст. виступають:

- збільшення інвестиційної підтримки промислової політики, зростання її ролі у підвищенні конкурентоспроможності європейської промисловості на глобальному ринку, сприяння оновленню та модернізації матеріальної бази промисловості;

– посилення інноваційної складової промислової політики, удосконалення механізмів реалізації стратегічних напрямів інноваційної діяльності, реалізація ефективної політики стимулювання інновацій на промислових підприємствах, що сприятиме зростанню промислового виробництва та неоіндустріалізації європейської економіки;

– подальший розвиток кластерного підходу до розвитку промисловості, що дозволить поєднати науково-технологічний, інноваційний та виробничий потенціали промисловості з метою отримання значного синергетичного ефекту в економіці; перехід від галузевої до корпоративно-кластерної структури економіки, кластерної організації навчальної, наукової та виробничої діяльності, що сприятиме досягненню цілей промислової політики держави та забезпечить комплексний підхід до вирішення проблем соціально-економічного розвитку;

– трансформація виробничих процесів і бізнес-моделей з урахуванням нових досягнень науки і техніки, впровадження у виробництво передових ресурсозберігаючих технологій, широкий розвиток «зеленої» та енергоефективної промисловості як з метою охорони навколишнього середовища, так і з метою забезпечення сталого розвитку й підвищення конкурентоспроможності європейської промисловості на глобальному ринку [10].

Модернізація промислової політики за вказаними напрямками сприятиме підвищенню конкурентоспроможності європейської промисловості, а отже – подальшому ефективному розвитку самого Європейського Союзу у XXI столітті, зростанню його ролі в глобальній економіці.

На основі проведеного дослідження можна зробити певні **висновки**. Нові світові реалії – формування світосистеми глобалізму, перманентна глобальна криза, проблеми неоіндустріалізації – визначають нову роль промислової політики ЄС як невід’ємної складової глобальної стратегії розвитку в умовах постіндустріальності.

Використані джерела та література:

1. Всеобщее устойчивое промышленное развитие. Достижение общественного благосостояния. Защита окружающей среды [Електронний ресурс]: доклад ЮНИДО, 2014. – Режим доступу: https://www.unido.org/fileadmin/user_media_upgrade/Who_we_are/Mission/3641_0114-ISR-rochure_RU-web.pdf
2. Глобалистика: Энциклопедия / Гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков; Центр научных и прикладных программ «ДИАЛОГ». – М.: ОАО Издательство «Радуга», 2003. – 1328 с.
3. Горбатенко В. П. Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В.П. Горбатенко – Київ, 1999. – 36 с.
4. Ермаханова С. А. Теория модернизации: история и современность [Електронний ресурс] / С. А. Ермаханова. – Режим доступу: <http://www.econom.nsc.ru/ieie/SME/conference/articles/Ермаханова.doc>

5. Лимская декларация. Путь к достижению всеохватывающего и устойчивого промышленного развития [Электронный ресурс]: 15 Генеральная конференция ЮНИДО. Лима – Перу, 2-6 декабря 2013 г. – Режим доступа: http://www.unido.org/fileadmin/user_media_upgrade/Who_we_are/Structure/Polycymaking_Organs/Lima_Declaration_RU_web.pdf.

6. Меерсон Б. М. Лекции по истории западной цивилизации XX века [Электронный ресурс] / Б. М. Меерсон, Д. В. Прокусин. – Режим доступа: <http://www.sch57.msk.ru/collect/wst1.htm>

7. Модернизация экономики в странах СНГ: национальные, региональные и глобальные факторы [Электронный ресурс]: научный доклад / Отв. ред. Вардомский Л. Б. – М.: ИЭ РАН, 2008. – 78 с. – Режим доступа: <http://www.imepi-eurasia.ru/kalendar.php?id=357>

8. Наумова Н. Ф. Рецидивирующая модернизация в России: беда, вина или ресурс человечества? [Текст]: [Моногр.] / Н. Ф. Наумова; Ред. В. Н. Садовский, Ред. В. А. Ядов; РАН, Ин-т системного анализа. – Москва: Эдиториал УРСС, 1999. – 174 с.

9. Проблемы промышленности ЕС – 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://knowledge.allbest.ru/international/c-3c0b65625a2bc68b4d43b89521306c36.html>

10. Промислова політика як чинник післякризового відновлення економіки України [Електронний ресурс] – К.: НІСД, 2012. – 41 с. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/public/.../prompolitika.pdf.

11. Родионова И. А. Современные тенденции развития промышленности мира: Учебно-методическое пособие / И. А. Родионова, Т. В. Кокуйцева. – М.: Изд-во РУДН, 2012. – 60 с.

12. Сырмолов Д. Экономические реформы в Аргентине / Д. Сырмолов // Вопросы экономики. – 2000. – №9. – С.40-49.

13. Усатый П. С. Структурные сдвиги в региональной экономике [Электронный ресурс] / П. С. Усатый, О. С. Белокрылова. – Ростов н/Д.: Изд-во РГУ, 2003. – Режим доступа: <http://transeconom.boom.ru>

14. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. Пер. с англ, под ред. В. А. Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.

15. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>

УДК 339.9

Бондарець М.В.,

кандидат економічних наук,

провідний науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗИ

В статті розглянуто антикризові концепції та відповідні стратегії модернізації провідних країн та України. Акцентовано увагу на практичних стратегіях реформування соціально-економічного розвитку та дослідженні їх ефективності у практиці державного антикризового менеджменту. Доведено, що модернізація економіки України повинна відповідати пріоритетам концепцій сталого розвитку

Ключові слова: глобальна системна криза, модернізація, антикризова концепція, соціально-економічний розвиток, новий технологічний уклад.

Бондарець М.В. Особенности социально-экономической модернизации Украины в условиях кризиса. В статье рассмотрены антикризисные концепции и соответствующие стратегии модернизации ведущих стран и Украины. Акцентировано внимание на практических стратегиях реформирования социально-экономического развития и исследовании их эффективности в практике государственного менеджмента. Доказано, что модернизация экономики Украины должна отвечать приоритетам концепций устойчивого развития.

Ключевые слова: глобальный системный кризис, модернизация, антикризисная концепция, социально-экономическое развитие, новый технологический уклад.

Bondarets M.V. The peculiarities of social-economic modernization of Ukraine under the crisis conditions. In the article was coincided The anti-crisis conceptions and appropriate strategies of modernization of leading countries and Ukraine was investigated in the article. The attention on practical strategies of social-economic development and researching of their effectiveness in practice of government crisis management was accentuated. It is proved that modernization of the economy of Ukraine should answer the priorities and concepts of sustainable development.

Keywords: global systematic crisis, modernization, anti-crisis conception, social-economic development, new technological structure.

Після набуття незалежності в Україні фактично не було прийнято узгодженої концепції та відповідної стратегії національного розвитку, що призвело до відсутності ефективної державної соціально-економічної політики, відчуженню політичної еліти від інтересів суспільства, непрофесійності та корумпованості політиків, державних службовців та судової влади. Глобальна фінансова криза, яка розпочалася у 2008 р., та фактично на сьогодні є перманентною та системною, загострила проблему невідповідності соціально-економічної політики держави реаліям глобального розвитку. Ця проблема набула ще більшої актуальності у зв'язку з євроінтеграційними прагненнями України, зворотна ринкова трансформація якої від тотально-державної економіки до ринкової економіки в результаті слабкого стратегічного менеджменту на рівні держави, регіонів і корпорацій, відкинула Україну з числа надрозвинутих індустріально-аграрних держав в число країн-деградантів, країни з найбільшим населенням в Європі. В умовах системної кризи Україна повинна здійснити стратегічний вибір на користь підвищення міжнародної конкурентоспроможності, збалансованого та сталого інноваційного розвитку, розробити власну концепцію антикризового соціально-економічного розвитку та модернізації економіки.

В умовах глобальної системної кризи провідні країни, країни, що розвиваються і є трансформаційними, та інші групи країн на державному рівні прагнуть розробити антикризову концепцію та стратегії її реалізації, що дозволить і в кризових умовах здійснювати, хоч і повільний, соціально-економічний розвиток. Особливістю сучасної кризи є те, що провідні та

транзитивні країни нерівномірно входять і виходять з системної кризи: транзитивні країни першими входять і останніми з неї виходять [2, с. 5].

Якщо намагатися спрогнозувати наслідки нової хвилі фінансово-економічної кризи для світової економіки, то ними можливо будуть: знецінення значної частки фінансового капіталу, девальвація долару і втрата їм положення єдиної світової резервної валюти, регіональна фрагментація світової валютно-фінансової системи [5]. Після структурної перебудови світової економіки на основі нового технологічного укладу відбуватиметься перетік фінансових коштів у виробництва та технології нового укладу. Для того, щоб відставання від світових лідерів не стало ще більшим, Україні в кризових умовах треба продовжувати структурне реформування та модернізацію економіки на основі стратегії довгострокового соціально-економічного розвитку.

Однією з головних стратегій (концептуальних положень), спрямованої на подолання системної фінансової кризи в Україні, має стати стратегія формування національної інвестиційної системи, яка повинна забезпечити фінансування позабюджетних державних цільових програм, кредитування перспективних підприємств промислової сфери та аграрного сектору, що опановують та втілюють технології і виробництва нового технологічного укладу. Для цього має бути створена система цільового управління грошевої пропозицією, при формуванні якої можна скористатися досвідом провідних та трансформаційних країн. Наприклад, через здійснення емісії під векселя виробничих підприємств шляхом рефінансування комерційних банків, як це відбувалось у післявоєнний період в країнах західної Європи, або у Китаї – емісії державних банків під узгоджені плани щодо модернізації виробничих підприємств. Можна також запозичити досвід фінансового планування Індії і провести емісію під пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку або досвід управління кредитними потоками Японії – для здійснення емісії під державні пріоритети.

Отже, в умовах кризи Україні необхідно сконцентрувати зусилля на розширенні внутрішнього ринку (над цією проблемою працює сьогодні Китай), структурній перебудові економіки на основі нового технологічного укладу, створенні самодостатньої інвестиційної системи, що має спиратися на внутрішні джерела грошевої пропозиції. При цьому необхідною стає формування державної соціально-економічної політики, спрямованої на фінансову підтримку пріоритетних галузей, малого підприємництва, стимулювання попиту на товари внутрішнього виробництва, створення системи рефінансування комерційних банків під кредитні зобов'язання виробничих підприємств.

При розгортанні нових сценаріїв системної глобальної кризи, соціально-економічний розвиток України залежатиме, як від зовнішніх факторів, так і від ефективної внутрішньої політики. При плануванні антикризової політики треба приділити особливу увагу подальшому розвитку інтелектуального потенціалу суспільства як головному фактору,

що визначатиме науково-технічний прогрес, та підвищенню якості людського капіталу, на розвиток якого в провідних країнах спрямовується значна частка національного доходу.

Для реалізації модернізаційної стратегії створення ядра нового технологічного укладу в Україні вже є наявними ряд важливих передумов, а саме: високий рівень освіти населення; розвинутий науково-технічний потенціал; значний кадровий потенціал в науково-технічній сфері; наявність власних передових наукових шкіл, унікальної науково-експериментальної бази; формування усталених наукових колективів, активна участь вітчизняних вчених у міжнародному науково-технічному співробітництві та інші. Для подальшої їхньої реалізації держава повинна сформувати і проводити ефективну науково-технічну, інституціональну, фінансову, інформаційну і структурну політику. Розглянемо ці складові окремо.

Науково-технічна політика держави включає вибір пріоритетів, розробку і реалізацію цільових програм для їх досягнення. Інституціональна політика полягає у створенні необхідних правових, організаційних і ціннісних структур, що підтримують інвестиційну активність та забезпечують сприятливі умови для нововведень. Для організації вітчизняного науково-виробничого потенціалу в конкурентоспроможній структури необхідно проводити активну державну політику підтримки формування високотехнологічних суб'єктів господарювання. Це потребує відновлення довгих технологічних ланцюгів з розробки та виробництва наукоємної продукції. Для вирішення даного завдання необхідно, з одного боку, здійснити возз'єднання технологічно спряжених виробництв, що були розірвані приватизацією або створити нові технологічні ланцюги, які були втрачені при розпаді союзої держави. З іншого боку, потрібно стимулювати розвиток нових наукоємних компаній, що є конкурентоспроможними, шляхом застосування різноманітних інструментів промислової політики: пільгових кредитів, державних закупівель, субсидування науково-дослідних робіт тощо.

До фінансових умов активізації розвитку науково-виробничого потенціалу, що має впливати держава, варто віднести: створення інститутів довгострокового кредитування розвитку виробництва та механізмів проектного фінансування перспективних, але ризикових науково-технічних проектів, звільнення інноваційної діяльності від оподаткування, активне державне стимулювання проривних напрямів НТП, що передбачає фінансування фундаментальних та часткове фінансування прикладних досліджень, венчурне фінансування новітніх розробок через різноманітні фінансові інституції.

Інформаційні передумови активізації науково-виробничого і інтелектуального потенціалу полягають у формуванні відкритої інформаційної інфраструктури, що забезпечує доступ до сучасних наукових знань та технічних досягнень, функціонуванні системи оцінки та вибору

пріоритетних напрямів НТП. Така система має допомагати як державі, так і приватним організаціям та громадянам у правильному визначенні перспективних напрямів розвитку з метою ефективного використання наявних ресурсів.

Важливою передумовою успішного подолання системної кризи має стати науково обґрунтована стратегія розвитку нового технологічного укладу, яка має поєднувати стратегію лідерства у тих напрямках, де український науково-промисловий комплекс має наукові та технологічні переваги, стратегію наздоганяючого розвитку у напрямках, де наявне відставання, та стратегію випереджаючого розвитку комерціалізації за іншими напрямками.

У більшості розвинутих та трансформаційних країн антикризова стратегія полягала у виділенні коштів на підтримку модернізації й інноваційної активності економіки. Так частка витрат на розвиток передових технологій з метою модернізації енергетичної, транспортної і житлово-комунальної інфраструктури в антикризовій програмі Кореї склала 80,5 %, в Китаї – 37,8%, в країнах ЄС – 58,7%, але в Росії – не більш як 1,5%, при тому, що у світі в цілому – 15,6% [3]. Згідно статистичних даних у 2012-2013 рр. в Україні витрати коштів державного бюджету на науково-технічну та інноваційну діяльність у відсотках до ВВП склало біля 0,33 %, тобто менше ніж 1% [1, с.111].

На сучасному етапі багато країн працюють над створенням нової моделі антикризового національного і глобального розвитку, головними рисами якої є усталеність, більш повна кореляція та врахування економічних, соціальних та екологічних факторів.

Переходячи до практичних завдань антикризової соціально-економічної модернізації України та запровадження відповідних реформ, треба зауважити, що це означає вирішення трьох взаємопов'язаних проблем, а саме: модернізації державної економічної політики, модернізації виробничо-технологічної бази економіки, модернізації системи соціального захисту населення [4].

Інструментом соціально-економічної модернізації є здійснення реформ, спрямованих на запровадження найбільш ефективних стратегій та механізмів управління соціально-економічними процесами в країні. При цьому безумовним імперативом має стати практична реалізація моделі сталого розвитку, що забезпечує інтегральне поєднання економічної ефективності, соціальної справедливості, ресурсної збалансованості та екобезпеки.

У соціальній сфері модернізація повинна закріплювати безумовне запровадження принципу формування соціальних зобов'язань держави в рамках бюджетних можливостей, а соціальна допомога має надаватися винятково на адресній основі, переважно у грошовій формі. Бенефіціарами такої допомоги мають бути лише домогосподарства, доходи яких є нижчими за встановлений рівень бідності. Ще одним кроком має стати упорядкування

категорій людей, що мають право на різного роду соціальні пільги, а це вимагає завершення формування реєстру пільговиків. Необхідно відмовитися від практики надання пільг за професійною ознакою, тоді як пільги мають надаватися лише за одним статусом пільговиків. Важливим завданням модернізації соціальної сфери є і продовження пенсійної реформи

Враховуючи досвід провідних країн, невідкладним практичним завданням модернізації екологічної сфери в Україні є вдосконалення інформаційних, інституціональних, правових, регуляторних та економічних механізмів екологічного управління та його інтеграція в усі сфери державної політики та господарювання. Одним з головних принципів, якого повинні дотримуватися суб'єкти виробничої діяльності є принцип – «забруднювач повинен платити», через що забруднення чи хвижацьке ставлення до природних ресурсів стає не вигідним за рахунок прогресивних штрафів та високих ставок за забруднення та природокористування. Для забезпечення модернізації екологічної сфери конче потрібна розробка концепції інтегрованого екологічного управління та власної моделі розвитку зеленої економіки України.

Виходячи із вищенаведеного, концептуальні засади антикризового розвитку та модернізації України полягають у випереджальному становленні базисних виробництв нового технологічного укладу, створенні його ядра і несучих галузей, що стане головним стрижнем концепції нової індустріалізації та дозволить забезпечити високі темпи соціально-економічного зростання. Ключовим фактором формування нового технологічного укладу має стати розвиток нано-, біо-, еко- та інформаційних технологій. Для цього державі необхідно сконцентрувати вкладення ресурсів в розвиток перспективних виробничо-технологічних комплексів нового технологічного укладу, що в свою чергу потребує створення системи цілеспрямованого управління фінансами, яка включає відповідні механізми грошово-кредитної, податково-бюджетної і валютної політики. Для досягнення синергетичного ефекту від втілення такої системи, потрібно забезпечити і комплексність формування виробничих кластерів нового технологічного укладу та погодження макроекономічної політики з пріоритетами довгострокового науково-економічного розвитку.

Використані джерела та література:

1. Аналітична довідка. Стан розвитку науки і техніки, результати наукової, науково-технічної діяльності, інноваційної діяльності, трансферу технологій за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Київ, 2014. – 176 с. – Режим доступу: http://old.dkmr.gov.ua/?q=system/files/sites/default/files/images/_%D0%B7%D0%B0_2013_%D1%81%D0%BE%D0%BA%D1%80_%D0%BE%D0%BA%2B.pdf

2. Білорус О. Г. Еволюція ролі транзитивних держав у світовій системі глобалізму / О. Г. Білорус // Економічний часопис – XXI. – 2012. – №11-12 (1). – С.3-6.

3. Глазьев С. Стратегия модернизации российской экономики в условиях мирового кризиса [Электронный ресурс] / С. Глазьев. – Режим доступа: <http://www.gidepark.ru/user/sergeyglasiev/article/85193><http://www.gidepark.ru/user/sergeyglasiev/article/85193>

4. Модернізація України: пріоритети реформ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zn.ua/articles/59771>

5. Провальное глобальное экономическое восстановление [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hvylya.org/analytics/economics/11569-provalnoe-globalnoe-ekonomicheskoe-vosstanovlenie.html>

УДК 339.92

Литвиненко В.М.,

кандидат економічних наук,

старший науковий співробітник,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ВНЕСОК ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ В ПРОЦЕС МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Досліджено значущість діяльності транснаціональних корпорацій для розвитку національної економіки. Проаналізовано вплив транснаціональних корпорацій на модернізацію економіки через інвестиції в інновації.

Ключові слова: *транснаціональні корпорації, інноваційний розвиток, модернізація, інновації, інвестиції.*

Литвиненко В.Н. Вклад транснациональных корпораций в процесс модернизации национальной экономики. Исследована значимость деятельности транснациональных корпораций для развития национальной экономики. Проанализировано влияние транснациональных корпораций на модернизацию экономики через инвестиции в инновации.

Ключевые слова: *транснациональные корпорации, инновационное развитие, модернизация, инновации, инвестиции.*

Lytvyenko V.M. The contribution of transnational corporations in the process of modernization of the national economy. The importance of the activities of transnational corporations for the development of the national economy was investigated. The influence of transnational corporations on the modernization of the economy through investments in innovation was analyzed.

Keywords: *transnational corporations, innovative development, modernization, innovations, investments.*

Сучасний етап глобалізації світової економіки характеризується в тому числі підвищенням рівня інтернаціоналізації виробничої, науково-технічної і інвестиційної діяльності. Ці процеси сприяють прискоренню міжнародного обміну високими технологіями за рахунок розширення коопераційних і інвестиційних зв'язків у сфері НДДКР і орієнтації на виробництво

високотехнологічної продукції. Одним з головних двигунів підвищення рівня наукоємності виробництва виступають транснаціональні корпорації (ТНК), які складають основу економік найрозвиненіших країн світу та на яких припадає основна частина прямих іноземних інвестицій (ПІІ). З одного боку, ТНК є продуктом міжнародних економічних відносин, а з другого, – вагомим механізмом впливу на них. Вони фактично є носіями міжнародного виробництва у світовому господарстві і створюють умови формування світового відтворювального процесу в рамках глобальної економіки.

Дослідженню процесів транснаціоналізації і їх впливу на економічний розвиток країн приділялася увага з боку багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених, таких як М.Портер, Ч.Перлмітер, Г.Стівенс, Р.Вернон, Ф.Рут, Г.Вельямінов, С.Пашин, І.Герчикова, А.Грищенко, А.Філіпенко, В.Македон, О.Плотніков, В.Новицький, О.Рогач, В.Білошапка та ін. Разом з тим, сучасному етапу глобалізації світової економіки притаманні постійні зміни поведінки ТНК, а їх вплив на економічні системи є неоднозначним. Це ставить необхідність подальшого глибокого вивчення діяльності ТНК, методів та механізмів їх впливу на економіку приймаючих країн, тенденцій і напрямків їх розвитку і функціонування тощо.

Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні підходів в оцінці впливу ТНК на модернізацію національних економічних систем.

Теоретичним осмисленням розвитку транснаціональних корпорацій займався ще в 30-х роках ХХ століття Д.Вільямс. В своїх дослідженнях він показав наявність протиріч між розвитком міжнародного виробництва та неокласичною теорією міжнародної торгівлі. Інший дослідник того часу М.Бай займався вивченням ефективності діяльності вертикально інтегрованих компаній. Однак формування основних теоретичних концепцій діяльності ТНК, обґрунтування причин їх виникнення та поширення і, загалом, суттєвий науковий розвиток проблематики транснаціоналізації господарства припадає на період 60-80-х років ХХ століття.

Аналіз досліджень теорії транснаціоналізації дозволив виокремити декілька теоретичних концепцій діяльності ТНК (рис. 1).

Розкриємо стисло сутність вищенаведених концепцій.

Так, за теорією привласнення компанія, яка має конкурентні технологічні переваги, здійснює іноземне інвестування для того, щоб насамперед підвищити ефективність використання новітніх технологій та створювати нові кращі продукти. Головним чинником тут виступає отримання дешевих або якісних факторів виробництва. Цієї концепції притримувався В.Рокочі.

Згідно теорії організаційних форм, основним показником ефективності діяльності ТНК є форма її організації. Національні особливості в організаційних структурах ТНК неухильно втрачають свою вартість, і ТНК, поза залежність від розташування їх головних офісів, поступово

перетворюються на наднаціональні об'єднання, які переслідують одну мету – максимізацію прибутку шляхом встановлення економічного господарювання в світовому масштабі. Головний чинник – вихід на нові ринки збуту. Прихильниками концепції були М.Акої та І.Самсон.

Рис. 1. Теоретичні концепції діяльності ТНК

Відповідно до теорії ринкової влади, саме ринкова влада є основною метою діяльності ТНК. На ранніх стадіях зростання фірма розширює свою частку на національному рівні, потім – на міжнародному, шляхом злиття і поглинання, збільшуючи концентрацію виробництва і капіталу. Основним чинником є зниження рівня конкуренції. До прихильників даної концепції можна віднести С.Хаймера та В.Рокочі.

На чиннику зниження витрат виробництва побудовані теорія інтернаціоналізації, за якою мета створення ТНК полягає у зменшенні трансакційних витрат та економії на масштабі сфери діяльності (Р.Коуз, О.Вільямсон, Е.Пенроуз), та так звана «податкова» теорія, згідно якої метою прямого іноземного інвестування є прагнення ТНК зменшити обсяг податкових відрахувань двома способами: створення філії в країні з низькими податками або використання трансфертного ціноутворення, яке дає можливість зареєструвати прибутки в країнах з низькою ставкою оподаткування, незалежно від країни, в якій було отримано прибуток (В.Рокочі, О.Хорошун).

Нарешті, на чиннику підвищення конкурентоспроможності базуються концепція міжнародної конкурентоспроможності та еклектична теорія міжнародної інвестиційної та виробничої діяльності. Основа першої – модель життєвого циклу продукту. Зростання ТНК відбувається за стадіями

розвитку відповідної галузі промисловості, а динаміка розвитку кожної стадії і її тривалість визначаються життєвим циклом продукту (Р.Вернон, Р.Стобаух).

Еклектична концепція є синтезом основних положень усіх вищерозглянутих підходів і спирається на фундаментальні наукові напрями економічних досліджень: менеджмент, маркетинг, фінанси, теорію організацій, міжнародні відносини, право, економічна історія, регіональні дослідження (Дж.Даннінг). Згідно з теорією Дж. Даннінга, закономірності створення виробничих комплексів ТНК визначаються трьома основними групами факторів: переваги власності визначають, які галузі і які фірми в цих галузях найбільш схильні здійснювати міжнародну інвестиційну діяльність; переваги розміщення визначають райони здійснення діяльності ТНК, оскільки вони пов'язані з розміром ринку, забезпеченістю факторами виробництва та витратами на зв'язок і транспорт; переваги інтерналізації сприяють отриманню більш високих та тривалих прибутків завдяки створенню внутрішніх ринків.

В науковому обігу зустрічається багато визначень ТНК, які доповнюють одне одного і об'єднують навколо характерних рис транснаціональних компаній, таких як: збереження національності походження компанії, багатонаціональність представництв, економічна експансія на зарубіжних ринках, закордонне інвестування тощо. На нашу думку, досить слушним є визначення ТНК як підприємства, яке походить з однієї країни та вкладає ресурси у розширення своєї діяльності на міжнародному ринку шляхом заснування дочірніх компаній, відкриття філій в інших країнах з метою отримання найвигідніших умов господарської діяльності та максимізації прибутку компанії [8, с. 106].

З початку 1990-х рр. домінуюча роль ТНК стала глобальною. Якщо на початку 1970-х років нараховувалося 7 тис. ТНК і у 1973 р. під іноземним контролем знаходилося 13,2 % світового виробництва, у 1980 р. – 14,7 %, то у 2000 р. ця частка склала майже 30 %. ТНК стали панувати у всіх сферах світової економіки: виробництві, фінансах, технологіях, послугах. На кінець 2-го тисячоліття за сферами інтересів ТНК розподілялися наступним чином: 60 % – промисловість, 37 % – послуги, 3% – базові галузі [3, с. 15]

Аналіз вітчизняного інвестиційного середовища дозволив виділити фактори, які визначають розвиток транснаціонального бізнесу в Україні (рис. 2).

Так, в Україні сконцентровано значні запаси багатьох видів сировинних ресурсів (вугілля, сірка, залізна та марганцева руди, ртуть, титан, уран, мінеральні солі тощо), є відповідна видобувна і транспортна інфраструктури. Однак більшість об'єктів інфраструктури застарілі і потребують оновлення, що істотно зменшує деякі з зазначених переваг. Відносно дешева робоча сила через загострення економічної кризи 2014-2015 рр. і майже трикратне падіння національної валюти також може виступати чинником залучення ТНК в Україну.

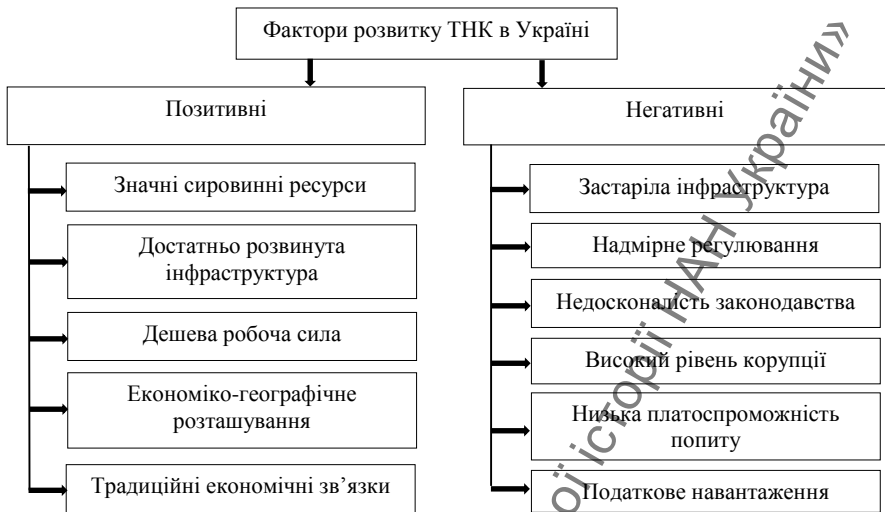

Рис. 2. Фактори розвитку транснаціонального бізнесу в Україні

З іншого боку, до об'єктивних проблем, які заважають розширенню діяльності ТНК в Україні слід віднести такі: тривалі воєнні дії на сході країни; нестабільність правового та політичного середовища, а також курсу національної валюти; слаборозвинутий внутрішній інвестиційний ринок; технологічна криза багатьох галузей економіки; відносно невеликі розміри бізнес-груп тощо.

Слід зазначити, що невідконтрольна діяльність ТНК може створити в перехідних економіках умови для втрати економічного суверенітету, оскільки фінансові та технологічні можливості окремих ТНК перевищують можливості деяких транзитивних країн. Серед загроз економічній безпеці України в контексті діяльності ТНК можна виділити наступні:

– монополізація окремих галузей української економіки. Так, в нафтогазовій сфері російські «ТНК-ВР» і «Лукойл» контролюють більш ніж 85 % національної нафтопереробки, а також суттєву частку гуртового і роздрібного ринку нафтопродуктів (Одеський нафтопереробний завод контролюється «Лукойлом», Лисичанський – «ТНК-ВР», Херсонський – «Альянсом» (Росія), частина Кременчуцького – «Тат-нафтою» (Росія); ТНК «Русский Аллюминий» і «Суал-холдинг» контролюють два найбільших вітчизняних заводи кольорової металургії ПАТ «Миколаївський глиноземний завод» та ПАТ «Запорозький алюмінієвий комбінат»; іноземні ТНК АФК «Система», «Альфа-груп» і «Telenor» поділили між собою ринок мобільного зв'язку послуг. Аналогічна ситуація спостерігається в цементній та склоробній галузі, де, починаючи з 2000 р., експансіювали європейські ТНК, а у 2005 р. до них приєднався російський холдинг «Євроцемент груп»,

який викупив у групи «Приват» найбільший у Європі завод «Балцем», а російська компанія «Інтеко» стала власником Краматорського комбінату «Пушка» [7, с. 40];

– переважне інвестування з боку ТНК у виробництво з застарілими технологічними укладами і низькотехнологічній галузі економіки. Це актуально як для іноземних, так і для вітчизняних ТНК, інвестиції яких не сприяють інноваційному розвитку України, оскільки їх конкурентоспроможність базується переважно на сировинній орієнтації та відносно дешевих виробничих факторах, а транснаціональна активність обмежується купівлею іноземних низькотехнологічних активів і мінімальними витратами на модернізацію підконтрольних підприємств. Тобто існує ризик перетворення країни зі значним науково-технічним і інтелектуальним потенціалом, здатним забезпечити власний технологічний прорив на полігон для розміщення традиційних технологій з метою подовження їх життєвого циклу. Проте можна навести і позитивні приклади дій ТНК – придбання Луцького підшипникового заводу з боку Aktiebolaget SKF (Швеція), в результаті чого відбулася реанімація вітчизняного структуроутворюючого для міста підприємства з урахуванням сучасних потреб внутрішнього ринку;

– невиконання умов договорів купівлі-продажу пакетів акцій іноземними ТНК під інвестиційні зобов'язання (невиконання зобов'язань канадської ТНК «Shipping Technology Limited» відносно виплат Пенсійному фонду, погашення заборгованості за кредитами; ігнорування ТНК «Mittal Steel» вимог отримання екологічних норм на підприємстві ПАО «Криворіжсталь» тощо);

– суттєвий відтік прибутків зарубіжних філіалів ТНК на фінансування внутрішнього інвестиційного процесу материнських компаній ТНК (питома вага репатрійованого прибутку ТНК у загальних обсягах прибутку від ПП у 2012 р. склала біля 98 %, іноземні інвестори реінвестували лише 3,89 млн. дол. США) [9].

Ризиком же від експансії іноземних ТНК в Україну для вітчизняних виробників є загроза неспроможності утримувати конкурентні позиції порівняно з великими міжнародними корпораціями через брак ресурсів, доступу до фінансового ринку, інформаційного забезпечення тощо.

Позитивним моментом у розвитку ТНК є сприяння зміцненню ресурсної і виробничої бази країни, розширення її експортних можливостей, прискорення реструктуризації економіки, посилення процесів інтернаціоналізації та інтеграції. Для країн, що розвиваються, глобальні виробничі системи на основі ТНК слугують важливим механізмом нарощування виробничого потенціалу, в тому числі за рахунок розповсюдження технологій і підвищення кваліфікації працівників, відкриваючи можливості довготривалої модернізації промисловості. ТНК координують глобальні виробничі системи за допомогою складних мереж

взаємодії між постачальниками і різних режимів управління: від прямої власності на зарубіжні філії до договірних відносин і комерційних угод.

Крім ПП як базового інструменту впливу ТНК на розвиток економіки приймаючої сторони, важлива роль в цьому процесі належить способам організації міжнародного виробництва, не пов'язаним з участю в капіталі (СНУК), таким як: підрядне промислове і сільськогосподарське виробництво, аутсорсинг послуг, франшизинг, ліцензування, управлінські контракти та інші форми договірних відносин, за допомогою яких ТНК координують діяльність в рамках власних виробничо-збутових ланцюгів і впливають на управління компаніями приймаючих країн, не беручи участь в капіталі цих компаній. Так, за даними ЮНКТАД, у 2010 році обсяг продажу в рамках цих механізмів перевищив 2 трлн. дол. США, головним чином в країнах, що розвиваються (підрядне промислове виробництво і аутсорсинг послуг – до 1,3 трлн. дол. США, франшизинг – 330-350 млрд. дол. США, ліцензування – 340-360 млрд. дол. США) [2, с. 33]. За іншими оцінками [4], темпи зростання продажу лише в рамках франшизингу складали більше третини на рік протягом останніх декількох років і у 2013 році обсяг світового ринку франшизингу дорівнював 7,8 трлн. дол. США [5, с. 18].

Залучення західних ТНК у приймаючу економіку часто супроводжується вливанням нових технологій, зростанням продуктивності праці, підвищенням якості менеджменту, якими характеризуються західно-європейські компанії. Крім того позитивним наслідком їх функціонування як для базових, так і для приймаючих країн, є їхні величезні видатки на НДДКР. Наприклад, щорічні витрати на ці розробки компаній General Motors, Ford і IBM становлять до 3-х млрд. дол. США, що перевищує науково-дослідні бюджети багатьох країн. В науково-дослідних лабораторіях і наукових центрах ТНК проводиться основний обсяг світових наукових досліджень і розробок [1].

На сучасному етапі розвитку найважливішим напрямом своєї діяльності ТНК визначили інвестування в інновації, оскільки вони забезпечують більш високий рівень віддачі, ніж просте залучення додаткових ресурсів. Підраховано, що норма прибутку від 17 найвіддаліших інновацій в США на початку 2000 рр. складала більше 50%, в той час як середня норма прибутку від усіх інвестицій в американський бізнес за останні 30 років складала 16% [10; 11]. Саме тому національний рівень конкурентоспроможності в системі світового господарства багато в чому визначається розвитком інноваційної діяльності країни.

ТНК стали однією з найважливіших складових частин світової ієрархії НДДКР завдяки тому, що, з однієї сторони, доступ до фінансових ресурсів значно легший, ніж для державних структур, а з іншої сторони, НДДКР є важливою, але не єдиною і не головною сферою їх діяльності, через що ризики фінансових втрат для ТНК значно менші, ніж для венчурних інвесторів. Тому частка витрат на НДДКР з боку ТНК постійно зростає, а їх частка у світовому виробництві інновацій значно перевищує їх долю у

фінансуванні і наближається за різними оцінками до 50% [6, с. 78]. Все більшу роль при реалізації науково-технологічної стратегії ТНК грають приймаючі країни. Децентралізація наукових досліджень виступає одним з елементів такої стратегії [12].

Урядова політика одночасно має бути комплексною та ґрунтуватися на чітко визначених національних пріоритетах розвитку. Програма уряду та законодавство мають містити регулятивні механізми з системою стимулювання залучення іноземних ТНК та амортизації можливих негативних впливів транснаціоналізації. Для України, перед якою гостро стає завдання формування власної національної інноваційної системи, вважаємо важливим, переймаючи досвід розвинутих країн, конструктивно використовувати потенціал крупних виробничих підприємств, які здатні стати не тільки локомотивом зростання економіки в цілому, а й головним ресурсом розвитку її інноваційного сектору. Наприклад, доцільно використати досвід Китаю, де існують вимоги до ТНК інвестувати в ті галузі економіки, які не відчують нестачі інвестицій, але в яких недостатній рівень науково-дослідної діяльності. Слід акцентувати, що баланс переваг і втрат від діяльності ТНК для окремої країни значною мірою залежить від контролю над ними з боку уряду, суспільних та наднаціональних організацій.

Таким чином, приймаючим країнам слід мати ретельно розроблену програму взаємодії з ТНК, завдяки якій стає можливим мінімізувати негативні наслідки їх діяльності і максимально ефективно використовувати ті переваги, які привносять додаткові фінансові потоки для національної економіки і пов'язані з цим якісні зміни у вітчизняній промисловості. Для України це безперечно сприятиме реалізації ключової ідеї підвищення конкурентоспроможності через перехід до інноваційного типу економічного розвитку, а також концентрацію зусиль на розробці та впровадженні принципово нової продукції і технологій, які не мають аналогів у світі.

Використані джерела та література:

1. Гладій І. Й. Регіоналізація світового ринку: євроінтеграційний аспект. Монографія / І. Й. Гладій. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – 544 с.
2. Доклад о мировых инвестициях, 2011 год: Способы организации международного производства, не связанные с участием в капитале, и развитие. Обзор. – Нью-Йорк и Женева: ООН, 2011. – 52 с.
3. Мовсенян А., Огнивцев С. Транснациональный капитал и национальные государства / А. Мовсенян, С. Огнивцев // МЭМО. – 1999. – № 6. – С. 15.
4. Названы параметры глобального франчайзинга [Електронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.buybrand.ru/news/1224/>
5. Отчет по результатам исследования «Изучение и анализ развития рынка франчайзинга в Республике Казахстан». – Алматы: Fingate Capital Corporation, 2014. – 123 с.

6. Раковская-Самойлова А. Х. ТНК в мировом интеграционном процессе: основные противоречия и перспективы развития / А. Х. Раковская-Самойлова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2011. – № 36. – С. 76-81.
7. Сорока І. Б. Транснаціональні корпорації та їхня роль у процесі активізації міжнародної інтеграції / І. Б. Сорока // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9 (99). – С. 35-41.
8. Терехов Є. М. Вплив транснаціональних корпорацій на розвиток національних економічних систем / Є.М.Терехов, О.В.Прокопенко // Вісник Сум ДУ. Серія Економіка. – 2010. – № 1. – С. 103-113.
9. Щербак Е. В. Влияние иностранных транснациональных корпораций на развитие высокотехнологического сектора экономики Украины / Е. В. Щербак // Экономика и современный менеджмент: теория и практика. – 2013. – № 26. – С. 69–79.
10. Dunning J. H., The Geographical Sources of Competitiveness: the Professional Business Service Industry / J. H. Dunning, A. Mckaig-berliner // Transnational Corporations. – 2002. – Vol. 11. – № 3. – 178 p.
11. Small and Medium Sized Transnational Corporations: Role, Impact and Policy Implications. – NY: UN, 2008. – 386 p.
12. World Investment Report 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/docs/wir2011_embargoed_en.pdf

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНА, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА, ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА ТА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА НА ПОЧАТКУ XXI ст.

УДК 316.774 : 004.738.5+342.7

Зернецька О.В.,

*доктор політичних наук, професор,
в. о. завідувача відділу глобальних і*

цивілізаційних процесів

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ І КІБЕРБЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ

Досліджуються глобальні соціальні мережі (Facebook, LinkedIn, etc.) як нова віртуальна реальність XXI ст., яка може зашкодити кібербезпеці особистості. Аналізується ситуація, коли громадянин не може висловлювати приватні думки без спостереження з боку держави. Порушуються права на приватність та людську гідність. Вивчаються порушення фундаментальних прав людини на думку, на точку зору, на висловлювання. Пропонуються правила безпеки у соціальних мережах.

Ключові слова: глобальні соціальні мережі, кібербезпека особистості, Інтернет, фундаментальні права людини.

Зернецкая О.В. Социальные сети и кибербезопасность личности. Исследуются глобальные социальные сети (Facebook, LinkedIn, etc.) как новая виртуальная реальность XXI ст., которая может помешать кибербезопасности индивидуума. Анализируется ситуация, когда гражданин не может высказывать личные мысли без слежения со стороны государства. Изучаются нарушения фундаментальных прав человека на мнение, на точку зрения, на выражения. Предлагаются правила безопасности в социальных сетях.

Ключевые слова: глобальные социальные сети, кибербезопасность индивидуума, Интернет, фундаментальные права человека.

Zernetska O. V. Social networks and cybersecurity of an individual. Global social networks (Facebook, LinkedIn, etc.) as a new virtual reality of the XXI st century that may harm cybersecurity of any individual is investigated. The situation of a citizen unable to communicate private thoughts without surveillance of a state is analyzed. The rights to privacy and human dignity are violated. The fundamental rights of freedom of thought, opinion and expression that are at the center of any democratic practice are detected. Some rules of behavior in social networks are recommended.

Keywords: global social networks, cybersecurity of an individual, Internet, the fundamental rights.

На початку XXI ст. соціальні сайти та мережі стали дуже популярними. Люди використовують їх, щоб підтримувати зв'язки із своїми родичами та друзями. Це такі глобальні соціальні мережі, як MySpace,

FriendWise, FriendFinder, Yahoo! 360, Facebook, Orkut, Classmates та багато інших. У кожній країні є також свої соціальні мережі. У Сполучених Штатах, наприклад, багато «юзерів» користуються LinkedIn, щоб мати різні бізнесові контакти та відстежувати можливості у зростанні своїх кар'єр.

Але не всі підозрюють, що користування Інтернетом в добу соціальних медіа, або, як її ще називають, «web 2.0.» (blogs, wikis, file sharing, social networking sites, microblogs), несе в собі багато загроз для користувачів Інтернету. «В останні роки він перетворився із системи, орієнтованої передовсім на постачання інформації, на медіум для комунікації та розбудови комунікації» [5]. Поняття «web 2.0», соціальний софтвер, сайти соціального мережування, такі як, Facebook, Twitter, MySpace, з'явилися у цьому контексті. Разом із цими платформами сформувалася і зберігається величезна кількість персональних даних, які систематично оцінюються та використовуються рекламодавцями для пошуку своїх таргетингових користувачів.

У світі глобальної економічної конкуренції, кризи та побоювання тероризму після 9/11 і корпорації, і державні установи мають усе зростаючий інтерес до цих персональних даних. Тому особливо важливими стають такі питання:

- як змінюється ландшафт у цій сфері;
- як відбувається збирання комерційних персональних даних для реклами;
- як співвідносяться сайти для споживачів та інтерактивні медіа;
- як відбувається саморозкриття у соціальних сайтах;
- як йде спостереження за тими, хто обмінюється файлами;
- як трактується прайвесі в добу Інтернету;
- що таке громадянське самоспостереження за сайтами соціальних мереж та мережеве спостереження у транснаціональному просторі.

Сайт «Що таке соціальне мережування?» [6] в доступній формі ознайомлює користувачів з тим, які небезпеки чекають необачних «юзерів» у соціальних мережах. Відчувається, що він спрямований на молодіжну групу. Розмова на ньому йде від першої особи: «Я впевнений, що ви свідомі того, що існують небезпеки, пов'язані із соціальними мережами, включаючи крадіжку даних та віруси. Найбільша небезпека часто криється в онлайн-ових хижаків або індивідуумах, які видають себе за когось, ким вони насправді не є. Хоча небезпека існує в онлайн-мережуванні, вона існує і в реальному житті. Так само, як вам радять, що робити, коли ви зустрічаєте незнайомця у клубах і барах, в школі чи на роботі, – такі саме поради стануть вам у пригоді, аби бути обережними онлайн...». Далі подаються конкретні настанови, як треба поводитися у кіберпросторі:

- Створи свій особистий медіа-прайвесі простір, аби дозволяти тільки твоїм друзям бачити твій профіль та контент.
- Не приймай дружніх запрошень від незнайомців.
- Не відкривай нікому твій щоденний розклад справ.

- Не дозволяй людям знати, коли тебе немає вдома.
- Не використовуй локально базовані сервіси типу Facebook Places та Foursquare, які автоматично підказують, де ти зараз знаходишся.
- Не надсилай фотографії членів своєї родини (особливо малят) чи фото дорогих речей, що є в твоїй домівці.
- Запропонуй Google Maps зробити розпливчастими фото твого будинку, твоєї машини або будь-чого, що для тебе є приватним, аби бути висвітленим публічно».

Ясна річ, що ці поради написані для молодого покоління, але вони стосуються кожного. Натомість поради американської впливової газети Washington Post скеровані передовсім на солідну публіку. Це сталося після скандалу 2014 р., коли хакери оприлюднили інтимні фотографії голлівудських зірок, які ті зберігали в сервісі iCloud. ФБР почало розслідування. На сайті Washington Post виклали декілька порад, як захищати свої дані:

1. Слід пересвідчитися, що деякі з ваших фото не потрапили в iCloud без вашого відома.

Деякі компанії на кшталт Apple, Microsoft, Dropbox пропонують автоматично зберігати в «хмарі» фотографії з ваших телефонів або планшетів.

2. Користуйтеся двохетапною ідентифікацією.

Ця процедура допоможе вам підвищити захищеність аккаунтів за допомогою додаткового короткого коду, крім паролю при вході.

3. Уникайте пасток хакерів.

Хакерні атаки часто-густо стають успішними не завдяки високим технологіям, а завдяки введенню в оману потерпілих, які в кінцевому підсумку самі видають зловмисникам потрібні їм дані.

Але не тільки хакери прокладають собі шлях до розкриття даних американців. Це роблять і федеральні інститути США. Вони змусили відомий Інтернет-пошуковик Yahoo відкрити доступ до конфіденційних даних користувачів, погрожуючи щоденно штрафувати компанію на 250 тис. дол. Про це сповіщає адміністрація Yahoo в Інтернет-блозі своєї компанії.

Компанія, отримавши дозвіл суду, опублікувала 1,5 тис. сторінок документів, пов'язаних із судовим позовом проти Агентства національної безпеки (АНБ). Юрисконсульт Yahoo Рон Белл додав до цієї публікації відповідні коментарі. З документів стає зрозумілим, що спроба АНБ отримати доступ до персональних даних стала можливою тільки 2007 р. після того, як у законодавство США були внесені зміни, які дозволяли владі вимагати від Інтернет-компаній інформацію щодо користувачів.

Спочатку Yahoo, як стверджує Белл, відмовлялася виконувати накази АНБ, вважаючи їх антиконституційними. Компанія подала судовий позов на АНБ в суд, що займається наглядовою діяльністю над розвідками, вимагаючи відмінити таку антиконституційну вимогу. Але цей суд

здебільшого стає на бік влади, тому компанія після півторарічної боротьби зазнала поразки.

Вимогою АНБ було отримання від компанії метаданих про користувачів її електронної пошти. Такі дані дають змогу відстежити, між ким і коли відбувається обмін посланнями. При цьому дозволу на доступ до листів, як стверджують в Yahoo, спецслужби ніколи не мали. Влітку 2013 р. найбільші Інтернет-компанії США, які брали участь у передачі даних АНБ, звернулися до суду з вимогою дозволити публікацію статистичних даних щодо запитів спецслужб. Перша публікація таких даних відбулася у лютому 2014 р. Зараз Інтернет-компанії намагаються провести через Конгрес закон, який би захищав конфіденційність приватного листування [3].

Влітку 2013 р. в Інтернеті був опублікований лист організацій громадянського суспільства світу до Конгресу Сполучених Штатів про Інтернет-спостереження та телекомунікаційне спостереження. В ньому йшлося: «Ми пишемо як коаліція організацій громадянського суспільства з усього світу для того, щоб висловити серйозну занепокоєність, виходячи з численних прикладів спостереження за американськими та не американськими громадянами. Також ми дуже занепокоєні тим, що дані, які збираються під час спостереження в Сполучених Штатах, передаються іншим державам, включаючи Велику Британію, Нідерланди, Канаду, Бельгію, Австралію та Нову Зеландію. Багато американських компаній глобального значення роблять те саме».

Як бачимо, група могутніх глобальних Інтернет-компаній співпрацює із спецслужбами, хоча тоді, коли вони тільки виходили на ринок інформаційно-комунікаційних послуг, вони обіцяли повну приватність користувачам. На що це з часом перетворюється, простежимо на прикладі найбільшої в світі соціальної мережі Facebook.

Соціальна мережа Facebook перетнула межі країни, регіону й сягнула глобальних масштабів. У чому ж секрет її успіху в світі? Соціальна мережа Facebook принципово відмінна від усіх інших Інтернет-компаній, які їй передували, хоча б тим, що вона теоретично і практично ґрунтується на справжній інформації про особу. «Тут важливо бути собою. В Інтернеті всі давно вже звикли до анонімності, ролей, псевдонімів, нікнеймів..., тут же все це зайве. Якщо ви вигадуєте собі образ чи надто штучно поведетеся, у Facebook вам робити нічого. Будьте собою, інакше друзі вас не впізнають чи не зафрендять. Тут швидко дізнаються, хто ви насправді, лиш перевіривши список ваших друзів. Саме вони є вашим посвідченням особи», – відзначає Д.Кіпатрік, який написав книгу про цю компанію [2]. Він замислюється над соціальними і психологічними змінами, спричиненими ефектом Facebook. Він розуміє, що ще замало наукових даних, аби з упевненістю говорити про них, але наголошує, що для багатьох Facebook – джерело оманливого почуття сімності (5000 друзів – максимально дозволена кількість друзів), яка з часом вироджується у глибоку самотність. До того ж він запитує, чи не

втрачають молоді люди, які днями сидять у Facebook, здатність радіти й дивуватися тому, що відбувається в реальному світі і оточує їх повсякденно?

З часом ейфорія від знаходження старих друзів та «придбання» нових пройшла. Викладення у Facebook «прикольних» фотографій з вечір, де студентські витівки часто-густо були зафіксовані їхніми товаришами без дозволу (тобто, у соціальну мережу попадали кадри з пляжками або келихами в руках друзів, сп'янілі обличчя, моменти, коли молодь бавилася «косячками» з травкою та інші компрометуючі фото), почало не тільки дратувати тих, хто на них опинився, а й стало серйозною перешкодою у кар'єрному зростанні. Адже фірми, державні установи і компанії перед тим, як наймати на роботу претендентів, відстежують їх життя і поведінку в кіберпросторі, зокрема у соціальній мережі Facebook, де вони представлені у різних іпостасях під своїм реальним іменем і прізвищем.

Опитування, проведене серед американських роботодавців 2009 р., показало, що 35% компаній відхилили претендентів на посади через інформацію, знайдену про них у соціальних мережах. Перша причина відмови: «розміщення провокативних фотографій чи недостойної інформації» [2, с. 276]. Те саме ввели у практику й університети, оскільки віковий ценз доступу у Facebook знизився до 13 років. Під час вступних кампаній члени приймальних комісій в університетах та коледжах тепер також перевіряють соцмережі.

М.Цукерберг є переконаним сповідачем «відкритого прозорого світу». Він вважає, що, відкрито визнаючи свою сутність і однаково поводячись із усіма друзями, «ми творимо здорове суспільство». Але з часом зростає кількість людей, якій здається, що оприлюднення приватної інформації на Facebook стає надмірним. Як свідчить Кірпатрік, «Цукерберг теж не вірить у тотальну відкритість. Він не пише про конфіденційні зустрічі у своєму профілі» [2, с. 274]. Але реальна політика його компанії доводить, що вона змушує користувачів ділитися власними даними, хоча наголошує тільки на тому, що їй «вдається створити безпечнішу, надійнішу версію Інтернету, де люди свідомі наслідків своїх вчинків, де вони послуговуються справжніми іменами».

Зовнішні експерти не підтримують ці міркування Цукерберга. Один з них – Марк Ротенберг, виконавчий директор Центру електронної приватності інформації (EPIC) і досвідчений «сторожовий пес Інтернету», який пише, що з кожним роком Facebook створює дедалі більше перешкод на шляху захисту приватності користувачів... Вони позбавлені можливості просто контролювати приватність інформації, а сам Facebook, попри переконання і сповідування прозорості, не надто прозоро показує, що він робить з нашою інформацією.

Порушення конфіденційності з боку Facebook шкодить не тільки абітурієнтам та випускникам університетів. Велику загрозу становить він для політиків та офіційних осіб вищого рангу, оскільки може зруйнувати їх кар'єри. Так, «політичний кандидат з канадського Ванкувера зняв свою

кандидатуру, коли в газеті з'явилася фотографія, де двоє людей натягують його труси. Йона Фавро, спічрайтера Барака Обами, публічно засудили, коли в блозі з'явилася фотографія, на якій він на одній з вечірок має груди картонної Гіларі Клінтон. На Facebook знімок вивісив хтось із друзів...». Можливо, Б. Обама думав саме про інцидент з Фавро, виступаючи перед старшокласниками у Вірджинії навесні 2009-го: «Будьте обережні з тим, що ви розміщуєте на Facebook, – попередив він, – оскільки в еру You Tube все, що ви робите, колись може неочікувано вигулькнути на поверхню. А поки ви молоді, ви робите багато дурниць».

З розвитком соцмережі дедалі гостріше постають проблеми конфіденційності. Від її прозорості постраждали люди, посада яких вимагає таємниці. Так, після того, як у Великій Британії в середині 2009 р. оголосили, що сер Джон Соерс очолить управління контррозвідки, Таємну розвідувальну службу (колись відому, як MI 6), газета Daily Mail знайшла публічні фотографії його з дружиною, розміщені нею на Facebook. Там були знімки зі свят, зображення друзів сім'ї й подробиць про те, де він жив і чим займався.

Як приклад знаменитості світового масштабу, яка порушила модель Facebook, можна назвати Біла Гейтса, який заклав свій особистий профіль на цій соцмережі на початку 2008 р.

Отже, ще одна дилема: люди прагнуть скрізь поширювати особисту інформацію, набувати популярності, але при тому хотіли б бути захищеними від неочікуваного розголошення, яке може їм завдати шкоди. Проблема у тому, що нашкодити небажаним розголошенням може тільки людина, яку користувач додав у «друзі», – таке собі «дружнє порушення приватності». Ось чому останніми роками у Сполучених Штатах, щоб на сайті не з'являлися провокативні фотографії, на університетських вечірках заборонено користуватися фотоапаратом, а в деяких закладах є навіть спеціальні темні кімнати, де ніхто не може зафіксувати розпивання алкоголю чи куріння трави. З іншого боку, такі застережні заходи примушують замислитися: чи насправді Facebook сприяє розвитку «прозорого відкритого суспільства», якщо стають потрібні «темні кімнати» для втаємничення не найкращих людських проявів? Чи не призводить це натомість до вкорінення подвійних стандартів моралі?

Початкове призначення Facebook як місця, де можна знайти своїх друзів з реального світу, постійно відсувалося на узбіччя. Важлива віха у розвитку цього сайту – поява сторінок компаній (а не друзів). Тепер їхнє оновлення з'являється у стрічці новин поряд із новинами від друзів. Як би не намагалися маркетологи з Facebook позитивно схарактеризувати цей крок, очевидним є одне – комерціалізація, монетизація компанії. Вона отримує величезні прибутки саме завдяки рекламі – єдиному шляху стати справжньою бізнес-компанією. Завдяки цьому Facebook перетворилася на одне з найкращих рекламних середовищ сучасності. До того ж інформація, яку вона має про своїх користувачів, – «золота жила» для створення

таргетингової реклами. Саме ці стратегії дали змогу Facebook спокійно пережити глобальну фінансово-економічну кризу 2008 р. і стати публічною компанією.

Могутність Facebook, її потенціал і амбіції щодо контролю над користувачами й платформою зонайменше такі самі, як були колись у Microsoft, але Facebook контролює власну платформу більше, ніж Microsoft. «Facebook може натиснути кнопку і вимкнути вас. Усіх вас. Будь-коли» [2, с. 446]. Якщо дивитися з радикального погляду, Facebook може перебрати на себе ключові функції урядів. Кіпатрік наводить слова Ю.Мільнера, російського інвестора компанії: «Facebook Connect – це загалом ваш паспорт – ваш онлайн-ваш паспорт. Паспорти видає уряд. Тепер з'явилася ще одна інституція, яка цим займається. Так народжується конкуренція. Але хто сказав, що видавати паспорти конче має уряд? Ми просто перейдемо до глобального громадянства». Питання в тому, чи всі користувачі Facebook прагнуть мати глобальне громадянство? Чи це кінцева мета М.Цукерберга, який з початку створення Facebook був більше зацікавлений у зростанні кількості користувачів, ніж у зростанні прибутків? Чи зацікавлені уряди країн світу делегувати Facebook свої повноваження? Адже, коли одна приватна компанія глобального масштабу володіє інформацією про переважну більшість населення Землі, чи це не ознака її м'якого панування (монополії на владу) в сучасному світі панування, багато з ефектів якого нікому, крім Марка Цукерберга не відомі, а, може, навіть, і йому?

Мабуть-таки, ці глобальні ефекти Марк Цукерберг добре знає. На 2015 р. його статок складав 33,4 млрд. дол. США. Зміни за рік додали йому 3,4 млрд. дол.. За рейтингом Forbes він займає 16 місце серед найбагатших людей планети. Засновник і гендиректор Facebook продовжує вести компанію до ринкових злетів, хоча для частини молодшої аудиторії соціальна мережа поступово стає анахронізмом. Дохід Цукерберга 2014 р. виріс на 58 % завдяки мобільній рекламі. Аудиторія компанії – біля 1,4 млрд. чоловік у всьому світі, які дивляться в день 3 млрд. відеороликів. Ще 300 млн. користувачів акумулюють фотоаплікацію Instagram, а 700 млн. використовують месенджер WhatsApp, який був придбаний 2014 р. за рекордні 19 млрд. дол.

Куди ж подівся юний Марк, який мріяв про прозорий Інтернет та про відсутність реклами у створеній ним соціальній мережі? Безжальні закони ринкової конкуренції привели його до пулу маленької групи величезних Інтернет-компаній, де він опинився у лідерах.

Ден Гілмор в статті «Нові редактори Інтернету» запитує: «Хто дав їм таку владу? Ми з вами. Якщо ми не заберемо те, що віддали, і що в нас віднімають – ми це заслужили: концентрацію медійної влади, яка завдаватиме шкоду, і може повністю забрати в нас зміст нашої традиційної свободи вираження» [4].

Оже, складна ситуація із збереженням прайвесі у соціальних мережах та при користуванні Інтернет-пошуковиками, а також інтерактивними

мультимедіа-додатками, ставить складні запитання як перед творцями Інтернету, так і перед глобальною Інтернет-спільнотою: як зберегти право на свободу слова, право на комунікацію у глобальній громадській комунікаційній сфері, уособленням якої сьогодні великою мірою є Інтернет, як не перетворитися на матеріал для спостереження, аналізу та використання різними інституціями – від спецслужб до маркетологів та рекламодавців.

Таким чином можна сказати, що введення механізмів спостереження у серцевину глобальних диджитальних комунікацій серйозно загрожує правам людини у диджитальну еру. **Всі нові форми децентралізованої влади відбивають фундаментальні зсуви структури інформаційно-комунікаційних систем у модерних суспільствах.** І кожен крок у цьому напрямі повинен бути розглянутий і широко, і глибоко, і транспарентно.

Використані джерела та література:

1. Как повысить безопасность ваших фотографий в «облаке» («Atlantico», Франция) [Electronic resource] – Mode of access: inosm.ru, 4 сентября 2014, № 11673300
2. Кіпатрік Д. Ефект Facebook. Внутрішня історія компанії, що об'єднує світ / Д. Кіпатрік. – К.: Темпора, 2013. – 488 с.
3. Федеральные власти и Yahoo [Electronic resource] – Mode of access: Russian-bazar.com, 12 сентября 2014, № 1175498.
4. Gillmor D. New Internet Editors / D. Gillmore // The Atlantic. – 2014. – 24 August.
5. Internet and Surveillance / Ed. By C. Funch, K. Boersma, A. Albrechtslund and M. Sandoval. – New York : Routledge, 2011. – 332 p.
6. What is Social Networking? [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.whatissocialnetworking.com>

УДК 316.774 : 32.019.51+316.722(477)

Метельова Т.О.,

кандидат філософських наук,

доцент, провідний науковий співробітник,

заступник директора з наукової роботи

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗДОБУТКІВ: ДОСВІД МИНУЛОГО І ПОТОЧНІ ЗАВДАННЯ

У статті аналізується європейський досвід збереження і посилення національної ідентичності громадян країн-членів ЄС та роль у цьому інформаційно-культурних чинників. Розглянуто конститутивне значення культурно-ціннісного складника інформаційних потоків для формування особистісних ідентифікацій. На матеріалах соціологічних досліджень доведено факт функціонування в Україні двох територіально локалізованих ціннісних систем, показано використання ціннісного розколу держави для

цілей російської агресії. Зроблено висновок, що належна державна культурна політика та інформаційна безпека держави є найважливішими складниками націєтворення та зміцнення української державності.

Ключові слова: національна ідентичність, культурний код, ціннісна система, національна безпека, європейський досвід, державна культурна політика.

Метелёва Т.А. Информационная безопасность Украины в контексте европейских достижений: опыт прошлого и текущие задачи. В статье анализируется европейский опыт сохранения и усиления национальной идентичности граждан стран-членов ЕС и роль в этом информационно-культурных факторов. Рассмотрено конститутивное значение культурно-ценностного компонента информационных потоков для формирования личностных идентификаций. На материалах социологических исследований доказан факт функционирования в Украине двух территориально локализованных ценностных систем, показано использование ценностного раскола государства для целей российской агрессии. Сделан вывод, что надлежащая государственная культурная политика и информационная безопасность государства являются важнейшими составляющими нацисозидания и укрепления украинской государственности.

Ключевые слова: национальная идентичность, культурный код, ценностная система, национальная безопасность, европейский опыт, государственная культурная политика.

Metelyova T.O. Information security of Ukraine in the context of European achievements: past experience and current tasks. The article examines the European experience in the preservation and strengthening of the national identity of citizens of EU member states and the role of information and cultural factors in these processes. The author considers the constitutive importance of cultural and valuable components of information flows for the formation of personal identities. Based on materials of sociological studies the fact of functioning in Ukraine two geographically localized value systems has been proved. This demonstrates the use of the split of the state's value for the purposes of the Russian aggression. It is concluded that the proper state cultural policy and information security of the state are essential parts of strengthening of Ukrainian statehood.

Keywords: national identity, cultural code, value system, national security, the European experience, the state cultural policy.

Інформація є могутнім і, сказати б, провідним, конститутивним чинником формування функціонування й самототожності, а отже – й самозбереження будь-якого утвору – від фізичного тіла до людини та її спільнот – громади, нації, держави. Матеріальні речі й фізичні істоти, взаємини між ними, природні й культурні ландшафти, – усе багатство довкілля з позицій своєї змістовності, визначеності є закодованою інформацією. Функціонування будь-якого утвору з соціальним включно являє собою взаємодію цього утвору з зовнішнім оточенням, його інформаційний обмін з ним і водночас взаємодію й обмін між складниками всередині того утвору. Якщо йдеться про соціальний утвір, то такими складниками виступатимуть особи та їх об'єднання. Людина, формуючись як специфічна істота, у процесі взаємодії з довкіллям засвоює цю інформацію і стає тим, ким стає, завдяки їй.

У цьому інформаційному океані особливе місце посідають мова й традиції певної спільноти. Вони є своєрідним культурним кодом, в якому приховано-вкарбовано особливість інформаційної структури саме цього сегменту світу та його ціннісного наповнення. Діяльнісне підтримання, відтворення і ретрансляція культурного коду є запорукою єдиним механізмом самозбереження спільноти як відмінної від інших, а відтак – і запорукою збереження культурного розмаїття світу.

На загал у діяльнісному відношенні людини до світу можна виділити два найзагальніші способи. Перший – практично-перетворювальний, системний і силовий, у якому людина виступає як елемент соціальної системи, репрезентує соціальність як систему і здійснює взаємодію зі світом через силовий – речовинно-енергетичний або інституціональний – вплив. Другий може бути кваліфікований відповідно як несистемний і несиловий, під час якого «практичного», матеріального перетворення світу (із залученням речовинно-енергетичної взаємодії, а якщо йдеться про суспільні стосунки – обміну матеріальними речами та взадно-інституційного тиску) не відбувається. Це спосіб, за якого як «цеглинка буття» фігурують виключно людські «витвори» – сенси, символи, цінності, що, маючи суспільне значення (і, зрозуміло, маючи відповідного матеріального носія), все ж не можуть бути «в чистому вигляді» залучені в «економічний обіг». Їх «спосіб залучення в обіг» можна означити як «контрабандний», коли певний сенс чи цінність приховано потрапляє до споживача під прикриттям і за допомогою очевидних системно-силових взаємин. Як приклад можемо навести обмін товарами матеріального вжитку для першого випадку, який, як і будь-який інший, є водночас обміном інформацією про спосіб життя виробника і споживача матеріальних благ, і для другого випадку – постачання в іншу спільноту, країну продукції культурного змісту – книжок, кінофільмів, гастролей артистів тощо, кінцевою метою якого є «культурне споживання» експортованих сенсів, змістів і цінностей.

За великим рахунком будь-яке «постачання культурних змістів» – і тоді, коли воно ховається в обміні матеріальними речами, і тоді, коли є прямим, власне культурницьким, – є неявним, не очевидним – контрабандним. Однак, як уже зрозуміло, така контрабанда існує у двох формах. Перша має взаємний характер і здійснюється, як уже мовлено, через взаємообмін матеріальними речами. За такої форми контрабанда сенсів і цінностей мінімізована й фактично дорівнює інформаційному взаємозбагаченню контрагентів взаємодії. Друга має однобічний характер і фактично є **експансією, інтервенцією та примусовою інкорпорацією** чужорідних культурних кодів у тіло певної спільноти. У першому випадку процес обміну інформацією є обопільним і природним, в якому інформаційний складник не потребує окремого цілеспрямованого регулювання. У другому ж інтервенція культурних кодів, як і будь-яка інша інтервенція, не є спонтанним процесом, здійснюється свідомо і з певними цілями та наслідком може мати спотворення ціннісно-культурних

ландшафтів спільноти, яка її зазнає, а отже – негативним, а подеколи й руйнівним чином впливати на самоідентифікацію її членів. Відтак протидія інформаційній інтервенції та попередження її негативних наслідків є вкрай важливим державним завданням країни, що піддається нав'язуваному впливу культурних кодів. Розв'язувати таке завдання необхідно й можливо як на рівні розбудови державної культурної політики в цілому, так і відповідними засобами забезпечення інформаційної безпеки держави.

Значення культурних кодів у самоідентифікації особистості є визначальним. Свого часу (і, слід сказати, до сьогодні) Європейський Союз, поставивши перед собою мету втворення й зміцнення загальноєвропейської наднаціональної ідентифікації, на основі вивчення досвіду формування національних ідентифікацій у модерну добу визначив чинники цього процесу, які можна звести до 4-х блоків. Це, зокрема, створення єдиного простору, єдиного часового континууму, єдиних сакралізованих знаково-символічних кодів, що пов'язують час і простір, та гомогенізація медіаторів і ретрансляторів спільних знаково-символічних кодів [15]. Водночас засоби реалізації такої мети – культурний обмін у рамках ЄС та країн ЄС з зовнішніми партнерами й підтримку культурного розмаїття – проголошено пріоритетними завданнями відповідних структур Євросоюзу [14].

Вихід культурних чинників європейської єдності на перший план, що вочевидь відбувся у 90-х рр. минулого століття, реалізовувався у створенні єдиного європейського культурного простору («культурного ринку») внаслідок проведення політики якнайбільшого доступу всіх громадян країн-членів ЄС до культурних здобутків цих країн.

Своєю чергою загальноєвропейський досвід формування європейської спільноти та спільної європейської самоідентифікації став у нагоді національним державам, і його було навзаєм екстрапольовано на підтримку національної ідентичності в країнах ЄС. Єдиний «культурний ринок», створення та функціонування якого забезпечувалося через запровадження галузевих культурних програм, діяльність фондів, сприяння засобами податкової політики залученню благодійних та громадських організацій до інвестування в культурну сферу, не став запереченням та перешкодою провадженню національної культурної політики країн-членів ЄС. За висновком Т. Ковальчук, «жодна європейська країна, звісно, не відмовляється від власної національної культурної політики. Питання про якийсь загальноєвропейський регулювальний орган з питань культури навіть не порушується. Але робляться кроки для здійснення постійного моніторингу всіх культурних починань у Єдиній Європі. ...У Європі відбуваються й зворотні процеси посилення культурного регіоналізму та урізноманітнення культурних стратегій, збільшення кількості «моделей» організації культури. ...Європейська культурна інтеграція аж ніяк не має лінійного характеру й поготів не передбачає якоїсь вертикальної ієрархії. Це складніший і гнучкіший механізм» [4, с. 50].

До складників такого механізму, що доповнює політику створення єдиного культурно-ціннісного простору елементами захисту власного національного, належить і захист пріоритетності національного культурного продукту й мови. Так, поширеною є практика преференцій у правовому регулюванні його розповсюдження (виготовлення, дистрибуції, транслявання засобами масової інформації тощо), встановлення кореляцій ефірного, сценічного та видавничого квотування й оподаткування, що закріплено й на законодавчому загальноєвропейському та внутрішньому рівні країн-учасниць ЄС. Статтею IV («Special Provisions relating to Cinematographic Films») угоди GATT у редакції 1994 р. передбачено можливість кожної зі сторін-учасниць встановлювати й зберігати державні кількісні обмеження на демонстрацію кінофільмів, тобто обов'язкові для внутрішнього вжитку квоти на демонстрацію кінопродукції виключно вітчизняного та європейського виробництва. І цією нормою країни широко користуються: скажімо, французький закон 1994 р. про мовленнєві квоти передбачає, що в радіоефірі франкомовні пісні мають становити не менше 40% загальної кількості трансльованих пісень, на телеканалах не менше 60% демонстрованих фільмів мають бути європейського виробництва, в тому числі не менше 40% – французького виробництва. Підтримка національного книговидавання була й предметом розгляду Конференції Ради Європи «Законодавство у світі книги», що відбулася у Варшаві 1996 р. Представники європейських країн виробили рекомендації щодо такої підтримки, в основу яких лягли дві вимоги: «книга є передусім мистецьким, духовним витвором, і лише потім предметом продажу, товаром; жодна з країн-членів Ради Європи не може ухвалювати закони, які б погіршували стан національного книговидавання» [2, с. 118].

Як засвідчує аналітичний огляд Франсуа Руе «ПДВ та книжкова політика», в якому охоплено 29 європейських країн, лише чотири країни не передбачають жодних податкових знижок (у Швеції та Данії ПДВ на книжкову продукцію становить 25%; у Болгарії та Хорватії – 22%), 17 країн застосовують зменшену ставку ПДВ на книжки, газети та журнали (її розмір коливається від 3% у Люксембурзі до 12% в Угорщині та Фінляндії), у восьми країнах (Британія, Ірландія, Норвегія, Литва, Латвія, Естонія, Польща та, що примітно, Росія) ставка ПДВ на книжку нульова. У Франції, Польщі, Греції нульова або зменшена ставка ПДВ застосовується не лише на продаж книжок, а й на інші операції, пов'язані з книговидаванням (друк, закупівля паперу, а у Франції – навіть презентації нових видань). У Польщі та Росії нульова ставка ПДВ застосовується лише на продаж вітчизняних книжок, у Латвії пільга поширюється лише на видання державною латиською мовою [5]. У галузі кіноіндустрії в усіх європейських країнах основою для функціонування є державна фінансова підтримка – пряма чи принаймні непряма (у формі податкових пільг). «Навіть у тих країнах-членах ЄС, де не було власних квот, від 1995 р. діють норми Директиви ЄС «Телебачення без кордонів», за якою не менше 50% телеефірного часу (за

винятком новин, спорту, реклами та телеігор) має займати європейська продукція, в тому числі не менше 10% – продукція незалежних студій» [5]. При тому квоти на демонстрацію продукту власного вітчизняного виробника збережено.

Показовим і надзвичайно корисним для України є канадський досвід захисту інформаційного поля країни, яка «не лише впоралася з могутньою гуманітарною експансією Франції, Великої Британії, навіть сусідів – Сполучених Штатів Америки, а й завдяки продуманій політиці у видавничій сфері зуміла створити захищений і водночас один із найвідкритіших національних книжкових ринків, перетворити видавничу галузь на провідну в структурі економіки Канади» [1, с. 2; 17]. Слід сказати, що ситуація з книговидаванням у країні станом на 80-ті рр. минулого століття виглядала доволі сумно: на книжковому ринку домінували видавництва інших країн, собівартість національної книжки значно перевищувала закордонну, дистриб'юторська мережа також опинилася в руках іноземних компаній. «У 1985 р. частка доходів іноземних видавців і книгорозповсюджувачів досягла майже 60 % від продажу книжок на канадському ринку» [1, с. 3; 17], що змусило уряд країни надати цій проблемі особливо важливе значення: було прийнято федеральну програму розвитку книговидавничої сфери, а 2001 р. – й національну програму «Завтра розпочинається сьогодні», в якій видавничу галузь було визнано пріоритетною. З 1998 р. почала діяти «Програма надання позик для канадських книговидавців і книгорозповсюджувачів», задіяно й механізми непрямої допомоги у вигляді пільгових поштових тарифів на перевезення та розповсюдження друкованої продукції канадських видавців, сфери оподаткування [10]. Унаслідок здійснених протекціоністських заходів на початок 2000-х рр. закордонна англо- й франкомовна книжка, що несла із собою відповідні культурні коди, була істотно потіснена з ринку країни, а канадські книговидавці зайняли понад 95% книжкового ринку.

Плідне запровадження законодавчих, податкових та інших механізмів захисту національного культурного ландшафту країн Євросоюзу та інших здійснюється не лише з ринково-економічною метою, а й з метою захисту власного інформаційного поля і власних культурних кодів. Хоча, коди ці в західних країнах (європейських та Північної Америки) за їхнім ціннісним наповненням є доволі близькими. В Україні ж значення ринково-економічного виміру ситуації значно поступається саме ціннісно-культурному не лише через сусідство з Росією, європейськість якої є вельми умовною, а й унаслідок існування ціннісного розколу всередині країни, що надзвичайно загострює проблему інформаційної безпеки і безпеки ціннісно-культурних кодів, засвоєння яких і забезпечує національну ідентифікацію.

Напередодні російської агресії і війни на сході України функціонування культурних кодів у країні фактично було поставлено під загрозу чи не остаточного цілеспрямованого знищення, особливо – в східній її частині, що й було використано агресором. Існуючий на той час і значною

мірою збережений до сьогодні світоглядний розкол країни – це поділ української спільноти за ознакою належності до двох різних ціннісних систем, що переконливо засвідчували результати соціологічних досліджень з цього питання впродовж усієї найновітнішої історії України, тобто з 1994 р. до сьогодні. Стисло наведемо найбільш показові результати проведених за ці роки досліджень, що послуговують виразними індикаторами небезпечності ситуації.

У 1994 р. лише 34 % опитаних ідентифікували себе з усією державою, з них у Західній частині України (Центр і Захід) – 65 % (в Галичині – 84 %), у Східній та Південній – 35 %. 17 % опитаних в Україні в цілому взагалі відносили себе до Радянського Союзу, а близько третини висловилися за регіональну ідентичність [10; 11]. Ситуація не значно змінилася і за 10 наступних років. У 2004 р. лише 41 % респондентів ідентифікував себе з Україною, в той час як із СРСР її пов'язувало 11 %, а регіональну ідентичність продовжувала висловлювати третина, більшість з якої мешкала в східних регіонах країни [12]. Ще за 5 років, у 2010 р., ситуація змінюється за рівнем показників, однак не за регіональним їх розподілом. Тоді з громадянами України ототожнювали себе майже 70% населення (тобто кількість таких зросла за цей час більше ніж удвічі), а 64,1% – з українцями. Найбільше ідентифікацій з громадянством на Півдні (окрім Криму), їх відсоток зріс майже удвічі – 69,7%, ідентифікацій же з українцями найбільше на Заході – 84,5% та в Центрі – 74,4%. Водночас найбільший відсоток тих, хто ідентифікують себе мешканцями свого міста, знову спостерігався на Сході – 49,8% [20]. Аналогічна картина зберігалася і в подальшому.

Дослідження виявили також цікаву закономірність: одна частина України (Захід і значною мірою Центр) виразно ідентифікувала себе в національних категоріях, а інша (Схід) – у соціальних. За виміром відчуття спільності (ідентифікації) з якоюсь групою виявилось, що Захід (43,2%) і Центр (35,4%) мають відчуття спільності з українцями, а не з кимось іншим, а жителі східних і південних регіонів ідентифікували себе з робітниками та пенсіонерами (26,6% і 23,5%).

У регіональному зрізі домінації уподобань предмету для гордості за країну мали такий розподіл: на Півдні це – місце, де особа народилася й виросла, у Центрі – працьовитість українців і вміння господарювати, для Заходу – мова, душевним же якостям представників громади віддавав перевагу Схід. Окремо стояв Донбас, де предметом гордості за країну були перемоги спортсменів.

Наведені дані, що мали б насторожувати політиків і державників, виразно демонстрували не лише різницю в сприйнятті мешканцями різних частин України національно-культурних цінностей та в їхній оцінці, а й відмінності сфер, щодо яких проводилась особистісна ідентифікація – з домінантою національно-громадянських преференцій у західній частині країни та соціально-територіальних – у східній. У цьому контексті слід згадати, що будь-яка самоідентифікація як необхідний складник процесу

становлення особистості здійснюється через віднесеність до іншого, вибудову опозиції «Свій/Чужий», «Тотожний/Інший», «Належний/Неналежний». І лінія такої демаркації в Україні була вельми промовистою.

Національно-громадянська орієнтація відсилає до визнання «свого» за наявністю спільних цінностей, **вибір яких є свідомим**, і «єдиного кодексу прав та обов'язків для всіх членів спільноти», притаманних спільноті з розвиненими традиціями партикулярності, громадянського суспільства, визнанням легітимності феномену Іншого. Соціально-територіальний критерій ототожнення **не потребує вибору**, він засвідчує прийняття даного як уже готової й наданої цінності і притаманний спільнотам, що не культивують розвитку особистості. Відтак проблема національної ідентифікації набуває вигляду проблеми сумісності двох типів суспільств – «відкритого» й «замкненого» (в термінах політологічного аналізу їх же можна кваліфікувати як «демократичне» і «тоталітарне») і, відповідно, двох притаманних їм протилежних морально-етичних систем (за назвою їх дослідника В. Лефевра – «Першої» та «Другої» [7]), в основі яких – різні типи взаємин особистісного й громадського, «єдиничного» й «загального». Перший тип з його принципом легітимності Іншого й поваги до прав та свобод притаманний відкритим суспільствам (західним), другий з його нелегітимністю Іншого, зневагою до особистості й надцінністю загалу – замкненим, тоталітарним.

В умовах напруженого співіснування двох ціннісних систем з їх регіональною локалізацією державна політика «європеїзації» в сенсі підтримки й культивування європейського за своєю основою (суголосного українському національному) ціннісного ядра національної культури (за збереження всього регіонального розмаїття культурних форм) і була б політикою творення ціннісно-культурної єдності України. Лише на ґрунті такої єдності уможлиблювалося б і забезпечення етнокультурної ідентичності інших груп, що входять до складу українського суспільства. Та попри євроінтеграційну риторику тодішньої влади, результати реальної політичної практики в галузі державо- і націєтворення були невтішними: дослідження 2013 р. засвідчило, що в порівнянні з результатами опитування 2010 р. ситуація значно погіршалася – громадянами України вважали себе 50,6% населення країни, решта ідентифікувала себе як жителів регіону (36,4%), громадян колишнього СРСР (6,6%), громадян Європи або світу (3,6%), представників свого етносу (2,0%). За регіональним розподілом зберігалася вже традиційна диференціація: більшість тих, хто ідентифікував себе з громадянством України – мешканці Заходу й Центру країни, територіально-регіональна ідентифікація залишалася характерною для Сходу [6]. Можна констатувати, що на момент початку російської агресії ціннісний розкол країни ввійшов у фазу радикального загострення. Що ж йому сприяло? Повернімося до чинників витворення ціннісно-культурної єдності спільноти й окреслимо здобутки у кожній з відповідних сфер.

– **Створення єдиного простору:** спільних кордонів, єдиного громадянства, уніфікованих правових засад його функціонування. У цій ділянці до початку російської агресії (й фактично до сьогодні) мали місце прозорість кордонів виключно з Росією, фактичне подвійне, потрійне і більше громадянство для політичної еліти й квазіправове поле держави, що практично перетворилося на позаправове, характерне для суспільств з пануванням Другої морально-етичної системи. До слова: у цьому контексті нинішня кампанія боротьби з корупцією може бути кваліфікована як перетворена форма, епіфеномен боротьби доволі зрілого громадянського суспільства України – носія європейських цінностей – з квазіправовою моделлю держави, де культивуються цінності протилежного гатунку.

– **Створення спільного часового континууму:** спільної історії, єдиної мережі інститутів збереження минулого (музіїв, бібліотек), спільних міфів та проєктивних ідеологем, націлених на витворення проєкту спільного майбутнього. «Спільна історія», як і спільні міфи, довгий час залишалася похідною від поточної політичної ситуації та бажань окремих політиків і «коливалася разом з лінією чергової владної партії», а мережа інститутів збереження минулого щодалі зазнавала занепаду. Проєктивні ідеологеми були відсутні.

– **Створення єдиних сакралізованих знаково-символічних кодів, що пов'язують час і простір** (прапора, гімну, єдиної валюти та її іконографії), спільних ритуалів – державних свят, масових дійств, що динамічно актуалізують ці коди. Прапор, гімн та єдина валюта з її іконографією – все це, здобуте в перші роки незалежності, донедавна залишилося єдиним чинником підтримки символічного простору України. Державні свята, як і «спільна історія», залежали від поточної політичної ситуації й виразно тяжіли до збереження радянських рис і радянського характеру (згадаймо скасування в 1999 р. Дня української армії, що святкувався 6 грудня, й повернення до святкування 23 лютого Дня радянської армії та заборони 2009 р. святкування Дня Свободи, що відзначався 22 листопада, в річницю Помаранчевої революції).

– **Гомогенізація медіаторів і трансляторів спільних знаково-символічних кодів:** функціонування спільних комунікаційного (ЗМІ) та мовного просторів, стандартизація освіти, насичення літератури й мистецтва відповідним знаково-символічним рядом. Тут ситуація до сьогодні виглядає якнайгірше. Візьмемо параметр ЗМІ як медіатора кодів. Упродовж усіх років української незалежності маємо в цій царині руйнівні явища. Наведемо трохи статистики, що характеризує їх динаміку.

У 2005 р., за даними Держкомтелерадіо, за кількістю назв газет, що видавалися, україномовні склали 51%, російськомовні – 40%. Однак поширене була практика, коли в україномовних за назвою газетах чи журналах україномовні матеріали були відсутні. За даними Держкомтелерадіо, з середини 90-х по середину 2000-х рр. вага накладу україномовних видань скорочувалась – з 47% в 1995 до 31% у 2005 р.,

російськомовного – зростала з 47% в 1995 р. до 64% у 2005 р. За даними Рахункової палати, оприлюдненими ще у 2003 р., на сто українців припадало 46 примірників газет рідною мовою, а на сто росіян, які проживають в Україні, – 386 примірників або у 8,4 разів більше [8].

2010 р. почалося скорочення закупівель книжок бібліотеками. В усьому світі книговидання тримається на закупівлях для бібліотек. У Франції в бібліотеки йде кожна третя надрукована книжка, в Німеччині – кожна четверта, в Америці – кожна п'ята. Це частки від дуже великої кількості виданих книг. Україна видає мало. І з цього для бібліотек закуповують навіть не одну двохсоту. Розвиток бібліотечної і музейної галузі в країнах ЄС забезпечено прямим державним фінансуванням. В Україні бібліотеки продовжують нищитись і сьогодні.

За висновком Колегії Рахункової палати за 2010 р. [8], у 2001 р. річний тираж книг становив 50,3 млн. прим., у 2010-му – 45 млн. прим., або менше однієї книги на одного жителя країни. У той же час у країнах ЄС у 2009 р. кількість проданих книг на одну людину становила 45 одиниць. За 2008-2010 рр. кількість видань українською мовою скоротилась майже на 10%, у тому числі частка навчально-методичних видань – з 40,3 до 33,7% [16].

З 2006 р. в Україні книги **іноземного виробництва** в основному продавалися **без сплати ПДВ**, що **фактично означало підтримку іноземних виробників книжкової продукції за рахунок держбюджету**. Внаслідок неналежного державного контролю за правомірністю застосування податкових пільг та їхнім цільовим використанням конкурентного середовища на внутрішньому ринку книжкової продукції, перенасиченого літературою з Росії, створено не було [16].

За 2010-2013 рр. систематично і цілеспрямовано погіршувалася ситуація з українською мовою: законодавчо закріплена відмова від обов'язкового застосування її в суді, відмова від переведення незалежного зовнішнього оцінювання знань випускників шкіл на українську мову; органи місцевого самоврядування Донбасу, Криму, Одеської та Запорізької областей ухвалили рішення про надання особливого статусу російській мові; відбувалося масове переведення шкіл з українською мовою навчання в розряд двомовних (з російськими класами) – особливо в місті Одесі [12].

2012 р. вперше за роки незалежності зменшилася частка школярів, що вчать українською мовою, а книг українською надруковано менше половини від загального накладу. При цьому найбільше русифікація була спрямована на першокласників, що в майбутньому мало б спричинити значно масштабніші зсуви в мові освіти на користь російської. У Криму навчалися українською менше 8% дітей [18].

У прайм-тайм 8 найрейтинговіших телеканалів у жовтні 2012 р. лише 28% ефірного часу займали програми українською мовою, 44% – російськомовні і 28% – двомовні програми. На 6 найрейтинговіших радіостанціях пісні українською мовою становили лише 3,4% від загальної кількості пісень у прайм-тайм (2014 р. – 4,6%). Водночас пісень російською

мовою – 60% від їх загальної кількості. Правове становище української мови у 2012 р. катастрофічно погіршилося завдяки скандальному прийняттю Закону «Про засади державної мовної політики», який запустив процес руйнування мовно-культурного простору країни [18].

За 2013 р. частка газет, що видавались українською мовою, знизилася з 35% до 30,2%, щоправда, журналів, навпаки, зросла з 12% до 18,5%. Лише 50% книг надруковано українською мовою, причому більшість з них – навчальна література, а масований імпорт книг з Росії – художніх, популярних і навчальних – у кілька разів перевищував випуск книг в Україні [19]. У прайм-тайм 8 найрейтинговіших телеканалів 2013 р. частка російської мови в ефірі перевищила 50%, а української – впала до 31,8%. Моніторинг 6 найрейтинговіших радіостанцій засвідчив, що частка пісень українською мовою в їхньому ефірі теж продовжувала падати і становила 2,2% [3].

Уже після зміни владного режиму внаслідок Революції гідності 2014 р. кількість україномовних книжок, за даними Книжкової палати України, продовжувала зменшуватися порівняно з попереднім роком і за назвами (на 13,3%) і за тиражами (56,3%). Щоправда значного зменшення зазнала й російськомовна книжка, у падінні за назвами навіть випередивши україномовну – відповідно 21,8% і 20,26%.

У 2015 р. скорочення книговидання продовжувалося, однак вперше за роки незалежності зменшення сегменту російськомовної книжки випереджало аналогічний процес в україномовному сегменті: обсяг книжок українською мовою у порівнянні з 2014 р. за назвами впав на 7,2%, за тиражами – на 30,4%, російською – відповідно на 31,5% та 50,5% [13]. Отже «покращання» в мовному балансі вітчизняних книжок досягнуто за рахунок випереджувального зменшення видань російською мовою, а не збільшення їх українською. Разом з тим проект Закону України «Про національний культурний продукт», норми якого відповідають європейській практиці захисту національного культурного коду, а текст узятий за основу Верховною Радою ще в червні 2011 р., досі залишається на задвірках уваги законодавців.

А проте події в Україні 2013-2015 рр. – Революція гідності, а вслід за нею російська агресія проти нашої країни – усупереч руйнівній державній політиці у сфері інформаційної безпеки і культивуції ціннісно-культурних кодів української спільноти, що триває до сьогодні, призвели до зростання громадянської самосвідомості, патріотичного духу громадян України та посилення їх національної самоідентифікації. Згідно соціологічного опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України у співпраці з Благодійним фондом «Інтелектуальна перспектива» з 26 червня по 18 липня 2015 р. за квотною вибіркою, що представляє доросле населення, ідентифікують себе за ознакою українського громадянства 64,6% у 2014 р. і 57,5% у 2015 р. (водночас територіальна та регіональна ідентифікація у 2015 р. склала 23,0% і 6,4% відповідно), пишаються тим, що вони громадяни

України – 60,7% (2014 р.) та 67,3% (2015 р.), ідентифікують себе з громадянами України як своєю спільнотою 52,3% (наступні три місяця за значенням розподілилися таким чином: родичі і друзі – 52,9%, люди одного покоління – 30,7%, мешканці одного міста – 27,8%). Причому первинність спільноти «громадяни України» характерна для Західного (63%) та Центрального регіону (56%). А в Південному й Східному регіонах та на Донбасі головною для людей спільнотою залишаються родичі й друзі, хоча й спільність у громадянстві України є вагомою. Водночас і за ознакою «пишаюсь тим, що є громадянином України» зберігається виразна і задавнена відмінність за регіональним розподілом: 80,2% – Захід, 71,3% – Центр, 65,4% – Південь, 59,1 – Схід (без Донецької і Луганської обл.), 45,4% – Донбас (крім окупованих територій). Громадянином України себе ідентифікують на заході країни – 65,1%, у центрі – 63,9%, на півдні – 45,1%, на сході – 53,8%, у Донбасі – 38,6%. У Донбасі й нині найвищий рівень ідентифікації має маркер територіальної належності (сумарно «мешканець міста, села» та «мешканець регіону» – 45,2% проти 22,9% на заході країни) [21].

Останні соціологічні опитування засвідчують: попри надзвичайне зростання громадської самосвідомості та національної самоідентифікації громадян України кричущі ціннісні відмінності виразно репрезентовані у відмінностях ідентифікаційних – між Сходом та рештою території країни. І ця проблема має своє коріння не лише в радянській, а й у найновішій історії України.

Якщо за кількісним виміром «контрабанди» сенсів і цінностей, втілених у речі і реалізовуваних в економічних взаєминах, вплив на українське середовище Європи з її усталеною Першою морально-етичною системою й Росії, де традиційно панує Друга, до початку російської агресії був приблизно однаковим (обсяги імпорту товарів з країн Європи та Росії були зіставними на кінець 2013 р.), то за майже не прихованою мовною інтервенцією, імпортом культурних продуктів та антинаціональним протекціонізмом України щодо цих явищ лідирувала країна-агресор. За таких умов ідентифікаційний розкол України на Схід і Захід, який С. Гантінгтон небезпідставно міг би назвати цивілізаційним (оскільки в його основі те протистояння ціннісних систем, яке в європейських країнах перебуває лише у сфері взаємин з іммігрантськими громадами), щодалі більше підсилювався.

Фактично на українських теренах відбувалися інспіровані відсутністю державної культурної політики (що межувало з проведенням політики антидержавної й антинаціональної) процеси протилежної, ніж у цілому в сучасному світі, спрямованості – експансія Другої ціннісної системи. Характеризуючи їх, ми 2012 р. писали: «Такі процеси не лише загрожують консолідації української нації, не лише ставлять під сумнів саме її культурне існування, а й призводять до зростання невідповідності їй, як наслідок, негативної напруги між наслідками дії на український соціум

глобалізаційних впливів з їх зміною фундаментальної структури людського буття та культурно-цивілізаційною визначеністю країни. Іншими словами, якщо виробничо-побутова сфера трансформується у бік індивідуалізації життєвих модусів, то світоглядно-ціннісна – у протилежний бік, що вже віддає соціально-культурною розщепленістю суспільства в цілому. І за незмінності державної культурної політики подальший розвиток такої ситуації загрожуватиме непередбачуваними наслідками вже не лише культурного, а й соціально-політичного ґатунку» [9]. Йшлося не про передчуття розколу країни – про висновок з фактів, уперто ігнорованих не лише політичним керівництвом країни, а й науковою громадою.

Отже трагічні події на Сході України визрівали і провокувалися в тому числі антидержавною і антиукраїнською державною культурною політикою, за якої інтервенція культурних кодів була безперешкодною, а на сході України – і безальтернативною. І в цьому сенсі відповідна культурна політика держави є одним з найпотужніших безпекових чинників. Без усвідомлення цього і відповідних висновків, втілених в законодавчо-нормативних, фінансово-економічних, управлінських рішеннях, навіть без чинника російського вторгнення ми весь час матимемо смертельну проблему протистояння двох антагоністичних ціннісних світів на теренах однієї держави. Відтак на сьогодні в галузі захисту і зміцнення української державності пріоритетними мають бути не лише військові і зовнішньополітичні питання, а й поруч із ними (і домінантними навіть у порівнянні з болючими соціально-економічними) питання інформаційної безпеки з її провідним складником – зміцненням власних ціннісно-культурних кодів шляхом протекціоністської державної культурної, в тому числі, й податкової політики.

Використані джерела та література:

1. Бондар Ю. В. Підтримка книговидавництва – умова формування національного інформаційного простору / Ю. В. Бондар // Віче. – 2008. – № 12. – С. 2-4.
2. Бондар Ю. В. Правове забезпечення національного книговидавництва у контексті міжнародного досвіду / Ю. В. Бондар // Інформація і право. – 2011. – № 3. – С. 117-123.
3. В Україні 82% учнів навчаються українською мовою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/849691-v-ukrajini-82-uchniv-navchaetsya-ukrajinskoyu-movoyu.html>
4. Ковальчук Т. І. Роль і місце культурної політики Європейського Союзу у процесі європейського будівництва / Т. І. Ковальчук // Віче. – 2008. – № 1. – С. 49-50.
5. Культурна сфера в країнах Європи та її правове регулювання [Електронний ресурс] // Вісконсинський міжнародний університет (США) в Україні. – Режим доступу: <http://osvitalia.vnz/reports/culture/11203/>
6. Кульчицький С. Чи можна громадян України згуртувати в політичну націю? [Електронний ресурс] / Тиждень.ua. 25 грудня, 2014. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/126495>

7. Лефевр В. А. От психофизики к моделированию души / В. А. Лефевр // Вопросы философии. – 1990. – № 7. – С. 51-58.; Лефевр В. А. Формула человека / В. А. Лефевр. – М.: Прогресс, 1991. – 108 с.; Лефевр В. А. Алгебра совести / В. А. Лефевр. – М.: «Когнито-Центр», 2003. – 426 с.; Лефевр В. А. Рефлексия: [Сборник] / В. А. Лефевр. – М.: Когнито-центр, 2003. – 496 с.
8. Медведєв О. Мовна ситуація в ЗМІ: українська пасе задніх [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/news/2007/5/10/169931.htm>
9. Метельова Т. О. Контрабанда «культурних кодів» як показник браку правового забезпечення державної культурної політики / Т. О. Метельова // Х Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва «Українська культура: виклики сьогодення»: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції [Упор., наук. Ред.: С.М. Садовенко], Київ, 31 травня – 1 червня 2012 р. – К.: НАКККіМ, 2012. – С. 13-22.
10. Метельова Т.О. Національна ідентифікація в українському та європейському вимірах / Т. О. Метельова // Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. / за редакцією д.і.н., проф., А.І. Кудряченка. – К.: Фенікс, 2011. – С. 118-129.
11. Метельова Т.О. Самоідентифікація українців: культурний і соціальний виміри. / Т. Метельова // Матеріали Всеукраїнського семінару-практикуму та «Народознавчих студій пам'яті Василя Скуратівського» з проведенням круглого столу на тему: «Початкова мистецька освіта в контексті розвитку української культури». Тернопіль, 16-19 листопада 2011 р. / Редкол.: С.М. Садовенко та ін. – Київ: УЦКД, 2011. – С. 291-295.
12. Моніторинг стану української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/devrand/read/33472/Monitoring_stanu_ukrajinskoji_movy_INFOGRAFIKA
13. Оперативні дані випуску книжкової продукції у 2015 році [Електронний ресурс] / Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова». – Режим доступу : <http://www.ukrbook.net/statistika.html>
14. Пахлова С. Є. Європейські тенденції в культурній політиці України [Електронний ресурс] / С. Є. Пахлова // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2012. – № 5. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=420>
15. Пеллагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пеллагеша. – К.: НІСД, 2008. – 288 с.
16. Пільги не рятують вітчизняне книговидавництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16737292>
17. Тимошик М. С. Книга для автора, редактора, видавця. Практичний посібник / М. С. Тимошик. – Київ: Наша культура і наука, 2006. – 560 с.
18. Українська мова втрачає позиції в освіті та книговидавництві, але тримається в кінопрокаті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/movchun/read/41135/Ukrajinska_mova_vtrachaje_pozyciji_v_osviti_ta
19. Українська мова тримає позиції в освіті й кінопрокаті, але втрачає у медіа і рекламі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/49503/Ukrajinska_mova_trymaje_pozyciji_v_osviti_j
20. Українцями себе ідентифікують 70% жителів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://clipnews.info/newstopic.htm?id=13632>
21. Шпайхер Т. Питання державної мови і вступу до НАТО можна сміливо виносити на референдум [Електронний ресурс] / РБК-Україна. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/analytics/vopros-gosudarstvennogo-zyka-vstupleniya-440173027.html>

Перга Т.Ю.,

*кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник*

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

УЧАСТЬ БІЗНЕСУ В ЕКОЛОГІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ: ДОСВІД ЄС

Досліджені шляхи залучення бізнесу до екологічної політики. Розглянуті екологічні аспекти соціальної корпоративної відповідальності. Проаналізовано вплив на формування соціально свідомого бізнесу Global Reporting Initiative та Dow Jones Sustainability Index. Зроблено рекомендації для України щодо впровадження нефінансової звітності підприємств, яка унаочнює впровадження сталого розвитку.

Ключові слова: соціальна корпоративна відповідальність, бізнес, сталий розвиток, GRI.

Перга Т. Участие бизнеса в экологической политике: опыт ЕС. Исследованы пути привлечения бизнеса экологической политике. Рассмотрены экологические аспекты социальной корпоративной ответственности. Проанализировано влияние на формирование социально сознательного бизнеса Global Reporting Initiative и Dow Jones Sustainability Index. Сделаны рекомендации для Украины по внедрению нефинансовой отчетности предприятий, которая демонстрирует уровень их устойчивого развития.

Ключевые слова: социальная корпоративная ответственность, бизнес, устойчивое развитие, GRI.

Perga T. Participation of business in environmental protection policy: experience of the EU. Ways of attracting business to environmental policy are considered. The environmental aspects of corporate social responsibility are investigated. The influence on the development of socially conscious business Global Reporting Initiative and the Dow Jones Sustainability Index is analyzed. Recommendations for Ukraine on introduction of non-financial reporting enterprises, which demonstrates their level of sustainable development are developed.

Keywords: corporate social responsibility, business, sustainable development, GRI.

Партнерство з приватним сектором відкриває широкі перспективи у розв'язанні багатьох екологічних проблем. Ідея соціально та екологічно відповідального бізнесу лежить в основі Глобального пакту ООН – висунутої у 2000 р. ініціативи, спрямованої на заохочення представників бізнесу поліпшувати свою корпоративну соціальну та екологічну поведінку згідно з принципами, які відображають стандарти у сфері праці, прав людини, охорони довкілля, боротьби з корупцією. Водночас, відповідаючи на запити суспільства, бізнес також починає демонструвати прагнення добровільно впроваджувати принципи сталого розвитку, унаочненням чого є екологічна складова корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Вказані тенденції сприяють розширенню ролі бізнесу в глобальній

екологічній політиці. Цей аспект є найменш дослідженим закордонними та вітчизняними фахівцями, що ставить завдання заповнення існуючої наукової прогалини.

Потрібно наголосити, що КСВ не є комплексом застиглих правил. Мова йде про глобальний рух бізнесу за впровадження нових більш високих соціально та екологічно орієнтованих стандартів і нової філософії існування компаній. Стандарти КСВ змінювалися з кожним поколінням, кожним етапом розвитку чи прогресу суспільства, культурними особливостями, специфікою історичного розвитку регіону або країни. Існуючі наразі концепції КСВ віддзеркалюють еволюцію ролі бізнесу, зростання очікувань суспільства та національні соціально-економічні пріоритети. Не дивлячись на певні відмінності, вони мають принципову схожість – врахування добровільних рішень компаній брати участь у покращенні суспільства та захисті навколишнього середовища і взаємодію з усіма зацікавленими партнерами: службовцями, акціонерами, інвесторами, споживачами, владою, неурядовими організаціям тощо.

Європейський Союз розглядає КСВ, як інтеграцію соціальних та екологічних аспектів у щоденну комерційну діяльність підприємств та в їхню взаємодію із зацікавленими сторонами на добровільній основі [4].

Хоча ідея корпоративної соціальної відповідальності набула популярності ще у 1950-ті рр., відправною точкою розвитку цієї концепції стала Конференція з навколишнього середовища і розвитку, що відбулася в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. На ній було поставлено завдання пошуку механізмів збалансування інтересів розвитку та інтересів бізнесу з більш широкими інтересами всього суспільства, в першу чергу – імперативами збереження довкілля. Після цієї конференції концепція соціальної відповідальності отримала визнання в широких бізнес-колах, а початком її перетворення на світовий тренд стало усвідомлення актуальних викликів і ризиків соціального розвитку.

У Європейському регіоні концепція КСВ отримала офіційне визнання й була інституціоналізована на Лісабонському саміті в березні 2000 р., що відобразилось у публікації Європейською Комісією так званої «Зеленої книги КСВ» (2001 р.) [5]. Однак ще раніше, в 1995 р., за прикладом США і Канади була утворена мережа Євробізнесу з КСВ (CSR Europe), що зайнялася поширенням і популяризацією принципів корпоративної соціальної відповідальності на двосторонній основі (бізнес-для-бізнесу).

В наш час у розвинених країнах поняття «сталий розвиток» міцно увійшло в діяльність корпорацій в контексті соціальної корпоративної відповідальності, що пов'язано, крім власних планів розвитку, і з низкою зобов'язань, які взяли на себе держави та багато представників бізнесу під час низки міжнародних заходів в екологічній сфері, серед яких – Конференції з навколишнього середовища й розвитку, що проходили в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. та в 2012 р., Саміті Тисячоліття (2000 р.), Йогансбургському саміті з навколишнього середовища (2002 р.) тощо.

Вже кілька десятиліть поспіль у рамках соціальної корпоративної відповідальності компанії проводять комплекси заходів, які відображаються у «Звітах про соціальний розвиток» і екологічних корпоративних звітах або у щорічних «Звітах про корпоративну соціальну відповідальність» і «Звітах про сталий розвиток». Перші два види звітів представляють зазвичай спеціальні документи інформаційного характеру, які широко використовуються з метою PR. Звіти ж про КСВ і сталий розвиток включають показники з економічного, екологічного та соціального розвитку компаній.

Це вказує на фундаментальні зміни, які відбуваються в діяльності бізнесу. Зокрема КСВ унаочнює такий же важливий принцип діяльності компанії, як прозорість, фінансова звітність за міжнародними стандартами, захист прав меншості акціонерів, гендерна рівність, делегування повноважень, доступ до інформації тощо.

Як же було наголошено, одним з пріоритетів КСВ є заходи в галузі охорони навколишнього середовища і сталого розвитку. Вплив КСВ на інвестиційну привабливість бізнесу важко переоцінити. Наприклад, привабливість з точки зору поточної прибутковості може бути нівельована екологічною та соціальною нестійкістю. Це змушує компанії для мінімізації нефінансових ризиків та створення сприятливого оточення для ведення бізнесу приймати корпоративної стратегії сталого розвитку.

Окрім участі в національних програмах зі сталого розвитку, передова частина компаній розробляє та втілює власні корпоративні плани в цій сфері. Свідченням важливості корпоративної соціальної відповідальності у діяльності підприємств є введення в організаційну структуру управління компаніями посади віце-президента з КСВ (їх компетенція розповсюджується на управління персоналом, екологічну політику, внутрішній і зовнішній PR), впровадження етичних кодексів і корпоративної культури, пронизаної духом соціальної активності та відповідальності, розроблення проектів соціального інвестування, і це не повний перелік управлінських інновацій, що використовуються компаніями різного рівня.

Важливо наголосити, що моральний та ідеологічний компонент соціальної корпоративної відповідальності має значний просвітницький потенціал, адже вона формує у співробітників компаній екоорієнтований менталітет та стиль життя й досить часто виступає потужним стимулом згуртування колективів.

Важливим етапом розвитку КСВ можна вважати її міжнародне визнання в якості одного з механізмів впровадження «м'якого» міжнародного стандарту Глобальної ініціативи зі звітності у сфері сталого розвитку (GRI). Її створення відобразило глобальну потребу в такій системі звітності зі сталого розвитку, яка би користувалася довірою та авторитетом серед бізнес-кіл та могла використовуватися організаціями незалежно від їх розміру, галузі або розташування. Зважаючи на відсутність єдиної загальноприйнятої системи оцінки впровадження цілей сталого розвитку,

запропонована ініціатива заповнила цю прогалину. На даний час вона користується зростаючою популярністю у широкого кола зацікавлених сторін, включаючи бізнес, профспілки, неурядові організації, інвесторів, контролюючі організації тощо. Її цінність полягає і в добровільності кроків найбільш свідомих представників нашого суспільства, що можна розглядати як початок розвитку руху «знизу».

Саме тому GRI спирається на широку мережу експертів, які представляють усі окреслені групи, та проводить консультації, орієнтовані на досягнення консенсусу з метою вдосконалення методології звітності. Їхня робота у поєднанні з практичними результатами сприяє послідовному покращенню системи звітності у сфері сталого розвитку протягом 15 років впровадження цієї ініціативи.

Де-юре GRI є неурядовою організацією, створеною екоорієнтованою корпорацією «CERES» і Радою керуючих ЮНЕП, яка має регіональні представництва в Австралії, Бразилії, Китаї, Індії та США, а повна мережа зацікавлених сторін налічує 30 тис. чол.

За своїми характеристиками система звітності GRI складається з принципів та показників (50 основних і 46 додаткових), за допомогою яких організація може визначити результативність своєї роботи і підготувати звіт про економічний, екологічний та соціальний вплив на навколишнє середовище. Керівництво для організації, які бажають приєднатися до цієї ініціативи («Посібник зі звітності у сфері сталого розвитку») знаходиться в Інтернеті у відкритому доступі і скористатися ним може будь-який бажаючий.

Сьогодні GRI бере участь в декількох глобальних стратегічних партнерствах з такими організаціями як, Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Організація Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (ЮНЕП), Організація Об'єднаних Націй Глобального договору (ГД ООН), Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Міжнародна організація по стандартизації (ІСО), Конференція ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД).

Станом на початок 2015 р. вже понад 800 найбільших компаній і корпорацій світу трансформували свої цільові аудиторії, громадськість та акціонерів про успіхи у сфері соціальної корпоративної відповідальності.

Важливе місце в діяльності GRI займає проблема зміни клімату. Ще в 1997 р. до показників її звітності було включено відповідні індикатори. Це створило єдину платформу, в рамках якої уразливі до дій клімату компанії (наприклад ті, що працюють в енергетичній сфері або пов'язані з різними природними ресурсами) можуть оцінити ефективність своєї політики та обмінятися досвідом [4].

Зростання соціальної корпоративної відповідальності підвищило актуальність створення системи оцінки успіхів компаній в цій сфері. З цією метою у 1999 р. був запропонований новий світовий фондовий індекс Доу-Джонса зі сталого розвитку (DJSI). На противагу GRI, методологія його

визначення базується на аналізі анкет, які заповнюються компаніями та перевіряються спеціально уповноваженими міжнародним аудитором. Розраховані та перевірені таким чином показники групуються за трьома напрямками: економіка компанії, екологічність та соціальна діяльність. Близько 60% показників є однаковими для всіх компаній незалежно від їхньої галузевої приналежності, а 40% варіюються відповідно до секторів. За результатами 2014 р. до щорічного загальносвітового списку лідерів індексу Доу-Джонса зі сталого розвитку (DJSI World) увійшло 340 найбільш успішних компаній з 52 країн світу.

Широка популярність індексу Доу-Джонса зі сталого розвитку у діловому середовищі призвела до появи аналогічних (регіональних) індексів для Європи – STOXX (за даними 2014 р. до нього увійшло 166 європейських компаній), Північної Америки і США – DJSI North America (у 2014 р. до нього увійшло 140 компаній – лідерів), для Азійсько-Тихоокеанського регіону – DJSI Asia/Pacific (у 2014 р. було визначено 154 компанії-лідери) та для Кореї – DJSI Korea (54 провідні компанії на 2014 р.) [2].

Головна цінність цього індексу полягає в оцінці економічних, соціальних та екологічних критеріїв розвитку компаній з точки зору довгострокового інтересу для інвесторів, впровадженні методології, що базується на прямих дослідженнях, які здійснюються в динаміці, та фокусі на передових компаніях. Усе це допомагає аналізувати результати та коригувати стратегію в цій сфері.

Багаторічним лідером цього індексу є компанія «BMW». Аналіз її діяльності вказує на невинне впровадження стандартів сталого розвитку через КСВ, що є, на наш погляд, запорукою її успіху. Вкажемо лише на деякі аспекти її діяльності, зокрема, широке впровадження екоорієнтованих та ресурсозберігаючих технологій (системи рекуперативного гальмування, шин зі зменшеним опором під час пересування, управління з повітряною заслонкою тощо). До речі, завдяки цим інноваціям «BMW» є першою в світі компанією, викиди від автотранспорту якої з екологічної точки зору є найбільш чистими. Постійно впроваджуючи «зелені» технології, вона також активно інвестує в сектор R&D та в людський капітал, здійснюючі заходи з мотивації талановитих співробітників, проводячи постійні навчання для працівників та виховуючи в них корпоративну етику і розуміння принципів сталого розвитку в професійній сфері та у повсякденному житті [2].

Маємо констатувати, що в останні роки сформувався чіткий, усвідомлений запит з боку бізнесу на вивчення проблематики соціальної відповідальності. Провідні світові компанії активно підтримують проведення багатопланових досліджень у царині соціальної відповідальності, ініціюють обговорення проблематики КСВ та зеленого бізнесу на рівні найавторитетніших ділових урядових та міжурядових форумів за участю представників бізнесу, науковців, урядовців, представників інститутів громадянського суспільства.

Наприклад, бізнес Великобританії досяг значних успіхів у боротьбі зі зростанням кількості відходів упаковки і харчових продуктів. Головні супермаркети країни заключили угоду з Програмою дій з ресурсів та відходів (WRAP) і почали впроваджувати широкую низку заходів зі стабілізації та зменшення використання упаковки та екологічно безпечної утилізації. 35 великих компаній роздрібною торгівлі, торгових марок і дистриб'юторів, що представляють 92% продуктового ринку країни, підписали низку відповідних зобов'язань. Результатом 30 тематичних досліджень стало оприлюднення оптимальних рішень для зменшення харчових відходів та використання упаковки. До кодексів діяльності таких компаній також були включені положення про дотримання їх співробітниками поведінки, що має наслідком зменшення утворення відходів, а відповідно – і використання пластикової упаковки. Водночас, хоча стандарти КСВ впроваджує в життя все більша кількість компаній, потенціал цієї моделі розвитку підприємств ще не розкритий до кінця.

Важливо підкреслити, що Європейський Союз усіляко заохочує залучення бізнесу до екоорієнтованої діяльності, як на рівні співтовариства, так і на рівні держав-членів. Наприклад, у 2009 р. був започаткований Європейський тиждень скорочення відходів (EWWR). Метою цього заходу є підвищення обізнаності про стратегію скорочення відходів в ЄС і його держав-членів, заохочення стійких дій у цій сфері, виділення і популяризація історій успіху та сприяння змінам в поведінці не лише бізнесу, а і кінцевих споживачів.

На рівні держав-членів ЄС стимулювання бізнесу до впровадження соціальних та екологічних стандартів залежить від національної специфіки і стратегічних пріоритетів розвитку. Наприклад, у Польщі зроблено акцент на просуванні системи EMAS, яка допомагає підприємствам, організаціям і державним органам відслідковувати екологічні показники, покращувати процес запобігання утворенню відходів і підвищувати ефективність використання ресурсів.

В Ірландії в рамках Національної програми щодо запобігання відходів запущена ініціатива «Green Business», яка сприяє ефективному використанню ресурсів і попередженню утворенню відходів підприємствами і організаціями. В її рамках здійснюється широка консультаційна допомога бізнесу. На підтримку цієї діяльності на державному рівні запроваджена спеціальна нагорода – «Green Hospitality Awards», якою відзначають найбільш успішні компанії. Наприклад, завдяки зусиллям з профілактики та переробки відходів готелі країни зменшили продукування відходів на 4000 т [3].

У Польщі сьогодні важко знайти підприємство, яке не втілювало б у життя принципи соціальної відповідальності, хоча цей процес розпочалося лише в 1999 р. Варто наголосити, що держава активно підтримує і заохочує просування ідей соціальної відповідальності. З цією метою запроваджено різноманітні нагороди, відзнаки, податкові (кредитні) пільги та фінансову

підтримку, які частіше за все надаються державними органами або організаціями, що певним чином пов'язані із соціальною відповідальністю бізнесу.

Наприклад, ще в 1996 р. в країні запроваджена престижна премія «Лідер польської екології», яку міністр з питань довкілля щорічно вручає компаніям та підприємцям за значні досягнення у сфері захисту навколишнього середовища. Починаючи з 2001 р., основними номінаціями змагання є «підприємство» і «товар». У номінації «підприємство» звання присуджується компаніям, які спеціалізуються на виробництві продукції та наданні послуг, що у своїй діяльності використовують чисті технології, зводять до мінімуму різноманітні викиди в навколишнє середовище, зменшують споживання натуральних ресурсів і токсичних речовин, тобто завдають якомога меншої шкоди довкіллю. У номінації «товар» премія присуджується за трьома додатковими номінаціями, серед яких: технологія, товар і обладнання – інноваційні, бережливі до навколишнього середовища та економічно ефективні.

Слід наголосити, що інвестиції польського бізнесу спрямовані, в тому числі, і на енергозбереження та охорону довкілля. Показовим у цьому відношенні є доповідь «Відповідальний бізнес у Польщі. Гарні практики» (2008 р.), що містить 25 прикладів відповідальної поведінки у сфері довкілля. Для порівняння, в аналогічному звіті за 2007 р. їх було лише 8. Не дивлячись на існування екологічних проблем, пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища, саме завдяки соціально відповідальній діяльності багатьох польських компаній протягом останнього десятиріччя рівень радіоактивних випромінювань в країні знизився на 57 %, викиди сірчистих сполук – на 48%, азотних – на 28%, якість води також поліпшилася, оскільки кількість забруднюючих стоків зменшилася на 70 % [1].

Соціальна відповідальність бізнесу є однією з умов входження України в європейський та світовий простір, досягнення стабільності в державі та налагодження ефективних відносин між усіма суб'єктами державної влади. Довгий час в Україні діяльність з охорони довкілля не пов'язувалися з корпоративною соціальною відповідальністю у такій мірі, як філантропія. Розуміння можливостей, які відкриває впровадження КСВ, відбувається дуже повільними темпами. Тому перед українським бізнесом постає низка завдань, серед яких – розробка програм КСВ, підвищення відповідальності перед працівниками та їхніми родинами, сприяння підтриманню здорового соціального середовища. Представники бізнесу, що працюють в Україні, мають додержуватися чинних законів про працю та охорону довкілля, перебудовувати виробництво та діяльність згідно до передових світових стандартів, зокрема ISO14001 та SA8000.

Не менш важливим завданням є і впровадження українськими підприємствами стандартів нефінансової звітності GRI, що відкриває наступні переваги:

- доповнення фінансових звітів низкою показників,
- проведення внутрішнього самоаналізу та аудиту й оцінки ефективності діяльності в контексті сталого розвитку організації,
- підвищення екологічних стандартів діяльності та (при необхідності) прискорення екомодернізації підприємств,
- покращення іміджу компаній в Україні.

На державному рівні впровадження стандартів звітності GRI має бути підтримано шляхом створення відповідного законодавчого поля, організації підготовки та перепідготовки фахівців, розроблення методичного інструментарію ведення нефінансової звітності, підвищення рівня грамотності та вимогливості населення.

Використані джерела та література:

1. Рибак Я. Становлення соціальної відповідальності бізнесу в Польщі та тенденції її розвитку в умовах кризи / Я. Рибак, В. Шаповал // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Економіка. — 2009. — № 2. — С. 69-75.
2. Dow Jones sustainability Indices [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.sustainability-indices.com/>
3. European Comission: Environment [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ec.europa.eu/environment/waste/index.htm>
4. Global Report Initiative [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.globalreporting.org/Pages/default.aspx>
5. Green paper — Promoting a European framework for corporate social responsibility. Commission of the European Community. COM(2001) 366 final [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0366&from=EN>

УДК 343.326

Новицька О.В.,
аспірантка,

*Дипломатична академія України при
Міністерстві закордонних справ України*

ВИКОРИСТАННЯ ТЕРОРИСТИЧНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ МОЖЛИВОСТЕЙ ІНТЕРНЕТУ ТА СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

Автор робить короткий огляд основних категорій акторів, що діють в галузі кібернетичної безпеки, та аналізує шляхи використання мережі Інтернет та соціальних мереж терористичними угрупованнями.

Ключові слова: інформаційна безпека, тероризм, Інтернет.

Новицкая О.В. Использование террористическими организациями возможностей Интернета и социальных сетей. Автор делает короткий обзор основных категорий акторов, действующих в области кибернетической безопасности, и

анализирует пути использования сети Интернет и социальных сетей террористическими группировками.

Ключевые слова: *информационная безопасность, терроризм, Интернет.*

Novytska O.V. Using of the Internet and social networks by terrorist organizations.

The author gives a brief overview of the main categories of the actors existing in the sphere of cyber security and analyses the ways terrorist groups make use of the Internet and social networks.

Keywords: *information security, terrorism, Internet.*

Протягом останніх десяти років світові стало зрозуміло, що перелік можливих джерел небезпеки остаточно і безповоротно поповнився Інтернетом. З одного боку, саме завдяки Інтернету та інформаційним технологіям багато людей отримали нові можливості для спілкування, роботи, вдосконалення навколишнього світу та життя людей поруч. Водночас такими перевагами всесвітньої мережі, як взаємопов'язаність всіх компонентів та можливість збереження анонімності за певних технічних умов, користуються як окремі злочинці-хакери, так і терористичні мережі. Цей простір не має кордонів, до нього залучені майже всі країни світу, для нанесення суттєвої шкоди могутній державі або компанії в цій площині не треба мати велику армію добре навчених професійних вояків – інколи військові мережі самі стають об'єктом атак терористів. Терористичні акти в Інтернеті можуть набути всесвітнього характеру навіть швидше, ніж, скажімо, природний катаклізм, і зачепити усі верстви населення. Щоб зруйнувати економіку певної країни, сьогодні не потрібна атомна бомба, достатньо відповідного програмного забезпечення, технічних засобів та кількох досвідчених професіоналів.

В більшості країн Заходу розуміння цього змусило організації, відповідальні за питання національної безпеки, розробити план дій на випадок надзвичайних ситуацій в інформаційній галузі та регулярно проводити відповідні випробування систем державних органів. Водночас національне та міжнародне законодавство в галузі безпеки значно відстає від технічних потужностей хакерів та кібертерористів. З урахуванням низького рівня розвитку інформаційної сфери у багатьох країнах світу, застосування проти них кібернетичної зброї фактично неминуче.

Події кількох останніх років привернули увагу також наукової спільноти до тематики тероризму та Інтернет-діяльності терористичних угруповань. Західними фахівцями написані десятки статей в наукових та популярних виданнях, нещодавно матеріал на тему вербування бойовиками жінок через соціальні мережі з'явився навіть в російській версії журналу «Космополітан», оскільки зазначена тематика набуває актуальності навіть у пострадянських державах. Водночас, питання запобігання шкоді від кібертероризму не може бути об'єктом суто наукової, теоретичної розробки, оскільки пов'язано із середовищем, яке змінюється щохвилини і знаходиться у стані постійної еволюції. На сьогодні більшість досліджень

зосереджені на систематизації вже існуючої інформації та аналізі обраних правопорушників стратегій, більш фундаментальні наукові праці здебільшого зосереджені на різних аспектах явища тероризму як такого. Метою даного матеріалу є коротке викладення основних тез, сформульованих в основному іноземними дослідниками в галузі кібербезпеки.

Усіх учасників сфери кібернетичного тероризму або кібер-атак можна умовно розділити на наступні групи [5]:

1) держави, які розвивають свої можливості оборони або нападу в цій галузі як частину своїх збройних сил;

2) правопорушники, які діють в першу чергу з метою отримання незаконного прибутку;

3) комерційні компанії – перш за все з метою захисту даних, проте інколи також з метою нападу на мережі конкурентів;

4) терористичні організації, які можуть використовувати веб-ресурси для задоволення власних практичних потреб або заподіяння кібер-атак;

5) анархісти, які намагаються завдати шкоди самій системі комп'ютеризації щоденного життя з метою знищення існуючого ладу.

Першою країною, яка зазнала масованих цілеспрямованих атак на державні органи, стала Естонія в 2007 р. Ці події стали для країни стимулом для, без перебільшення, інформаційного прориву: на сьогодні майже всі банківські операції в ній здійснюються електронними засобами, а система захисту даних шляхом шифрування вважається найкращою у світі. Напередодні вторгнення у Грузію в 2008 р. на державні, медійні та військові мережі російськими хакерами було здійснено низку атак, за допомогою чого вдалося вивести зазначені об'єкти з ладу і полегшити наступ звичайної армії. Іншою державою, яка була змушена оперативно розвивати сферу кібернетичної безпеки з огляду на численні намагання зашкодити функціонуванню її комерційних та державних установ, є Ізраїль. Сьогодні ця країна контролює 10% світового ринку технологій кібербезпеки, обсяг якого оцінюється в 60 млрд. дол. США [1]. В 2010 р. за допомогою хакерської програми Stuxnet славу розробників якої, згідно думки більшості експертів в галузі кібернетичної безпеки, ділять американці та ізраїльтяни, було нанесено значної шкоди інфраструктурі іранського ядерного реактора в Натанзі. Хоча офіційної позиції щодо правомірності таких звинувачень жодною із зазначених сторін надано не було, цей випадок вважається першим прикладом цілеспрямованої розробки та застосування кібернетичної зброї однією державою проти іншої держави [2].

Хоча майже кожна країна, навіть Україна, має свою історію хакерських атак на сервери установ, що мають велике значення для їхнього функціонування, вони здійснюються окремими групами активістів або державними структурами іншої країни. Водночас на сьогодні не було зафіксовано суттєвих кібер-атак з боку терористичних угруповань, які використовують світову мережу з дещо іншими цілями, а саме [3]:

1) пропаганда: для розповсюдження своїх ідей, програмних документів, промов лідерів та бачення актуальних проблем;

2) набір добровольців та навчання: визначення та приваблення потенційних учасників, надання інструкцій та матеріалів;

3) фандрейзінг (збір пожертв від фізичних осіб) та фінансування: для залучення фінансових ресурсів за допомогою звернень від підставних доброчинних організацій, а також крадіжок особистих даних власників кредитних карток;

4) комунікація: управління операціями, в тому числі з використанням доступних засобів шифрування, таких як безкоштовні або недорогі програми;

5) визначення цілей та збір інформації щодо потенційних об'єктів, наявної у відкритому доступі.

Інформація, що оприлюднюється терористами, зазвичай спрямована на три різні типи глядачів: вже існуючі та можливі прихильники, міжнародна спільнота та ЗМІ, громадяни ворожої сторони. Протягом кількох останніх років багато уваги привернула активність в Інтернеті такого терористичного угруповання, як Ісламська держава Ірану та Леванту (ІДІЛ). На відміну від, наприклад, «Аль-Каїди» або Талібану, ІДІЛ регулярно оприлюднює відеоролики, зняті у форматі високої якості майже на професійному рівні: зі своїм сценарієм, чітко продуманими «костюмами» та в принципі зрозумілою ідеєю (посіяти страх та зламати спротив мирних жителів, яким не пощастило опинитися під владою угруповання, або противника). Деякі аналітики вважають, що в сьогодишньому нестабільному світі така ультра-агресивність та наднасильство можуть приваблювати певних людей, оскільки створюють у них враження, нібито угруповання настільки могутні і непоборне, що приєднавшись до нього, вони змінять своє життя на більш яскраве, нехай і більш коротке. Ідея всесвітнього халіфату, на додаток, зваблює неофітів своєю начебто автентичністю, «справжністю» та древністю.

В цьому контексті варто відмітити ще один момент. Люди, які довгі роки живуть безпосередньо в умовах насильства та відсутності базових свобод людини, а інколи – і можливості задовольнити свої основні потреби, не так схильні підтримувати екстремізм та тероризм зразку ІДІЛ, як розбещені західною свободою та демократією молоді люди Європи. Опитування, проведене рік тому, засвідчило більшу підтримку ідей ІДІЛ серед європейців, ніж представників близькосхідних країн [6]. В той час як лише 3% єгиптян, 5% саудитів та 1% ліванців висловилися про угруповання позитивно, таку ж реакцію продемонстрували 7% британських респондентів та 16% французьких.

Деякі угруповання демонструють тенденцію до «пристосування» пропагандистських зусиль до потреб та вподобань «цільової аудиторії». Окрім відеороликів, вони через власні або «партнерські» сайти розповсюджують відеоігри, в яких діти у віці 7 років можуть спробувати

себе в якості «воїнів Аллаха», що вбивають американських солдатів [4]. Наприклад, палестинська група ХАМАС на своєму сайті для дітей «Аль-Фатех» розміщує кольорові мультики з персонажами типу диснейських та казками, в яких постійно мусуються меседжи ненависті до Ізраїлю, джихаду проти невірних та мучеництва. До підлітків зазвичай звертаються через чати та форуми. Особливу увагу терористи приділяють жіночій аудиторії, причому не лише серед мігрантів-мусульманок, яких часто залучають в якості перекладачів на мову країни перебування, але й європейок, яких приваблює вже згаданий ореол «маскулінності» та «справжності» навколо бойовиків.

Пропаганда насильства та філософії терористичного угруповання тісно пов'язана з іншим аспектом – вербуванням нових членів та навчанням вже існуючих. Звісно, суто передача інформації через електронні засоби не може замінити тренування неофітів у спеціальних таборах, проте, наприклад, надання схеми створення бомби в домашніх умовах – реальний приклад взаємодії організованого угруповання та окремих осіб. Серед найбільш «популярних» збірників інструкцій «Керівництво терориста» та «Кухонна книга анархіста», «Енциклопедія джихаду» та інші. Було зафіксовано кілька випадків, коли після обміну інформацією на перший погляд добропорядні громадяни здійснювали терористичні акти [8]. Під час такого обміну інформацією за допомогою новітніх технологій терористичні угруповання відслідковують дані щодо відвідувачів їхніх сайтів з метою встановлення можливого контакту та подальшої вербовки новачків. Інколи бажаючи самі встановлюють зв'язки із угрупованням за допомогою Інтернету, засвічуючись у відповідних чатах та форумах, розповсюджуючи пропагандистську інформацію джихадистського спрямування тощо.

Найбільш тісно використання терористичними угрупованнями Інтернету та соцмереж пов'язане безпосередньо із кіберзлочинністю в сфері фандрейзингу. Найпоширенішим видом пошуку фінансування є розповсюдження номерів рахунків систем електронних платежів, наприклад, PayPal, на які співчуваючі можуть зробити внески. Поряд із цим існують непоодинокі випадки крадіжок терористами даних платіжних карток із наступним відмиванням отриманих коштів через десяток рахунків у кількох країнах до повної втрати сліду. Під час однієї такої крадіжки було вкрадено дані карток приблизно 1400 громадян Великої Британії, з яких було зібрано близько 1,6 млн. фунтів стерлінгів, які потім були використані на 180 сайтах для поширення пропаганди та забезпечення здійснення терористичної діяльності в низці країн [7]. Окрім цього, деякі угруповання навіть створюють фактивні благодійні організації, які під прикриттям гуманітарних акцій фінансують терористичну діяльність.

Терористичні угруповання користуються всіма перевагами, які надають новітні технології, Інтернет та соціальні мережі. Хоча деякі мережі (зокрема, Facebook) намагаються ефективно відслідковувати та перешкоджати функціонуванню окремих аккаунтів, груп та сторінок,

пов'язаних із терористичною діяльністю, ксенофобією, расизмом та екстремізмом, навряд чи реально повністю знищити можливість їхнього виникнення та функціонування. У свою чергу, засоби стеження за діяльністю сайтів та аналізу динаміки активності на них, спостереження за потенційною аудиторією також вдосконалюються поряд із підвищенням загального рівня обізнаності громадськості щодо проблеми. Деякі експерти в галузі боротьби з тероризмом вважають, що головним знаряддям протидії посиленню впливу терористів в Інтернеті можна вважати комунікацію та роз'яснювальну роботу. Зокрема, оскільки залучення рекрутів та поширення інформації здебільшого відбувається у відкритому спілкуванні, це дає можливість розвінчувати міфи та тези терористів. Водночас ефективна боротьба із такими міфами неможлива без врахування причин радикалізації громадян, здебільшого молоді у віці 18-24 років, демонстрації розуміння цих причин та готовності до пошуку та обговорення альтернативних шляхів їх подолання.

Окремим питанням в галузі протидії діяльності терористів в Інтернеті та соцмережах є дилема дотримання прав людини, таких як право на приватність та свободу слова, та пріоритетності інтересів безпеки інших громадян та країни в цілому. В той час як новітні технології пошуку, стеження та аналізу дій потенційних терористів можуть дати можливість попередити здійснення терактів та протиправної діяльності, в руках авторитарних правителів та урядів вони стануть лише знаряддям подальшого зміцнення свого контролю за громадянами та наступу на основні права і свободи людини. У віддаленій перспективі навіть в демократичних країнах це може призвести до втрати цінностей, на яких ці країни засновувалися, руйнації самого розуміння демократії, що, в кінцевому рахунку, і є метою більшості терористів.

В контексті всього зазначеного вище можна сказати з упевненістю, що з плином часу терористичні угруповання не зменшать своєї активності в Інтернеті та соцмережах, оскільки ця сфера дає можливість при порівняно невеликих затратах досягати значної ефективності принаймні в сфері комунікації, вербування та фінансування. Паралельно розвиватимуться технології відстеження потенційних терористів та правопорушників, боротьби із кримінальною діяльністю. Успіх в цьому змаганні, можливо, залежатиме від кожного окремого громадянина, а також – від можливості державних органів оперативно реагувати на нові виклики та робити відповідні прогнози та передбачення.

Використані джерела та література:

1. Отчет министерства главы правительства : Израиль контролирует 10% мирового рынка кибербезопасности. 25 травня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.newsru.co.il/finance/25may2015/cyber302.html?utm_content=buffer6ce0&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer]

2. Шрайер Ф., Виск Б., Винклер Т. Кибербезопасность: дорога, которую предстоит пройти. – Женевский центр демократического контроля над вооруженными силами, 2013.

3. Examining the Cyber Capabilities of Islamic Terrorist Groups. – Institute for Security Technology Studies at Dartmouth College, Technical Analysis Group, March 2004.

4. Kaplan E. Terrorists and the Internet [Online Resource] / Council on Foreign Relations. 2009, January 8. – Available at: <http://www.cfr.org/terrorism-and-technology/terrorists-internet/p10005#p3>

5. Schweitzer Y. Cyberspace and Terrorist Organizations / Y. Schweitzer, G. Siboni, E. Yogev // Cyberspace and National Security, Selected Articles. – Institute for National Security Studies, Israel, June 2013.

6. Smith L. Why the Teenage Girls of Europe are Joining ISIS [Online Resource] / L. Smith // Tablet, October 22, 2014. – Available at: <http://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/186397/teenage-girls-europe-isis>

7. The use of the Internet for terrorist purposes [Online Resource] / United Nations Office on Drugs and Crime – Vienna, September 2012. – Available at: https://www.unodc.org/documents/frontpage/Use_of_Internet_for_Terrorist_Purposes.pdf

8. Weimann G. How Modern Terrorism Uses the Internet [Online Resource] / G. Weimann // United States Institute of Peace Special Report 116, March 2004. – Available at: <http://www.usip.org/sites/default/files/sr116.pdf>

РОЗДІЛ 4

ГЛОБАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ І МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

УДК 327.5:339.9

Муковський І.Т.,

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри СГіМЕВ КУТЕП,*

Тищенко С.В.,

*кандидат історичних наук,
науковий співробітник*

Воєнно-дипломатичної академії України

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПРОСТІР СВІТОВОЇ БЕЗПЕКИ

У статті визначено роль та значення впливу глобалізації на простір світової безпеки в практиці міжнародних відносин, зроблено аналіз сьогодишнього стану вузлових проблем, областей збігу і конфліктності інтересів діючих осіб.

Ключові слова: глобалізація, глобальна світова безпека, конфліктність інтересів, транснаціональна загроза, збройний конфлікт.

Муковский И.Т., Тищенко С.В. Глобализация и ее влияние на пространство мировой безопасности. В статье определена роль и значение влияния глобализации на пространство мировой безопасности в практике международных отношений, сделан анализ сегодняшнего состояния узловых проблем, областей совпадений и конфликтов интересов действующих лиц.

Ключевые слова: глобализация, глобальная мировая безопасность, генезис, конфликтность интересов, транснациональная угроза, вооруженный конфликт.

Mukovsky I.T., Tishchenko S.V. Globalization and its impact on global security. The article defines the role and importance of the impact of globalization on global security space in the practice of international relations, the analysis of the current state of key problems, areas of convergence and conflict of interest actors.

Keywords: globalization, global world security, conflict of interest, transnational threat, armed conflict.

Актуальність даної проблеми обумовлюється тим, що майже до кінця 2000-х рр. стан безпеки в світі визначали формулою «міжнародна безпека після закінчення «холодної війни»». Таке формулювання віддзеркалювало тільки той очевидний факт, що на сьогодні параметри і логіка розвитку процесів в сфері безпеки відрізняється від тих, що працювали в епоху біполярності. Проте вона не відповідає на головне питання: «Які закономірності приходять на зміну тим, що діяли в цій галузі на

попередньому етапі?». Застосоване на сьогодні визначення так же формальне, як якщо б систему «холодної війни», скажімо, на початку 1960-х рр. спеціалісти характеризували як етап міжнародної безпеки «після закінчення Другої світової війни».

Досвід свідчить: на сьогодні положення про те, що глобалізація посилює «стислість» і взаємозалежність світу і впливає на світову безпеку, уже банально. Зацікавленість переважної більшості націй в підключенні до економічної і технологічної глобалізації стабілізує світовий простір безпеки, більш чи менш масштабне порушення якої може призвести до зруйнування взаємопов'язаної структури світового господарства. Вихід на передній план нових транснаціональних загроз (наприклад, тероризму) загрожує більшій частині світового товариства [3, с. 17].

Сьогодні людство починає засвоювати на практиці добродійність колективних підходів до рішення деяких раніше, здавалось би, невирішених проблем – наприклад, скорочення озброєнь, врегулювання конфліктів, боротьби з епідеміями, природними і техногенними катастрофами. Хоч і в недостатній мірі, але зростає загальний мирний дивіденд від зниження рівня конфронтації. Загально відомі джерела негативного впливу глобалізації на простір безпеки. Перш за все, це протиріччя між космополітизмом і національною самобутністю, яке нерідко стає живильним середовищем конфліктності. Наслідки від підключення до глобалізації частини світу, яка розвивається, були в цілому позитивними. Проте розповсюдження на ці регіони глобалізаційних процесів стимулювало «перегляд» соціально-економічних механізмів. Це супроводжувалось зростанням насильства, що нерідко проектується ззовні. Ще більш масштабна внутрішня і зовнішня конфронтаційність країн і регіонів, які потрапили в так звані «чорні дірки» глобалізації і в цих умовах чинять опір негативним і позитивним впливам цього процесу [5, с. 57].

Ми вважаємо, що тезис про підвищення ступеня неподільності простору світової безпеки в умовах глобалізації вимагає уточнень. Саме революційні події в царині воєнної безпеки є однією із перших передумов виходу багаторічного процесу поступової інтеграції світу на якісно новий рубіж теперішньої глобалізації. Винахід і гонка ракетно-ядерних озброєнь зробили кожную державу, кожний регіон і кожного індивіда цілком взаємозалежним в тому розумінні, що фізичне виживання усіх і будь-кого з них стало загальною і головною проблемою. Пониження ймовірності глобального знищення життя на Землі після закінчення конфронтацій поновило деяку автономність дій держав і недержавних діючих осіб в просторі безпеки.

В цьому ж напрямку працювало і пониження рівня внутрішньоблокової дисципліни. Проблеми міжнародних відносин більше не сприймалися в чорно-білій гамі біполярної «гри з нульовим результатом». В другій половині XX ст. індо-пакистанський конфлікт та війна між Ізраїлем і сусідніми арабськими країнами суттєво підвищили

загрозу переростання їх в світову «центральною війну» між Сходом і Заходом. Сьогодні такого роду конфлікти, як конфлікт між Україною і Росією, в основному, являють загрозу в масштабах регіону [2, с. 29].

В аспекті проблеми, яка розглядається, доречно наголосити на тому, що на розвиток ситуацій в окремих регіонах впливає посилення протиборства з новими транснаціональними викликами. Разом з тим зберігається зовнішній вплив провідних нерегіональних країн. Проте в тому чи іншому регіоні підвищене значення мають місцеві проблеми. Розгляд світової безпеки в глобальній єдності – як би очима спостерігача з борта космічного корабля – цілком оправданий. Але вивчення карти світу «малого масштабу» необхідно доповнити роботою з більш детальними «великомасштабними картами» регіонів [4, с. 96].

Відбувається відповідний перерозподіл кордонів регіонів світу за критеріями безпеки. З цієї точки зору під «регіоном» розуміється група сусідніх країн, загрози, інтереси і способи вирішення яких в цій сфері переплетені так щільно, що національну безпеку кожного неможливо продуктивно розглянути у відриві один від одного. Наприклад, регіони Близького і Середнього Сходу, які розглядалися раніше окремо, сьогодні об'єднуються спільністю процесів в єдиний регіон Великого Близького Сходу. Розширилися кордони регіону, який раніше називався «західноєвропейським». Високою динамікою і незавершеністю відрізняються процеси формування якості регіональної безпеки на просторі, який прийнято визначати «пострадянським» чи «євроазійським» [1, с. 37].

Одночасно перерозподіляються регіони за ступенем їх «загрозомості». Найбільші зміни за цією ознакою відбулися в Європі, яка протягом століть виступала епіцентром самих крупних і масштабних війн, і країни якої учиняли потужний, більшою частиною негативний вплив на розвиток процесів в галузі безпеки в інших регіонах світу. Сьогодні можна стверджувати, що Європейський регіон перетворюється на один із самих мирних. Здійснюється зменшення конфліктності в південному напрямку. Великий Близький Схід за «загрозомістю» починає грати роль, яка протягом століть належала Європі і особливо Балканам.

На наш погляд, в подібному ключі належить розглядати і питання про «сфери впливу». Здавалось би, глобалізація усуває саму ідею «огороженості» окремих регіонів як сфер виняткового впливу тієї або іншої держави. Процеси економічного, політичного і воєнного проникнення роблять світ неподільним, а більшість країн намагається зберегти багатовекторну модель взаємодії з найбільш великими державами. Але в той же самий час окремі групи країн і навіть цілі регіони об'єктивно чи суб'єктивно представляють підвищений інтерес для національної безпеки тієї чи іншої країни. Співвідношення цих «загальних» і «часткових» категорій простору світової безпеки може посилити його потенційну конфліктність.

Глобалізація в усіх іпостасях означає проникнення транснаціональних потоків через національні кордони зі згоди сторони, яка приймає, або без такої. Це може розглядатись як «втручання» в раніше винятково суверенну сферу внутрішньої політики. В сфері безпеки зростає стурбованість держав не тільки зовнішньою політикою інших країн, але і їх внутрішнім станом – тим ступенем, в якому він впливає на їх власну безпеку і безпеку світового співтовариства в цілому. Наочним прикладом може вважатися Афганістан, де політичний характер режиму талібів і надання частини території країни базам «Аль-Каїди» перетворили внутрішньодержавну ситуацію в пряму загрозу для міжнародного світу і безпеки. Внутрішня боротьба племен і народностей в Дарфурі, що досягла рівня геноциду, також привінюється світовим співтовариством до загрози миру. Рада Безпеки ООН багаторазово приймала рішення щодо санкцій з міжнародним збройним втручанням без згоди об'єкта операції або введенням миротворчих сил зі згоди приймаючого уряду. Два випадки втручання в обхід РБ ООН (Косово і Ірак) призвели до серйозних конфліктних ситуацій. Проте вони не відміняють новий феномен консенсусу відносно включення у визначених випадках в набір загроз світу і міжнародної безпеки внутрішньополітичних ситуацій в окремих країнах і вирішення їх шляхом втручання у внутрішні справи.

Отже, на сьогодні простір світової безпеки набуває, таким чином, нового наповнення, яке віддзеркалює зміни других просторів під впливом складної і суперечливої парадигми глобалізації – з суттєвими особливостями, які характерні для цього простору. В цьому розумінні світову безпеку можна позначити як безпеку «епохи глобалізації» чи «глобальну безпеку».

Використані джерела та література:

1. Глобалізація і безпека розвитку / [О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко, М.О. Гончаренко та ін.]; за ред. О.Г. Білоруса. – К. : ICEMB НАН України, КНЕУ, 2001. – 734 с.
2. Полтораков О. Геостратегія Росії: у пошуках альтернативного «полюсу сили» / О. Полтораков // Зовнішні справи. – 2014. – №9. – С.26-28.
3. Сети безопасности человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.humansecuritynetwork.net
4. Сіденко В. Р. Глобалізація і економічний розвиток : в 2 т. / В. Р. Сіденко . – К.: Фенікс, 2008. – Т. I. – 2008. – 376 с.
5. Nelp. Globalization and Violent Political Dissent in Developing Countries // Globalization and Conflict. National Security in a «New» Strategic Era. – London and New York: Routledge, 2013. – P. 56-76.

Вонсович О.С.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин

ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Київська гуманітарна академія»

НЕЛЕГАЛЬНА МІГРАЦІЯ ЯК ОДНА З КЛЮЧОВИХ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ БЕЗПЕЦІ

В статті досліджено теоретичні основи та практичні прояви нелегальної міграції на теренах Європейського Союзу. Визначені зовнішні чинники даної загрози та її вплив на загальну безпекову ситуацію. На прикладах таких країн, як Угорщина, Італія та Німеччина продемонстровані наслідки нелегальної міграції. Досліджено внесок України в процес боротьби із проявами нелегальної міграції. Проаналізовані заходи протидії та боротьби із потоками мігрантів в контексті операцій «Тритон», «Посейдон» та EUNAVFOR із залученням таких органів і структур ЄС як Європол, FRONTEX, Європейське бюро з питань надання притулку (EASO) та Євроюст. Дано оцінку плану дій Ради Європейського Союзу з питань юстиції та внутрішніх справ щодо активізації політики повернення нелегальних мігрантів до їхніх країн.

Ключові слова: нелегальна міграція, загроза, європейська безпека, співробітництво, Європейський Союз.

Вонсович А.С. Нелегальная миграция как одна из ключевых современных угроз европейской безопасности. В статье исследованы теоретические основы и практические проявления нелегальной миграции на просторах Европейского Союза. Определены внешние факторы данной угрозы и ее влияние на общую ситуацию в сфере безопасности. На примерах таких стран, как Венгрия, Италия и Германия продемонстрированы последствия нелегальной миграции. Исследован вклад Украины в процесс борьбы с проявлениями нелегальной миграции. Проанализированы мероприятия по противодействию и борьбе с потоками мигрантов в контексте операций «Тритон», «Посейдон» и EUNAVFOR с привлечением таких органов и структур ЕС как Европол, FRONTEX, Европейское бюро по вопросам предоставления убежища (EASO) и Евроюст. Дана оценка плану действий Совета Европейского Союза по вопросам юстиции и внутренних дел касательно активизации политики возвращения нелегальных мигрантов в их страны.

Ключевые слова: нелегальная миграция, угроза, европейская безопасность, сотрудничество, Европейский Союз.

Vonsovich A.S. Illegal migration as one of the key contemporary threats to European security. The article is devoted to the theoretical bases and practical manifestations of illegal migration on the territory of the European Union. External factors of the threat and the impact on the overall security situation have been identified. Such countries as Hungary, Italy and Germany are demonstrated as examples of the consequences of illegal migration. The Ukraine's contribution to the process in the fight against illegal migration has been studied. The countermeasures to combat the flow of migrants in the context of operations «Triton», «Poseidon» and EUNAVFOR involving such bodies and EU structures as Europol, FRONTEX, European Asylum Support Office (EASO) and Eurojust have been analyzed. The author

estimates the action plan of The Justice and Home Affairs Council to enhance the policy on return of illegal migrants to their countries.

Keywords: *illegal immigration, threat, European security, cooperation, European Union.*

Основною проблемою, яку досліджує автор в даній статті, є аналіз чинників, які визначають нелегальну міграцію в якості однієї з ключових сучасних загроз європейській безпеці. Проблема полягає у відсутності єдиного комплексного механізму протидії нелегальній міграції, який би мав практичну цінність. Поки що протидія здійснюється на національному рівні, а відтак не гарантує цілісного захисту. Колективний підхід повинен стати основою для подальших спільних дій щодо вирішення проблеми нелегальної міграції.

Проблематика нелегальної міграції була досліджена в роботах таких вітчизняних авторів, як: С. Алфьоров, В. Буткевич, В. Денисов, В. Дубенський, О. Коваль, Ю. Шемшученко та ін. Серед зарубіжних авторів можна виділити наступних: Т. Александр, Р. Босвелл, С. Гудвін-Гілл, Р. Епплєрд, А. Кара, Д. Мартін та ін. Також в даній статті автор використав в широкому обсязі матеріали ЗМІ.

Основною метою даної статті є дослідження нелегальної міграції в якості однієї з ключових сучасних загроз європейській безпеці.

Високий рівень життя у розвинених європейських країнах і одночасне збідніння більшості населення у країнах Близького Сходу та Африки зумовили міграцію багатьох людей у пошуках кращої долі. Водночас етнічні, релігійні та економічні потрясіння, що відбувалися впродовж останніх п'яти років, підсилили хвилю незаконної міграції до Європи громадян цих країн. Якщо раніше нелегальна міграція для Європи займала другорядні позиції в ієрархії загроз, то за останній рік вона вийшла на перші позиції у зв'язку із активізацією міграційних потоків до країн Центральної та Західної Європи. Така ситуація зумовлює вжиття необхідних превентивних дій щодо попередження поширення нелегальних мігрантів до інших регіонів Європи.

Перш ніж почати дослідження нелегальної міграції в якості однієї з ключових загроз, автор вважає доцільним дати визначення терміну «нелегальна міграція». Нелегальною міграцією є незаконне переміщення через державний кордон, тобто поза пунктами пропуску або з приховуванням від прикордонного та митного контролю, при використанні підроблених документів, візи або без таких, самостійно чи за допомогою третіх осіб, а також проживання на території країни без належного дозволу компетентних державних органів [1, с. 118].

Ознаки містяться у стані, структурі, динаміці і географії нелегальної міграції.

Стан нелегальної міграції – це кількісні показники, що характеризують дане явище у визначений період часу в абсолютних цифрах

або у відносних показниках. До стану належить інформація про кількість нелегальних мігрантів, скоєні ними правопорушення, вжиті за ними заходи [1, с. 123].

Друга ознака нелегальної міграції – це наявність визначеної структури. Залежно від мети призначення, нелегальне переміщення можна поділити на:

- а) транзитне переміщення;
- б) переміщення з метою постійного проживання;
- в) переміщення з метою тимчасового притулку.

За часом протікання міграції можна виділити:

- а) термінове – має обмеження в часі;
- б) безстрокове – не має обмежень у часі.

За моментом виникнення цього явища:

а) з моменту порушення правил в'їзду на територію держави та виїзду з неї;

б) з моменту порушення правил перебування на території держави, що зумовлює необхідність продовження візи та реєстрації на території країни перебування.

Іншою ознакою нелегальної міграції є її динаміка. Динаміка – це зміна кількісних та якісних показників нелегальної міграції, скоєних нелегальними мігрантами правопорушень у цілому за визначений період часу. Нелегальна міграція не є статичне, застигле явище, воно швидко та динамічно розвивається в просторі і часі. Тому ця ознака має важливе значення щодо її вивчення, а також визначення параметрів протидії [1, с. 124].

Значна кількість ознак нелегальної міграції міститься у її географії: просторово тимчасовий розподіл нелегальної міграції на території певної держави (нелегальна міграція має масовий прояв у великих містах, а також у прикордонних зонах, які є місцем переправлення нелегальних мігрантів до Європи) [1, с. 126].

Нелегальна міграція може бути також поділена за можливістю її суб'єктів нести адміністративну відповідальність:

а) складається з суб'єктів, що не підлягають адміністративній відповідальності (за віком, станом неосудності);

б) складається з суб'єктів, які підлягають адміністративній відповідальності.

Отже, визначивши сутність нелегальної міграції, можна перейти безпосередньо до її практичних проявів на теренах сучасної Європи. З початку 2015 р. до кінця вересня, до Європи прибуло близько 630 тис. нелегальних мігрантів. Переважним чином, це вихідці із країн Близького Сходу та Африки. Число мігрантів, що досягають берегів Європи морем, цього року значно підвищилось порівняно з тим самим періодом 2014 р. Особливо побільшало прибулих до Греції. Служба прикордонного контролю ЄС повідомила, що лише у липні до грецьких островів пристало майже 50

тис. мігрантів, переважно сирійці. За даними ООН, станом на середину серпня цього року морем до Греції прибуло 158 тис. мігрантів. Це перевищує аналогічний показник в Італії – 90 тис. [9]. Найбільшу групу мігрантів за національністю у 2015 р. становлять сирійці, за якими йдуть афганці. Далі у цьому списку – переселенці з Еритреї, Нігерії та Сомалі. Жорстока громадянська війна у Сирії стала причиною масштабного виходу населення. Афганці, еритрейці та інші етнічні групи також тікають від бідності та порушення прав людини. В Італії найбільше нових мігрантів наразі походять з Еритреї, а після неї – з Нігерії.

Така ситуація створює напруження на європейських кордонах, що вимагає відповідних дій. Директор прикордонного агентства ЄС FRONTEX Ф. Леджері заявив: «Держави-члени повинні зрозуміти, що замість розгортання сотні поліцейських біля своїх національних кордонів, було б корисніше направити їх до зовнішнього кордону ЄС. Якщо кожна держава управляє кризою самостійно, без узгодження з сусідами, потік буде йти з однієї країни в іншу» [2]. І це дійсно так: ситуація, яка склалась зараз, підтверджує цю тезу – кожна країна самостійно намагається вживати заходів щодо недопущення проникнення нелегальних мігрантів на свою територію, а кордони Європейського Союзу залишаються відкритими. Це не тільки дає можливість проникати на територію Європи, але і несе в собі загрозу подальшого розширення «мігрантської географії». Ф. Леджері зосередив увагу на тому, що країни повинні перейти до більш комплексного управління кордонами, який дозволить FRONTEX у певних випадках втручатися в кризу без очікування згоди країн-членів.

Активна фаза проникнення біженців до Європи почалась у вересні 2015 р., коли великий потік мігрантів змусив Угорщину у двох своїх прикордонних регіонах оголосити надзвичайний стан. Правоохоронці заблокували залізничний пункт пропуску, яким до країни потрапляли десятки тисяч сирійських мігрантів з території Сербії [12]. Але, не зважаючи на це, мігранти продовжували «атакувати» залізний паркан, який був встановлений на кордоні, і потрапляти на угорську територію. Це змусило угорську владу посилити охорону кордону, надавши додаткові загони поліцейських. Але і ці дії не змогли втримати натиск біженців, і загроза продовжила своє поширення.

Така ситуація змусила керівництво Європейського Союзу вдатись до рішучих дій: Рада ЄС прийняла рішення про розширення військово-морської операції (EUNAVFOR) у Середземному морі, спрямованої на боротьбу з контрабандистами та перевізниками нелегальних мігрантів [11]. Під час першої фази операції, яка почалась у червні 2015 р., йшов збір та аналіз інформації у регіоні. В рамках другої фази, яка розпочалась 7 жовтня, передбачено виявлення, вилучення і затримання у відкритому морі суден, підозрюваних у використанні для контрабанди та торгівлі людьми, в межах міжнародного права. Свою підтримку в контексті протидії нелегальній міграції надала Рада безпеки ООН, що 9 жовтня ухвалила резолюцію, якою

санкціонує дії ЄС і окремих країн щодо захоплення суден незаконних перевізників мігрантів біля Лівії [10]. Резолюція ухвалена у відповідності із главою 7 Хартії ООН, що означає – дії ЄС можуть бути підсилені військовими засобами. Вона також дозволяє Євросоюзу і окремим країнам «брати на бордаж судна з метою збереження життя мігрантів чи жертв торгівлі людьми» і проводити операції з пошуку і захоплення суден протягом одного року [10]. При цьому мігранти, яких знайдуть на таких суднах, будуть направлятися до Італії. Щодо останнього, то таке рішення не є позитивним, адже такими діями потрапляння мігрантів до Італії тільки посилюється загроза нелегальної міграції і створюється ще більше напруження в Європі в цілому. На думку автора, направлення мігрантів до Італії може мати тільки тимчасовий характер і передбачати розробку процедури їх екстрадиції.

Ще одним осередком біженців в Європі, окрім Угорщини та Італії, стала Німеччина, до якої вони потрапляють з території Австрії. Станом на четвер, 17 вересня 2015 р., близько 9100 нелегальних мігрантів прибули на територію Баварії [3]. Приклад Німеччини є черговим свідченням того, що відсутність принципу колективної взаємодії створює підґрунтя для поширення нелегальної міграції на європейському просторі. Дії Німеччини схожі з діями Угорщини, Австрії та інших європейських країн, які полягають у захисті своїх національних кордонів, а не кордонів Європейського Союзу в цілому. Це не сприяє подоланню загрози, а навпаки, ускладнює процес врегулювання ситуації.

Нелегальна міграція також постала актуальним питанням і для прикордонної служби України, особливо на тих прикордонних ділянках, які межують із кордонами країн ЄС. 15 червня 2015 р. за ініціативи та під загальною координацією Державної прикордонної служби України та у тісній взаємодії із МВС, СБУ, ДМС, ДФС і прикордонними відомствами країн Європейського Союзу розпочалося проведення спільної операції «Кордон – 2015». Результатом операції має стати зниження рівня протиправної діяльності, пов'язаної з організацією каналів переправлення незаконних мігрантів та покращення взаємодії на внутрішньовідомчому, міжвідомчому та міжнародному рівнях у сфері протидії незаконній міграції [5]. За інформацією помічника голови Держприкордонслужби України – прес-секретаря О. Слободяна, – в рамках операції «Кордон- 2015», що проводиться Держприкордонслужбою спільно з іншими правоохоронними органами та колегами з країн ЄС, з 15 червня 2015 р. вже затримано 1163 незаконних мігранти, з яких 89 – це неповнолітні [6]. Це представники Іраку, Сомалі та Шрі-Ланки. Таким чином, загроза нелегальної міграції частково має відношення і до нашої держави. Для того, щоб не допустити проникнення мігрантів і біженців на нашу територію, потрібно запровадити колективний підхід, який передбачатиме консолідацію зусиль не тільки силових, але і інших відомств з метою посилення охорони державного кордону по всьому його периметру, а також перегляду національного

міграційного законодавства на предмет відповідності його положень сучасній ситуації в цій сфері. Такі дії, на думку автора, в позитивному відношенні можуть посприяти боротьбі із нелегальною міграцією, а також, в певній мірі, зміцнити стан національної безпеки.

Після аналізу ситуації в сфері нелегальної міграції, доцільно перейти до заходів, які запроваджуються з боку ЄС в рамках боротьби із цією загрозою. У листопаді 2014 р. Італія закрила свою програму пошуку і порятунку мігрантів, що мала назву Mare Nostrum. На заміну їй прийшла дешевша й обмеженіша операція ЄС під назвою «Тритон», у межах якої відбувається патрулювання лише 30 морських миль, найближчих до узбережжя. Після багатьох суперечок керівники ЄС погодилися втретє збільшити фінансування «Тритона» (до 120 млн. євро). У квітні 2015 р. лідери ЄС пообіцяли посилити патрулювання Середземного моря й активніше переслідувати нелегальних транспортувальників, захоплюючи і знищуючи човни ще до того, як мігранти піднімуться на борт. Але будь-які силові дії мають узгоджуватись з міжнародним законодавством. Боротися за права мігрантів особливо важко, враховуючи, що в економіці ЄС є ряд значних проблем; багато європейців не мають роботи і остерігаються працівників з-за кордону. Ще однією проблемою на шляху запровадження активних дій щодо нелегальної міграції є те, що між країнами ЄС немає згоди щодо того, як розділити між собою тягар міграції.

Але, не дивлячись на такі складні обставини, за результатами надзвичайного саміту ЄС щодо міграції, який відбувся 23 квітня 2015 р., країни Євросоюзу виробили нову стратегію щодо вирішення питання з нелегальною міграцією, яка заострилася після кількох аварій суден з нелегальними мігрантами в водах Середземномор'я [8]. Зокрема, намічений план передбачає посилення операцій «Тритон» і «Посейдон» за рахунок збільшення фінансування міграційних ризиків – мінімум, в три рази. Керівництво Європейського Союзу підкреслило необхідність руйнувати мережі торгівлі людьми, залучати винних до відповідальності і блокувати їх активи шляхом швидкої взаємодії державних органів країн ЄС у співпраці з Європол, FRONTEX, Європейським бюро з питань надання притулку (EASO) та Євроюстом, а також за рахунок поліцейського співробітництва з третіми країнами. Країни Євросоюзу висловили готовність «захоплювати і знищувати судна контрабандистів, перш ніж вони будуть використані для транспортування людей» [8]. Європол буде залучений для виявлення і видалення інтернет-контенту, що використовується торговцями «живим товаром», щоб залучати мігрантів і біженців. При цьому Європейський Рада запропонує розробити, дотримуючись права на притулок, нову програму швидкого повернення нелегальних мігрантів при координації FRONTEX. Серед запропонованих Європейською Радою заходів – збільшення екстреної допомоги прифронтовим державам-членам та розгляд варіантів розподілу термінового переселення мігрантів на добровільній основі між усіма державами-членами [8].

На саміті також обговорювалися можливості європейської гуманітарної та військової місії в Лівії щодо припинення діяльності незаконних перевізників на африканському узбережжі, які, крім іншого, використовують кошти, отримані від переправлення нелегалів у Європу (до 100 тис. євро з кожного корабля) на закупівлю зброї [7]. Таким чином, вони підживлюють громадянську війну в Лівії. На представництва Євросоюзу в країнах Африки буде покладено функції виявлення і відстеження каналів незаконної міграції, переказу грошей та поставок зброї. А спеціальні команди в Італії й Греції оперативніше працюватимуть над створенням баз даних щодо конкретних людей, аби швидше виносити вердикт про те, чи мають вони підстави шукати притулку в ЄС [7].

8 жовтня 2015 р. Рада Європейського Союзу з питань юстиції та внутрішніх справ ухвалила рішення про затвердження плану дій щодо активізації політики повернення нелегальних мігрантів до їхніх країн. Політика повернення нелегальних мігрантів передбачає всеохоплюючий комплекс заходів щодо посилення співробітництва між країнами-членами, третіми країнами, агентством ЄС з управління кордонами FRONTEX у питанні реадмісії нелегальних мігрантів з території Євросоюзу [4]. Особлива роль у плані також покладесться на дипломатичні представництва ЄС у країнах, які є найбільшими джерелами нелегальних мігрантів. Так, для координації політики ЄС з повернення нелегальних мігрантів новостворені Європейські міграційні офіси зв'язку будуть розгорнуті до кінця 2015 р. в Єгипті, Марокко, Лівані, Нігері, Нігерії, Сенегалі, Пакистані, Сербії, Ефіопії, Тунісі, Туреччині, Судані та Йорданії [4].

Проблема вироблення спільної міграційної політики у рамках ЄС має не тільки економічну та гуманітарну складову, – на неї великою мірою впливають політичні розбіжності. Країни півночі й півдня Європи, країни «периферії» та ті, що розміщені всередині континенту, все ще обстоюють різні підходи. І поки що ніякі людські трагедії не здатні примусити їх діяти одноставно.

Проаналізувавши теоретичні особливості та практичну сутність такої загрози, як нелегальна міграція, автор робить висновок про те, що вона має, на сьогоднішній день, значний вплив на загальну безпекову ситуацію в Європі і, зокрема, в Європейському Союзі. Її масштаби, прояви та наслідки тягнуть за собою поширення паралельних загроз безпеці, таких як: тероризм, епідемії та захворювання, торгівля наркотиками, транснаціональна злочинність та низка інших. Всі вони, в своїй сукупності, розширюють горизонти нестабільності та призводять до появи низки нових деструктивних чинників, які негативним чином позначаються на стані європейської безпеки. Важливим в цьому контексті є запровадження ефективних підходів та механізмів протидії нелегальній міграції на основі колективного підходу, який повинен включати в себе колективний силовий потенціал країн-членів ЄС, а також, в разі необхідності, безпекові можливості НАТО. Не менш важливою є розробка нового більш жорсткого

сучасного загальноєвропейського міграційного законодавства, яке б в повній мірі враховувало всі особливості та поведінку мігрантів. Воно також повинно містити ряд конкретних практичних дій та заходів в сфері боротьби із нелегальною міграцією.

На думку автора, в разі виконання вищезазначених умов вдасться не тільки зупинити поширення даної загрози в європейському просторі, але і забезпечити Європу від паралельних загроз. В геополітичному відношенні вищезазначені дії в перспективі зможуть зняти напруженість і відновити статус Європи, як одного із центрів сили в світі. Також колективні зусилля зможуть посприяти укріпленню стану загальноєвропейської безпеки і відновити рівень довіри до Європи, як одного з ключових гравців на міжнародній арені.

Щодо перспектив подальших розвідок, то дана проблематика залишатиметься актуальною і потребуватиме більш глибоко дослідження у зв'язку зі зміною ситуації. Нелегальна міграція, як загроза, потребує аналітичного та наукового опрацювання з метою виявлення специфічних особливостей, які напряду впливають на її розвиток. Виходячи з цього, в перспективі доцільним вбачається збільшення наукових розробок і досліджень в контексті проблематики нелегальної міграції.

Використані джерела та література:

1. Адміністративно-правове регулювання міграційних процесів : навчальний посібник [Текст] / [С.М. Альфоров ... [та ін.]; за загальною редакцією Т.П. Мінки; Міністерство освіти і науки України, Міністерство внутрішніх справ України, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – Харків: Право, 2013. – 278 с.

2. До Європи прибуло 630 тис. нелегальних мігрантів з початку року, – Frontex [Електронний ресурс] / Еспресо TV. (05.10.2015). – Режим доступу: http://espresso.tv/news/2015/10/05/do_yevropy_prybulo_630_tys_nelegalnykh_migrantiv_z_pochatku_roku_frontex.

2. Як ЄС дає собі раду з мігрантами [Електронний ресурс] / BBC Україна. (22.08.2015). – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/08/150822_migrants_eu_ko.

3. Дубенський В. Кількість нелегальних мігрантів в Німеччині продовжує зростати [Електронний ресурс] / Deutsche Welle. (17.09.2015). – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%D0%BD%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%D0%BC%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%B2%D0%B2%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B6%D1%83%D1%94%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8/a-18720274>.

4. ЄС активізує політику повернення нелегальних мігрантів до їхніх країн [Електронний ресурс] / 5 канал. (08.10.2015). – Режим доступу: <http://www.5.ua/svit/Yes-aktivizuiye-polityku-povernennia-nelegalnykh-migrantiv-do-ikhnikh-krain-95133.html>

5. З початку проведення спільної операції «Кордон – 2015» затримано 50 незаконних мігрантів [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Державної

прикордонної служби України. (23.06.2015). – Режим доступу: http://dpsu.gov.ua/ua/about/news_7575.htm

6. За чотири місяці українські прикордонники затримали більше тисячі нелегальних мігрантів [Електронний ресурс] / 5 канал. (21.10.2015). – Режим доступу: <http://www.5.ua/suspilstvo/Za-chotyry-misiatsi-ukrainski-prykordonnyky-zatrymaly-bilshe-tysiachi-nelegalnykh-mihrantiv-96276.html>

7. Коваль О. Європу накриває вал нелегальної міграції [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня. Україна. (22.05.2015). – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/international/evropu-nakrivaye-val-nelegalnoyi-migraciyi-.html>

8. Країни ЄС затвердили екстрений план боротьби з нелегальною міграцією [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня. Україна. (24.04.2015). – Режим доступу: http://dt.ua/WORLD/krayini-yes-zatverdili-ekstreniy-plan-borotbi-z-nelegalnoyu-migraciyeyu-170957_.html

9. Як ЄС дає собі раду з мігрантами [Електронний ресурс] / BBC Україна. (22.08.2015). – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/08/150822_migrants_eu_ko.

10. Cara A. UN Security Council OKs resolution to seize migrant-smuggling vessels off Libya for 1 year [Electronic resource] / Star Tribune. (09.10.2015). – Access mode: <http://www.startribune.com/un-security-council-oks-migrants-resolution-for-1-year/331584471>.

11. EUNAVFOR Med: Council adopts a positive assessment on the conditions to move to the first step of phase 2 on the high seas [Electronic resource] / Official web-site of European Council. (14.09.2015). – Access mode: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/09/14-eunavfor-med-council-adopts-positive-assessment-on-conditions-to-move-to-first-step-of-phase-2-on-high-seas>.

12. Migrant crisis: Hungary declares emergency at Serbia border [Electronic resource] / BBC News. (15.09.2015). – Access mode: <http://www.bbc.com/news/world-europe-34252812>.

УДК: 327.8

Ветринський І. М.,

кандидат політичних наук,

науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

СУЧАСНІ ГЕОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

В умовах нестабільності сучасної світової системи поряд з традиційними міждержавними конфліктами, в основі яких лежать етнічні, релігійні, світоглядні, територіальні суперечності чи претензії, постає нова геополітична загроза у вигляді міжнародного тероризму, який еволюціонує і приймає все нові форми, аж до захоплення та встановлення контролю над конкретними територіями. Метою даної статті є аналіз наявних та потенційних регіональних і глобальних геополітичних викликів, а також їхнього впливу на систему міжнародної безпеки.

Ключові слова: міжнародна безпека, геополітичні загрози, міжнародний тероризм, Ісламська Держава.

Ветринский И.М. Современные геополитические вызовы для международной безопасности. В условиях нестабильности современной международной системы одновременно с традиционными межгосударственными конфликтами, в основе которых лежат этнические, религиозные, мировоззренческие, территориальные конфликты, появляется новая геополитическая угроза в виде международного терроризма, который эволюционирует и принимает новые формы, вплоть до захвата и установления контроля над конкретными территориями. Целью данной статьи является анализ существующих и потенциальных региональных и глобальных геополитических вызовов, а также их влияние на систему международной безопасности.

Ключевые слова: международная безопасность, геополитические угрозы, международный терроризм, Исламское Государство.

Vietrynskiy I.M. Current geopolitical challenges for international security. Given the instability of the modern international system with a traditional interstate conflict, which was based on ethnic, religious, ideological, territorial conflicts, a new geopolitical threats as international terrorism, which is evolving and taking new forms, until the capture and establishing control over a particular territory. The purpose of this article is to analyze existing and potential regional and global geopolitical challenges, as well as their impact on the international security system.

Keywords: international security, geopolitical threats, international terrorism, Islamic State.

Сьогоднішня міжнародно-політична ситуація далека від стабільності: низка регіональних збройних конфліктів та «точок напруги» негативно впливають на загальну картину. Примітно, що переважна більшість існуючих та потенційних вогнищ конфлікту стосуються саме контролю над територіями. Це відбувається всупереч загальним тенденціям епохи глобалізації, що традиційно асоціюються навпаки з «розмиванням» державних кордонів, зменшенням їхньої ваги у відносинах між державами та посиленням інтеграційних процесів на міжнародній арені. Проблематика класичної геополітики, балансу сил, боротьби за території та сфери впливу знову стає актуальною. Одним з найяскравіших підтверджень даної тези є російська агресія проти України та військова анексія півострова Крим. Ці події стали першою спробою силової зміни європейських кордонів такого масштабу, з часів закінчення Другої світової війни. Водночас поряд з традиційними міждержавними конфліктами, в основі яких лежать етнічні, релігійні, світоглядні, територіальні суперечності чи претензії, постає нова геополітична загроза у вигляді міжнародного тероризму, який еволюціонує і приймає все нові форми, аж до захоплення та встановлення контролю над конкретними територіями. Конкретним прикладом є терористична квазідержава «ДІІЛ», що контролює чималу частку території Іраку й Сирії та являє загрозу для всіх сусідніх країн, оскільки постійно декларує плани подальшої експансії. Поки що латентним але цілком вірогідним конфліктним вузлом є регіон Південно-Китайського моря де можуть зіштовхнутися інтереси кількох крупних гравців, зокрема США та КНР.

Метою даної статті є аналіз наявних та потенційних регіональних і глобальних геополітичних викликів, а також їхнього впливу на систему міжнародної безпеки.

Епоха глобалізації, яку супроводжує бурхливий розвиток науки й технологій продукує низку принципово нових можливостей для всіх акторів міжнародної системи, але разом з тим дані процеси породжують й нові виклики та загрози. Результати розвитку новітніх систем комунікації та глобального розширення транспортних мереж можуть використовуватися або як конструктивний чинник формування глобального суспільства та поживлення економічних відносин між державами, або виступати інструментом маніпулятивно-пропагандистських стратегій і поглиблювати проблеми нелегальної міграції, незаконного обігу зброї, наркотиків тощо. В даній статті ми спробуємо розглянути саме геополітичні виклики для міжнародної безпеки.

Відповідно до уявлень про геополітику як процес реалізації чи досягнення цілей, пов'язаних з набуттям й утриманням контролю за простором/територіями, насамперед військовим шляхом, геополітичними викликами для міжнародної безпеки можна вважати всі територіальні конфлікти, латентні або такі, що перебувають в активній військовій фазі й до яких можуть бути залучені інші сторони. За ступенем локалізації та з огляду на можливі залучені сторони, виклики можна поділити на регіональні та глобальні. До останніх відносяться насамперед конфлікти до яких потенційно можуть долучитись принаймні дві ядерні держави, оскільки навіть гіпотетичне зіткнення між ними може мати катастрофічні наслідки для всього людства. Таким чином будь-який регіональний конфлікт чи навіть громадянська війна потенційно може перерости в глобальний.

Серед головних викликів та загроз міжнародній безпеці на сьогоднішній день можна виділити три групи: 1) агресивні та/або експансіоністські зовнішньополітичні стратегії держав, що володіють значним військовим потенціалом (Росія, Китай, Іран тощо); 2) розвиток й інституціалізація з набуттям рис державності міжнародних терористичних угруповань, на кшталт «Ісламської держави»; 3) перебування чи прихід до влади тоталітарних диктаторських режимів, а також поширення ідей релігійного фундаменталізму та прихід до влади представників радикальних релігійних течій, зокрема у контексті комплексу протиріч на Близькому сході. Перші дві групи загроз цілком можна віднести саме до геополітичних, оскільки головним об'єктом протистояння виступає територія, в першому випадку з військово-стратегічних чи економічних міркувань, в другому, в якості сировинного та структурно-організаційного фундаменту для подальшої експансії. Третя група являє собою скоріше сукупність підвалин для виникнення геополітичної загрози. Згадані режими частіше за все прагнуть протиставити свої цінності загальнолюдським, будуючи на подібному запереченні певну «унікальну» ідеологію. Такий підхід заздалегідь має конфліктну природу, тож є потенційно небезпечним для

інших акторів, особливо зважаючи на те, що подібні режими як правило спираються на значний військовий потенціал.

Особливе місце серед глобальних геополітичних викликів займає сучасна російська зовнішньополітична стратегія, що характеризується готовністю до використання військової сили за для досягнення геополітичних цілей. Агресивна неоімперська політика РФ несе величезну загрозу для регіональної та глобальної системи безпеки, особливо зважаючи на російський військовий потенціал, зокрема у сфері стратегічних ядерних озброєнь, а також реваншистські настрої сьогодишньої владної верхівки. Сучасну політику РФ необхідно розглядати крізь призму саме радянських уявлень про геополітичну структуру світу в цілому й європейського регіону зокрема, оскільки переважна більшість політичного керівництва держави й зокрема путінська адміністрація є представниками колишньої партійної номенклатури та вихідців з силових структур СРСР. Для цих людей закінчення Холодної війни асоціюється з їх поразкою й сприймається як особиста трагедія. Теж саме стосується й втрати почуття власної величі внаслідок розпаду СРСР. Для колишніх радянських «силовиків», які нині керують Росією, характерним є сприйняття світу в якості арени для потенційних бойових дій. Відповідно до цього підходу існують чітко окреслені «сфери впливу» чи «зони життєвих інтересів», а військова сила виступає основним критерієм визначення значущості держави. Ідентифікуючи себе в якості головного геополітичного центру на європейському континенті, головну небезпеку для себе Росія вбачає в розширенні та зміцненні позицій НАТО в регіоні.

З приходом до влади В. Путіна Москва взяла курс на відновлення геополітичної ваги часів СРСР, прагнучи перетворити РФ з країни третього світу на новий центр сили континентального масштабу. Під час одного з виступів Путін прямо заявив: «...Ми повинні визнати, що розпад Радянського Союзу став найбільшою геополітичною катастрофою століття. Для російського ж народу він став справжньою драмою. Десятки мільйонів наших співгромадян і співвітчизників опинились за межами російської території» [1]. В. Горбунін пов'язує саме прихід до влади в РФ В. Путіна з початком пошуку російської «геостратегії реваншу», метою якої є комплекс завдань, серед яких ключова – це поступове, але неухильне відновлення російського впливу й значущості на міжнародній арені [1]. Варто наголосити, що подібна стратегія є анахронізмом часів Холодної війни і вона заздалегідь приречена на фіаско, оскільки суперечить актуальним тенденціям розвитку міжнародної системи, зокрема об'єктивним процесам глобалізації та інтернаціоналізації.

Водночас агресивна російська політика проявила фактичну неготовність, певною мірою застарілої, міжнародно-безпекової системи ефективно протистояти новітнім методам «непрямої агресії» та «гібридної війни». Саме на фоні російської агресії проти України з новою силою почали лунаати заклики до реформування Ради Безпеки ООН, оскільки в її

сучасному вигляді вона нездатна ефективно протидіяти актуальним викликам й загрозам міжнародній безпеці [10]. Для ЄС Росія зі стратегічного партнера перетворилася на «стратегічну проблему» [11]. А Б. Обама навіть порівняв Росію з терористичною організацією «ІДІЛ» [9].

Небезпека від подальшої реалізації Кремлем агресивної зовнішньої політики носить стратегічний характер. Внутрішні економічні проблеми та специфіка соціально-політичного устрою РФ продукують «реваншистські» та «ревізіоністські» настрої в суспільстві, водночас єдиним «козирем» Путіна є військовий потенціал. Тож, за цих умов не можна остаточно виключити можливість розв'язання російським керівництвом континентального конфлікту, як останньої надії на перегляд існуючого світового порядку і місця в ньому РФ.

Відповідна реакція євроатлантичного співтовариства демонструє розуміння рівня викликів, що їх несе реваншистська геополітична стратегія РФ. Державами-членами ЄС, США та їх союзниками було здійснено низку практичних кроків спрямованих на ізоляцію та зменшення дестабілізуючого впливу Кремля на міжнародну безпеку. Окрім розриву співпраці у військовій галузі, було запроваджено цілий ряд санкцій проти окремих секторів економіки РФ, крім того силами НАТО розпочато процес посилення військового потенціалу країн-членів альянсу, що розташовані біля російських кордонів. Немає сумнівів в тому, що протягом найближчих років ми будемо свідками трансформації системи європейської безпеки, а також зусиль щодо зменшення чи обмеження масштабів російської загрози. Водночас Росія, внаслідок спорадичних дій щодо України стоїть на порозі колапсу, оскільки її економіка є неефективною, а рівень соціальної напруги дуже високий. Цілом можна уявити, що протягом найближчих 4-6 років агресивна політика Кремля призведе до внутрішніх потрясінь, результат яких прахувати непросто.

Починаючи з вересня 2001 р. тема боротьби з міжнародним тероризмом стає однією з центральних на порядку денному світової спільноти. Сумнозвісні теракти 11 вересня у США продемонстрували принципово новий ступінь загрози для всіх без винятку країн світу. Більшість провідних держав докладають чималих зусиль у протистоянні терористичним угрупованням, однак попри всі намагання ми можемо спостерігати приклад того, як нещодавно тероризм вийшов на новий рівень самоорганізації, в результаті чого з'явилося квазідержавне утворення – так звана «Ісламська Держава Іраку і Леванту» або ІДІЛ. Вважається, що дане угруповання бере свій початок з іракського філіалу загальновідомої «Аль-Каїди», заснованої йорданським ісламістом Абу-Мусабом аль-Заркаві в 2004 р. [3, с.25]. Зазначається, що «у січні 2013 р. колишня іракська «Аль-Каїда», яка після об'єднання з сирійською Аль-Каїдою стала іменувати себе Ісламською Державою Іраку і Леванту (ІДІЛ), захопила повний контроль над містом Ракка, який розташований на північному сході Сирії. При цьому ІДІЛ вийшла переможцем з жорстокої сутички з іншими джихадистськими

силами, включно з колись братньою сирійською організацією Джабат-аль-Нусра. Шість місяців потому неухильний наступ військ ІДІЛ призвів до падіння Морулу» [3, с.35]. Ідеологія ІДІЛ уходить корінням в глибини віків й ґрунтується на працях низки псевдовчених. Як зазначає У. Аль-Азхарі: ідейні витoki ІДІЛ, «Братів-мусульман» та інших радикальних угруповань – це вчення єгипетського філософа Саїда Кутба, що викладене в багатотомному коментарі до Корану «Під покрывом Корану» та в інших [2].

Специфікою й головною відмінною рисою ІДІЛ від інших терористичних організацій є фактична наявність в неї території, цілком достатньої для забезпечення економічних і мобілізаційних потреб угруповання. Оскільки керівництво ІДІЛ декларує прагнення до розширення цієї території військовим шляхом, постійно підтверджуючи їх практичними діями, то з суто проблеми тероризму дана ситуація перетворюється на суттєву геополітичну загрозу для всіх сусідніх держав. Зважаючи ж на комплекс наслідків і їх міжнародний резонанс – величезна кількість біженців, зростання терористичної загрози – ця ситуація має сприйматися у набагато ширшому контексті глобального виклику.

Члени Ісламської Держави належать до екстремальної гілки сунітського ісламу і вважають себе єдиними істинними правовірними мусульманами. Вони стверджують, що решта світу населена невірними, які хочуть знищити іслам, що з їхнього погляду, виправдовує напади як на інших мусульман (наприклад, шиїтів, суфіїв тощо), так і на немусульман. Обезголовлювання, розп'яття або масові розстріли покликані вселити жах ворогам [12]. Проголошення «Ісламською Державою» в 2014 р. халіфату – форми правління, за якої країною керує єдиний політичний і релігійний лідер – почало відлік нової доби джихадизму. Це дуже непокоїть сусідні з ІДІЛ країни на зразок Йорданії чи Саудівської Аравії, оскільки встановлення «халіфату», найімовірніше, дасть поштовх присутнім у тих країнах подібним до ІДІЛ угрупованням джихадистів. В історії Ісламу халіфатом називають справедливую форму правління, яка полегшує віросповідання. Халіф, або каліф, – це ще й політичний лідер, який стояв на чолі імперії і вважався наступником Пророка Магомета [6]. Однак халіфат на чолі з лідером ІДІЛ Абу Бакром Аль-Багдаді сильно відрізняється від його історичних попередників. Його проголошення буде відкинуте майже всіма мусульманами, які ціколи не захочуть, щоби їх представляло джихадистське угруповання. Навіть ті мусульмани, які вірять у поняття «халіфи» (халіфату), незалежно від їхнього становища в суспільстві, відкинуть проголошений халіфат як акт віроломний, передчасний і блюзнірський. Втім, це не надто поліпшить становище тих, кому випало потрапити під правління Багдаді. У новому центрі цього халіфату – місті Ар-Ракка на півночі Сирії, як і в решті підконтрольних ІДІЛ міст і містечок, життя буде підпорядковуватися середньовічному і буквальному тлумаченню законів шаріату згідно з яким куріння карається шмаганням різками, злодіям відрізують кінцівки, а опонентів страчують без суду і слідства. З огляду на

все це видається дещо дивним, що відразу після проголошення халіфату популярність ІДІЛ на місцевому рівні, як виглядає, лише зміцніла [6].

Варто наголосити, що ІДІЛ є хоча й суттєвим але лише елементом у надскладному близькосхідному «вузлі проблем», має етнічний, релігійний, історичний, ідеологічний, територіальний та інші виміри протистояння. Прямо чи опосередковано в боротьбу в рамках даного «вузла» залучені практично всі держави Середнього Сходу, що значно ускладнює потенційне вирішення існуючих проблем і суперечностей, оскільки залучені актори подекуди мають прямо протилежні цілі. ІДІЛ ще більше загострює й без того напружену ситуацію в регіоні, робить її слабо контролюваною, що може призвести до масштабних зіткнень між державами-володарями значного військового потенціалу. Звичайно ІДІЛ є не державою в правовому значенні цього слова – це терористичне угруповання, що об'єднує низку радикальних організацій. Тож жодні традиційні інструменти впливу на державу на кшталт міжнародної ізоляції, санкцій та ін. в даному випадку не можуть бути застосовані. А з огляду на непримириму позицію і методи дії Ісламської Держави вирішення питання безумовно лежить у військовій площині. Разом з тим проблема боротьби з ІДІЛ полягає у самій протестній сутності даного угруповання – оскільки однією з головних його цілей є боротьба з «невірними», то будь-які дії спрямовані на знищення ІДІЛ будуть лише мотивувати вже наявних, а також потенційних його прибічників до активізації дій по всьому світу. Тож не боротися неможливо, оскільки ІДІЛ несе лише смерть та руйнування але й перспективи такого протистояння дуже непевні.

Якщо агресивна зовнішньополітична стратегія РФ та терористична діяльність ІДІЛ є топ-темами сучасного інформаційного простору, то про небезпеку з боку КНР намагаються говорити «пошепки», оскільки на відміну від згаданих акторів Китайська Народна Республіка має незрівнянно більший економічний потенціал та є набагато глибше інтегрованою у загальносвітові процеси. Разом з тим, на фоні бурхливого розвитку КНР в останні кілька десятиріч, можна спостерігати постійне підвищення державних видатків на оборону та розвиток армії. Декілька разів лунали тези, що керівництво країни навіть суттєво занижує обсяги фінансування збройних сил, що сприймається в якості тривожного сигналу іншими учасниками міжнародних відносин. Зважаючи на сукупний економічний та військово-мобілізаційний потенціал Китаю, а також на об'єктивну проблему перенаселення, посилення його геополітичних амбіцій в середньостроковій перспективі є цілком ймовірним. На цьому тлі сучасне напруження в регіоні Південно-Китайського моря набуває абсолютного іншого забарвлення. Як зазначає Д. Мосяков «конфлікт в Південно-Китайському морі, про який ще кілька років тому знали лише ті, хто цікався міжнародною політикою на Сході, сьогодні буквально на наших очах перетворюється на конфлікт глобальний, від результатів якого залежить не лише стабільність у Південно-Східній Азії і в Азії в цілому, але й в усьому світі» [7]. Мова йде в

першу чергу про низку островів і рифів архіпелагу Спратлі, що є спірною територією і на які насамперед претендують В'єтнам, Китай, Тайвань, Малайзія та Філіппіни. Боротьба за контроль над островами почалася ще у 50-ті роки XX століття і призвела до локального збройного зіткнення між КНР і В'єтнамом, що закінчилося окупацією Парасельських островів Китаєм.

Конфлікт, спершу починався як уповільнене протистояння, центральну роль в якому грали в'єтнано-китайські протиріччя щодо островів Парасельських і Спратлі, поступово став загострюватися коли стало відомо, що під водою знаходяться значні запаси нафти й газу. В першій половині 2011 р. після довгої перерви в Південно-Китайському морі поновилися зіткнення конфліктуючих сторін. Ініціаторами виступили китайські військово-морські сили, які стали одночасно діяти в двох напрямках – проти зон контролю Філіппін і В'єтнаму. Кораблі ВМС Китаю вторгалися в ці зони, щоб змусити своїх противників обмежити, якщо не припинити тут свою господарчу діяльність, в першу чергу буріння за для розвідки нафти й газу. 31 січня 2013 року китайський уряд оголосив про право поліції провінції Хайнань «висаджуватися, оглядати й брати під свій контроль іноземні судна, які незаконно, на думку китайських властей, увійшли в китайські води Південно-Китайського моря» [5]. Восени 2014 р. стало відомо, що Китай розширює наводну частину одного з островів архіпелагу Спратлі, щоб побудувати там величезний військовий аеродром. За даними ЗМІ острів вже придатний для конструювання злітно-посадкової смуги, а також для прийняття великих суден. Варто відмітити, що це вже четвертий проект, який Пекін реалізує на архіпелагу Спратлі в Південно-Китайському морі останнім часом [4]. Оскільки через акваторію Південно-Китайського моря проходять ключові морські торговельні шляхи, щорічний обсяг яких, за словами голови Тихоокеанського командування США адмірала Вілларда, складає 5 трлн дол., в тому числі 1,2 трлн за рахунок торгівлі зі США, то держава, що отримує контроль, над цими шляхами, автоматично отримує можливість впливати на глобальні економічні політичні процеси [7].

Багато аналітиків цілком слушно розглядають ескаляцію в Південно-Китайському морі як стратегію спрямовану на реалізацію геополітичних амбіцій Китаю. Ситуація ускладнюється тим, що розуміючи рівень загрози й не маючи змоги протистояти Китаю власними силами, В'єтнам і Філіппіни почали шукати підтримки в Сполучених Штатах, що з огляду на зіткнення геополітичних інтересів двох потуг, не дозволяє виключити військовий сценарій розвитку подій в регіоні. США неодноразово закликали Пекін припинити освоєння островів, але КНР все заклики відкидає. Відповідно до заяв американських посадовців Сполучені Штати планують до 2020 року змінити існуючий баланс присутності військового флоту з 50 на 50% між Тихим океаном і Атлантикою на 60 на 40% на користь Азійсько-Тихоокеанського регіону. В рамках зазначеної передислокації в АТР мають

бути спрямовані шість авіаносців, більшість крейсерів, есмінців, бойових кораблів і підводних човнів [8]. І хоча представники американського уряду заявляють, що зазначені зміни у військовій стратегії США не спрямовані на стримування зростаючого впливу Китаю, Пекін сприймає їх як виклик [8]. Звичайно існує багато причин, насамперед економічного характеру, для уникнення найбільш драматичного сценарію, але не враховувати даний центр геополітичної напруги не можна.

Геополітика є продуктом епохи імперіалізму кінця XIX – початку XX ст., на сучасному етапі розвитку міжнародної системи більшість інструментів орієнтирів класичної геополітики втратили актуальність і швидше заважають розвитку держави, аніж його стимулюють. Логіка силового домінування неприйнятна в умовах глобалізації, коли взаємозалежність між державами часом сягає рівня «гарантованого взаємного економічного знищення», тож будь-які збройні конфлікти між такими акторами призведуть до катастрофічних наслідків для обох. На прикладі наведених «вузлів напруги» можна чітко побачити, що чим глибше держава інтегрована в міжнародні економічні відносини, тим обережніше вона використовує власний військовий потенціал, оскільки це традиційно шкодить її економічним інтересам. Зважаючи на це найбільш небезпечним на сьогоднішній день є саме близькосхідний вузол з ІДІЛ в центрі. Проте можна побачити, що РФ демонстративно кидає виклик системі цінностей, яка склалася за підсумками Другої світової, а також Холодної війни, намагаючись довести, що «сталь сильніша за золото». Немає сумнівів, що від відповіді, яку отримає Росія на свою агресивну стратегію, в майбутньому залежатиме політика й інших потенційних агресорів. Якщо ж ціна використання військового потенціалу в політичних цілях буде занадто високою, це буде слугувати надважливим аргументом для багатьох держав-симпатиків «жорсткої сили», що сприятиме підтриманню геополітичної стабільності і забезпеченню міжнародній безпеки.

Використані джерела та література:

1. Горбулін В. «Гибридная война» как ключевой инструмент российской геостратегии реванша [Електронний ресурс] / В. Горбулін // Зеркало недели. Украина. – №12. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/internal/gibridnaya-voyna-kak-klyuchevoy-instrument-rossiyskoy-geostrategii-revansha-_html
2. Идеологические истоки группировки ИГИЛ [Електронний ресурс] // Islam today. – Режим доступу: http://islam-today.ru/islam_v_mire/bliznij-vostok/ideologiceskie-istoki-gruppiro vki-igil/
3. Кемаль А. ИГИЛ. Зловещая тень халифата / Андрей Кемаль. – М.: Алгоритм, 2009. – 224 с.
4. Китай строит огромный военный аэродром [Електронний ресурс] // ТСН. – Режим доступу: <http://ru.tsn.ua/svit/kitay-stroit-ogromnyy-voenny-aerodrom-v-yuzhno-kitayskom-more-397732.html>
5. Кто в море хозяин? [Електронний ресурс] // World economic journal. – Режим доступу: http://world-economic.com/ru/articles_wej-405.html

6. Купер Ч. Точка зору: чим небезпечний халіфат ІДІЛ? [Електронний ресурс] / Ч. Купер // BBC. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/07/140701_isis_vj_caliphate_it
7. Мосяков Д. На грани фола: политика Китая в Южно-Китайском море [Електронний ресурс] / Д. Мосяков // Фонд исторической перспективы. – Режим доступу: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=256623>
8. Новая стратегия США: флот сосредоточится в Тихом океане [Електронний ресурс] // BBC. – Режим доступу: http://www.bbc.com/russian/mobile/international/2012/06/120601_us_fleet_asia.shtml
9. Обама знову порівняв РФ з Ебола та ІДІЛ [Електронний ресурс] // ВЕСТИ UA. – Режим доступу: <http://vestiua.com/ua/news/20141021/58393.html>
10. Премьер Японии: Хватит обсуждать реформу Совбеза ООН, нужно действовать [Електронний ресурс] // Зеркало недели. – Режим доступу: http://zn.ua/WORLD/premer-yaponii-hvatit-obsuzhdad-reformu-sovbeza-onn-nuzhno-deystvovat-169949_.html
11. Росія не наш стратегічний партнер, а наша стратегічна проблема – Туск [Електронний ресурс] // Європейська правда. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/11/28/7028264/>
12. Як діє і де бере гроші «Ісламська держава»? [Електронний ресурс] // BBC. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/11/151117_is_terror_j_attacks_it

РОЗДІЛ 5

ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНИЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

УДК 321.6(477+470+571)

Хижняк І.А.,
*доктор історичних наук, професор;
доктор політичних наук, професор політології,
академік Української Академії політичних наук,
головний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*

ПІДСИСТЕМНА ПАРТИКУЛЯРНО-«ГІБРИДНА» АВТОРИТАРНІСТЬ ПО НЕОПАТРИМОНІАЛЬНОМУ ТИПУ

Стаття містить методологічні основи системного аналізу філософських і політичних студій формування певних парадигм державного устрою як сучасної Росії, так і сучасної України, що набули відповідного феодально-самодержавного та феодально-клептократичного зразків по неопатримоніальному типу. Розглянута також внутрішня специфіка їх підсистемної партикулярно-«гібридної» авторитарності, а також відповідні тренди їх подальшого становлення та глобального розвитку.

Ключові слова: *неопатримоніалізм, партикулярно-«гібридна» авторитарність, феодально-самодержавний та феодально-клептократичний типи державотворення.*

Хижняк И.А. Подсистемная партикулярно-«гибридная» авторитарность по неопатримониальному типу. В статье представлены методологические основы системного анализа философских и политических студий формирования определенных парадигм государственного устройства как современной России, так и современной Украины, которые обрели черты соответственно феодально-самодержавного и феодально-клептократического образцов по неопатримониальному типу. Рассмотрена также внутренняя специфика их подсистемной партикулярно-«гибридной» авторитарности, а также соответствующие тренды их дальнейшего становления и глобального развития.

Ключевые слова: *неопатримониализм, партикулярно-«гибридная» авторитарность, феодально-самодержавный и феодально-клептократический типы государственного устройства.*

Khyzhnyak I. A.. Subsystemic Particularity Of «Hybrid» Autocracy Through The Type Of Neopatrimonialism. Article gives a systemic overview of post-oriented metaphors and methodological arguments of the research viewing of contemporary Russian and Ukrainian policies. It also presents certain variants of feudal and autocratic or feudal and kleptocratic sorts of political samples varieties through the types of neopatrimonialism. Separate patterns of global policies towards Russia and Ukraine are viewed as well. Further research agenda of their subsystemic particularities in 'hybrid' autocracy is explored to the relevance of such an approach.

Keywords: *neopatrimonialism, subsystemic particular 'hybrid' autocracy, feudal and autocratic or feudal and kleptocratic types of state building policy.*

В перші роки XXI ст. фактична наявність певних міжнародних взаємодій, що не вписується в традиційну уяву про існуючі міжнародні планетарні системи, особливо яскраво проявились в ряді своєрідних і неповторних автономій. В їх межах певні частковості у вигляді вже екзистуючих закономірностей виявили власну безпосередню пов'язаність з географічною, територіально-економічною, цивілізаційно-культурною і етнопсихологічною специфікою функціонування окремих частин цілої глобальної системи. Хоча тепер вже йшлося про дещо інший формат, а саме: про створення певної, протилежної політичної конфігурації у нових особливих геополітичних підсистемах. У реальному ж вимірі вузькі (часткові) закономірності стали відтворювати своєрідний і незвичний режим функціонування власне в цих самих регіональних і субрегіональних підсистемах (субрегіонах) в якості результативної сукупності нових специфічних міжнародних взаємодій. А в їх основу, у свою чергу, була закладена спільна географічна і особливо культурно-цивілізаційна приналежність. Тому саме остання значним чином почала впливати на появу **якісно нових системних рис у політичному контексті країн**, що мають навіть абсолютно різне географічно-територіальне розташування.

В рамках нашої студії виникла необхідність звернути фокусну увагу на країни з авторитарним типом правління. Загальним для всіх держав цієї групи є високий ступінь зв'язків політичних структур з традиційними соціальними інститутами і укоріненою політичною культурою, успадкованою з домодернового періоду.

Ступінь ж самої модернізації всіх сфер життя, включаючи політику, є достатньо нерівномірною. Тому ключову роль у процесі становлення нових рис системності грають елементи суспільних уявлень, цінностей і традицій, що успадковані від первісних суспільств.

В цілому держави з авторитарним типом правління мають різний ступінь диференційованості. Загальна їх кількість у світі є відносно незначною. У найбільш екстремальних випадках їх діяльність може звужитись до активності окремих діячів режиму, а також – керівництва державних та напівдержавних інституцій (Заїр). В інших – влада знаходить слабо диференційовану підтримку серед різних соціальних верств населення або спирається на різноманітні елітні групи (Єгипет, країни Латинської Америки). До цього додамо також незначну можливість підвищення потенціальних можливостей зростання ВВП у цих країнах, поряд з відчутною підсистемною інкогерентністю, зазвичай досить низькою через корупцію, а також нетривку інституційну стабільність, міжвідомчу боротьбу між собою різноманітних державних установ, постійне протистояння між патронажно-клієнтельними або родинно-племінними кланами.

Вказана група держав поряд з класичними авторитарними режимами, що мають певну ідеологію і стабільну інституційну структуру, включають до себе також і неопатрімоніальні держави, які зазвичай розміщені насамперед в Африці. В групі останніх держава представлена у вигляді розбавленої субстанції в структурах кланово-сімейного походження. У подальшому, у зв'язку з режимом становлення нових рис системності, ми звернемось до загального історико-культурного контексту, що саме і визначає появу *нового феномена – авторитарності по неопатрімоніальному типу.*

Справа в тому, що творці концепції політичної культури Г. Алмонд і С. Верба відтворили її різноманітні історико-культурні паттерни [1]. І кожен з них має власний перехідний між традиційним і сучасним суспільством характер. А в такому її різновиді, як авторитарно-патрімоніальна політична культура, сприйняття соціального світу характеризується особливою антропогенною ієрархічністю. Остання виходить з того, що люди по своїй суті – нерівні: молодші завжди мають коритися старшим, слабкі – сильнішим. В якості ключової політичної метафори виступає поняття «сім'я». Соціум в цілому розглядається як велика сім'я на чолі з «батьком». А у базовому предметі нашої студії, ще у старорежимній російській державі, правив «цар-батьюшка». Його піддані мали назву «отроків» (дітей), соціально незахищені верстви соціуму іменувались «сиротами», декласований елемент – «гультьями», тобто «відщепенцями» у «великій сім'ї». Метафора «сімейно-родинні відносини» також означає, що старші повинні піклуватись про молодших, а молодші – любити старших і завжди допомагати їм згідно усіх існуючих можливостей. Таким чином політичне життя виявляється наскрізь пронизане патерналізмом.

Вказаний тип культури по своїй суті є антиіндивідуалістичним. Людина не сприймається поза великої або малої групи, вона не має права на самостійну позицію. Індивідуалізм вважається злом і повністю ототожнюється з егоїзмом. Розповсюдження індивідуалізму на фоні експансії культури Заходу тлумачиться як падіння честі й гідності, а також – як моральна катастрофа. Ліберальна демократія відкидається як така. Процес прийняття будь-яких внутрішньо- або зовнішньополітичних рішень носить антиліберальний і антидемократичний характер. Населення країни, як і певні групи громадян, навіть не залучені до дорадчого поля, не кажучи вже про право остаточного прийняття рішень. А ті з них, що приймаються «нагорі», виправдовуються наявністю таких собі принципів якогось «вищого гатунку», проте все одно не досить зрозумілих для переважної кількості людей. А головним є те, що власне тільки провладна еліта ніби володіє сакраментальним знанням про дійсні потреби людей (ситуація, що дуже вже нагадує сучасний стан справ у моральній атмосфері теперішньої РФ).

Іншою важливою особливістю авторитарно-патріархального типу культури є її тимчасова орієнтація. А в якості порівняння – суспільства

сучасного, «просунутого» типу мають у переважній кількості темпоральну орієнтацію на майбутнє (ідея прогресивного розвитку). В той же час як пріоритетом авторитарно-патріархальної політичної культури є тверде дотримання принципів минулого, традицій незмінності в якості базових цінностей. Будь-які зміни обґрунтовуються як грубе порушення сакральних традицій, а також – нагальною необхідністю беззастережного слідування паттернам сталих порядків «славного минулого». Хоча найбільший парадокс підміни існуючої реальності відбувається власне на рівні зовнішньої політики, коли її риторична наповненість формулюється у стилістиці стабільності, традицій, прихильності дотримання норм і законів міжнародного права. І в цей же час у характері її реальних дій і політичних кроків відбуваються глибокі, дійсні і навіть кардинальні зміни (підтвердженням цього може бути критичний перегляд зовнішньополітичного курсу РФ відразу після початку Революції гідності в Україні).

В межах авторитарно-патріархального типу політичної культури слід визначити її два окремих різновиди – «осьовий» (архаїчний) та «доосьовий» (традиційний).

Згідно концептуальної розробки соціолога К. Ясперса революція «осьового часу» (800-200 рр. до н.е.) спричинила подолання внутрішньої замкненості в середині спільнот, що одночасно виникли з процесами становлення провідних релігій і появи великих імперій поряд з формуванням фундаментальних традицій сучасних цивілізацій (античності, Близького Сходу, Китаю) [5].

За часів «осьового часу» відбулась заміна архаїчного-міфологічного світобачення на глобальні філософсько-релігійні ідеї. Саме вони у різний спосіб детермінували кінцеві екзистенціальні цілі людського буття, проповідували єдність людства і наявність єдиного принципу, що, по суті, власне і управляє космічним, моральним та соціальним життям. В якості характерного прикладу «осьових ідей» виступає комплекс теорій, що виникли ще на стародавньому Близькому Сході, а також результативно виступили в ролі фундаторів іудео-християнської та мусульманської цивілізації. Метою ж життя людини є спасіння та єдність з засадами Божественності. А мета життя соціально-політичного є допоміжною по відношенню до особистого порятунку – дотримання Богом даних морально-соціальних настанов.

Власне протягом розглянутого періоду відбувалось формування саме людської особистості, яка і є домінуючою за сучасних умов. Слідуючи гіпотезі вказаного дослідника, весь набір вчень «осьового часу» (які, тільки у видозмінених формах, існують і в сучасний період у вигляді іудео-християнської, ісламської, буддистської конфуціанської традицій), увібрали в себе прагнення homo sapiens до творчого перелаштування, до потреб сучасності, попередньо існувавших норм, звичаїв і традицій.

Інший дослідник Ш. Ейзенштадт при вивченні соціально-політичних чинників в умовах існування «осьових суспільств» виявив певну особливість: в уяві людей існує єдиний символічний Центр, в якому, по суті, й закладена їх політична лояльність [4]. В цьому Центрі відбувається процес взаємопроникнення релігійно-космічного та соціального порядків шляхом переносу на ґрунт політичного життя морально-релігійних принципів. А в межах цього середовища позиціонуються державні структури, що легітимізовані релігійно-культурними принципами. Це є також як полем формування системних ознак певного геополітичного регіону, так і сферою прийняття загальнополітичних і зовнішньополітичних рішень. І потім вже останні набувають для людей не тільки соціально-політичну, а, головне, і морально-релігійну засадничу і смислову основу. Оскільки символічно Центр пов'язаний у людській свідомості з кінцевою межею смислу людського буття, служіння загальнонаціональним або загальнодержавним інтересам набуває надто вже глибокого особистісного сенсу [4].

Трансляція релігійних принципів на політичне життя в результаті приводить до значно більшої кількості наслідків. А алгоритм її впровадження у реальну дійсність має наступний вигляд. Соціально-політичне життя для людини, що перебуває в «осьовому часі», відповідає певній шкалі зацікавленості в тому сенсі, що в її межах вона вбачає відтворення вічних космічних принципів, а саме – боротьбу сил добра і зла. При цьому не має особливого значення, йдеться про боротьбу чи спасіння або за її аналогії у частині зв'язу за національні, расові, класові, загальнолюдські принципи, за ідеї модерну, прогресу або, навпроти, – збереження традицій. Маси, які охоплені ідеями «осьового часу», набувають характеру появи величезної мережі політичних активістів. У свою ж чергу «осьова політична культура» сприяє розповсюдженню нетерпимості чи інакомислення. А в цих рамках політичний розвиток набуває вже обрисів постійної дуалістичної боротьби сил добра і зла. Наразі тут гра переходить у фазу «переможець забирає все». В момент зміни місць між переможцями та лузерами відбувається й переміна позицій у таборах сил, що протистоять одна одній [2].

Традиційно найбільш типовим прикладом «осьової політичної культури» може слугувати континентально-європейська культура. В той же час сучасна політична культура РФ може розглядатись як така, для якої більш характерним є дещо інший, проміжний або фактично «гібридний» симбіоз елементів вже відомої нам «осьової політичної культури» і з переважаючою кількістю рис, густо замішаних на засадах патерналізму, але зі значною добавкою вже зовсім протилежних ознак, що мають багатообіцяючий префікс «нео».

Для остаточного набуття сталих рис підсистемності, а також і закріплення засобів їх ретрансляції через зовнішню політику, «осьова політична культура» грає подвійну роль. З одного боку, вона стимулює активну позицію людей по відношенню до національних і

загальнодержавних інтересів. А з другого – протилежні політичні сили визначають їх у відповідно інший спосіб. У цьому зв'язку загальнонаціональний консенсус з ключових питань виникає у конкурентному зіткненні протилежних політичних спрямувань через конфлікт інтересів.

Проте стадію протистоянь «осьового часу» пройшли далеко не всі існуючі у теперішній час соціуми. Політичний розклад сил в них буквально перенасичений «переважним» домінуванням міжособистісних зв'язків (як родинних, так і патронажно-клієнтельних), а також старанним відчуженням зацікавленості мас від дій у сфері політики провадних державних інститутів і їх чисельних аффілійованих структур. Режим функціонування внутрішньосистемних процесів і відповідних до них парадигм зовнішньої політики у цьому середовищі (*milieu*) набуває специфічних характерних рис, що далі будуть проаналізовані на прикладі, головним чином, Росії як базової держави новоствореного геополітичного простору (регіону).

Відносно вже вказаного нами нового феномена – авторитарності по неопатрімоніальному типу, – власне широкий політичний контекст, в якому існують політичні режими як в Африці південніше Сахари, так і в інших регіонах світу, то саме там вони фактично і визначаються теоріями патрімоніалізму і неопатрімоніалізму.

Сама ж теорія патрімоніалізму була вперше запропонована Максом Вебером в роботі «Господарство і суспільство» [3; 6]. Родзинка цієї концепції полягала у твердженні, що управління та менеджмент справами держави може здійснюватись особистим, приватним володінням і до того ж розглядати різноманітні суспільні функції, а також фактично всі аффілійовані державні інститути як свою невід'ємну, приватизовану власність. Подібна надто вже специфічна форма організації влади була притаманна насамперед соціумам ще у стародавні часи. Аналіз же державного урядування в ряді сучасних країн Азії та Латинської Америки підтверджує факт реального існування в них конкретних і функціонуючих елементів патрімоніалізму.

Подальший розробці теоретичних засад цієї ж концепції були присвячені також студії Ш. Ейзенштадта [4]. Саме він ввів у науковий дискурс поняття «неопатрімоніалізм». Представлена категоріальна одиниця являє собою результат розробки одного з варіантів існування власне сучасного соціуму І, на відміну від аналогів чисто патрімоніального зразка, державна інновація (в якості кінцевого прикладу), що з'явилась у «свіжесформованому» геополітичному спільному просторі (регіоні) російсько-українського агломерату, має окремі й досить специфічні характеристики. Всі політичні, економічні та інформаційні ресурси концентруються як в політичному центрі, так і серед найбільш впливових фінансово-індустріальних кланів. Відносно інших груп і соціальних верст населення, то для них доступ до вказаних ключових ресурсів наразі попросту перекритий. При цьому практично всі структури, що мають

безпосередній доступ до влади, реалізують себе у здійсненні різних суспільних функцій як ніби у особистій, приватизованій власності. І, як результат, відбувається практичне «зрошення» політичної, економічної і соціокультурної сфер, але вже в іншому просторі, де ключовими гравцями стають все ті ж персонажі з пануючої патронажно-клієнтельної мережі. Політичний простір в державах подібного зразка, поряд з формальним і ідеологічним забезпеченням, фактично трансформується у фікцію, ширму «буфонадного шапіто», не відображує реальних мережевих взаємодій. А для сфери економіки керівним і визначальним принципом стає всеосяжна рентно орієнтована поведінка (взятки, побори, «панщина», «кришування» різного гатунку).

До того ж структура «неопатрімоніалізму» закріплює різноманітні форми архаїчної соціальної організації щось на зразок родоплеменних. Хоча у сучасних варіантах, що власне склались як в Росії, так і в Україні, державний устрій відповідно набув також вигляд феодально-саможержавного і феодально-клептократичного зразка. Крім того, останні обзавелися ще і визначальною роллю в своїх політичних системах.

В теоретичному плані Ш. Ейзенштадт вказує на параметри соціуму неопатрімоніального зразка у відповідності до «осьових суспільств», тобто до ще «недорозвинених» у технологічному сенсі цивілізацій, що ідейно базувались на таких провідних світових релігіях, як християнство, конфуціанство або іслам. Сучасні ж неопатрімоніальні суспільства вже на інноваційному, організаційно-інституціональному і геополітичному рівнях наразі відтворюють деякі характеристики архаїчних патрімоніальних соціумів, правда у більш досконалому і раціональному вигляді.

А це, власне, і являє собою фактичне поєднання або, ясніше, «гібридне» зрошення автократичності в її практичному втіленні у залишених, ніби у спадок, існуючих наразі в Африці південніше Сахари формально-державних інститутах і трайбалістських (доцивілізованих) соціумах. Основу ж локальних інноваційних, соціально-політичних підсистемних утворень, які включають до себе також і модернізовані зовнішньополітичні парадигми, складає комплексна, а точніше – партикулярна мережа горизонтальних та вертикальних особистих зв'язків (на рівні окремих племен, великосімейних та патронажно-клієнтних кланів тощо). Тим не менше, як демократичні, політичні утворення, так і авторитарні режими наразі в існуючій реальності все ж являються продуктом комбінації, конкретніше – відтворення на практиці партикулярної «гібридності» глобальних сітьових зв'язків.

В той же час маси населення в цих країнах фактично позбавлені навіть приблизної уяви про дійсні загальнодержавні та загальнонаціональні інтереси. У цій ситуації головні джерела формування й розвитку внутрішньосистемних зв'язків, а також створення різних моделей зовнішньополітичних курсів зосереджені в інститутах, де концентруються

ключові інтереси родоплемінних і патронажно-клієнтських кланів, які напряду пов'язані з провладними державними структурами.

Отже, відповідно до аналогів в Африці, *синкретичною ознакою створення партикулярно-«гібридних» підсистем російсько-українського агломерату став спільний режим їх функціонування по неопатрімоніальному типу. А домінуючий тренд їх подальшого становлення перейшов до мотивів і стилістики втілення все ще триваючої конфліктної демодернізації. Різниця полягає тільки у штучно створеній ізоляції і введенні як зовнішніх, так і свідомих внутрішніх контрсанкцій у випадку з Росією, а також – орієнтації на зовнішнє управління і повну економічну залежність від іноземної фінансової допомоги в українському варіанті.*

Використані джерела та література:

1. Алмонд Г. Гражданская культура. Политические установки и демократия в пяти странах / Г. Алмонд, С. Верба. – М.: «Мысль», 2014. – 345 с.
2. Вебер М. Хозяйственная этика мировых религий. Введение // М. Вебер Избранное. Образ общества: Пер. с нем. – М.: Юрист, 1994. – С. 43-73.
3. Рахманов А. Б. «Хозяйство и общество» М. Вебера: проблемы текстологии и истории создания» / А. Б. Рахманов // Вести Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 2010. – №2. – С. 45-48.
4. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций / Ш. Эйзенштадт. Пер. с англ. А. В. Гордона под ред. Б. С. Ерасова. – М.: Аспект-пресс, 1999. – 416 с.
5. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. / К. Ясперс. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.
6. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Zweite, vermehrte Auflage / M. Weber. – Verlag von J.C. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1925. – 435 s.

УДК 327.5 : 323.22 (477)

Лоссовський І.Є.,
кандидат фізико-математичних наук,
Посол з особливих доручень
Міністерства закордонних справ України

МОЖЛИВОСТІ ООН І ПЛАН «Б» ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ НА ДОНБАСІ

Досвід врегулювання конфліктів на просторі ОБСЄ за провідної ролі цієї організації свідчить про загальну тенденцію їх «заморожування». Водночас найбільш успішними прикладами міжнародного врегулювання в Центральній-Східній Європі можна вважати конфлікти на теренах колишньої Югославії у 1990-х рр. Провідна роль тут відіграла ООН при допоміжній ролі ОБСЄ, ЄС і НАТО. Насамперед це стосується конфлікту навколо сербських анклавів на території Хорватії. З урахуванням

миротворчого досвіду ООН проводяться аналогії та прогнози можливого розвитку ситуації на українському Донбасі на основі моделі врегулювання Югославської кризи, завершення війни в Хорватії та мирної реабілітації регіону Східної Славонії, Баранії і Західного Срему. Подібний сценарій пропонується в якості Плану «Б» врегулювання військово-політичної кризи на Донбасі.

Ключові слова: ОБСЕ, ООН, Україна, Мінські домовленості, Тристороння контактна група, Донбас, Хорватія, Югославська криза, UNTAES.

Лоссовский И.Е. Возможности ООН и план «Б» урегулирования военно-политического кризиса на Донбассе. Опыт урегулирования конфликтов на пространстве ОБСЕ при ведущей роли этой организации свидетельствует об общей тенденции их «замораживания». В то же время наиболее успешными примерами международного урегулирования в Центральной и Восточной Европе можно считать конфликты на территории бывшей Югославии в 1990-х гг. Ведущая роль здесь отводилась ООН при вспомогательной роли ОБСЕ, ЕС и НАТО. Прежде всего это касается конфликта вокруг сербских анклавов на территории Хорватии. С учетом миротворческого опыта ООН проводятся аналогии и прогнозы возможного развития ситуации на украинском Донбассе на основе модели урегулирования югославского кризиса, завершения войны в Хорватии и мирной реабилитации региона Восточной Славонии, Барании и Западного Срема. Подобный сценарий предлагается в качестве Плана «Б» урегулирования военно-политического кризиса на Донбассе.

Ключевые слова: ОБСЕ, ООН, Украина, Минские договоренности, Трехсторонняя контактная группа, Донбасс, Хорватия, Югославский кризис, UNTAES.

Lossovsky I.E. The possibilities of the United Nations and plan «B» settlement of the military-political crisis in the Donbas. The experience of conflict resolution in the OSCE area under the leading role of this organization indicates a general tendency of «freezing». However, the most successful examples of international settlement in Central and Eastern Europe can be considered conflicts in former Yugoslavia in the 1990s. The leading role there was assigned to the United Nations with the supporting role of the OSCE, the EU and NATO. First of all, it concerns the conflict over the Serbian enclaves in Croatia. Given the experience of the UN peacekeeping activity analogies and forecasts are conducted of possible developments in the Ukrainian Donbass by the model based on the settlement of the Yugoslav crisis, the war in Croatia and peaceful rehabilitation in Eastern Slavonia, Baranja and Western Sermium. Such a scenario is offered as a plan «B» for settlement of the military and political crisis in the Donbass.

Keywords: OSCE, UN, Ukraine, Minsk agreement, Tripartite contact group, Donbass, Croatia, the Yugoslav crisis, UNTAES.

Як відомо, загальний зміст домовленостей, досягнутих у Мінську в ході переговорів у рамках Тристоронньої контактної групи (ТКГ) з мирного врегулювання ситуації на сході України (Мінські домовленості) зафіксований у таких документах: Протокол за підсумками консультацій ТКГ щодо спільних кроків, спрямованих на імплементацію Мирного плану Президента України П.Порошенка та ініціатив Президента Росії В.Путіна від 5 вересня 2014 р.; Меморандум про виконання положень Протоколу за підсумками консультацій ТКГ щодо кроків, спрямованих на імплементацію Мирного плану Президента України та ініціатив Президента Росії від 19 вересня 2014 р.; Комплекс заходів з виконання Мінських домовленостей від

12 лютого 2015 р.; Декларація Президента України, Президента Французької Республіки Ф.Олланда, Канцлера Федеративної Республіки Німеччина А.Меркель та Президента РФ про підтримку Комплексу заходів з імплементації Мінських домовленостей, схваленого в Мінську 12 лютого 2015 р. [2].

2 жовтня 2015 р. в Парижі в рамках зустрічі лідерів країн «Нормандської четвірки» (Україна, Франція, Німеччина, Росія) було узгоджено загальне розуміння та порядок реалізації положень Мінських домовленостей, зокрема: підтверджено необхідність повного дотримання режиму припинення вогню як основи деескалації ситуації, для зменшення напруги домовлено про початок відведення танків і гармат калібром до 100 мм, мінометів до 120 мм.; погоджено необхідність посилення ролі ОБСЄ у процесі мирного врегулювання кризи на Донбасі. При цьому Спеціальна моніторингова місія (СММ) ОБСЄ отримає повний і безперешкодний доступ до окупованих районів Донбасу, зокрема, до неконтрольованої Україною ділянки українсько-російського державного кордону; вкотре наголошено, що місцеві вибори «в окремих районах Донецької і Луганської областей» мають бути проведені виключно в рамках українського законодавства та стандартів ОБСЄ, за умови забезпечення спостереження з боку Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) ОБСЄ.

Останнім часом серед політиків та в експертному середовищі відбувається дискусія стосовно міжнародно-правового статусу Мінських домовленостей та діяльності Тристоронньої контактної групи (ТКГ). Чи мають вони юридично зобов'язуючий характер, який мають міжнародні договори? Чи відповідають умовам міжнародної «Віденської конвенції про право міжнародних договорів»? Відповідь на ці запитання є такою: переговори у рамках ТКГ, що відбуваються у Мінську та у «Нормандському форматі» на різних рівнях, мають насамперед політичний характер і спрямовані на політико-дипломатичне врегулювання ситуації, пов'язаної з подіями в окупованих районах Донецької та Луганської областей України. Разом з тим, Мінські домовленості уклалися за посередництва міжнародних партнерів України, зокрема Франції, Німеччини та ОБСЄ. Вони базуються на положеннях Мирного плану Президента України і враховують його ключові пріоритети щодо стабілізації ситуації в окремих районах Донецької і Луганської областей, зокрема припинення вогню, виведення іноземних військ з території України, створення інших передумов для продовження процесу мирного врегулювання. Таким чином ці домовленості не є міжнародним договором у розумінні Закону України «Про міжнародні договори України» та «Віденської конвенції про право міжнародних договорів», а тому вони не містять міжнародно-правових зобов'язань сторін і не підлягають ратифікації. Водночас Мінські домовленості несуть політичне навантаження, відіграють важливу роль у зміцненні переговорних позицій України, дають можливість консолідувати

міжнародну підтримку з протидії російській агресії і є на сьогодні чи не єдиним переговорним механізмом з урегулювання конфлікту.

Комплекс заходів з виконання Мінських домовленостей було підтримано на саміті «Нормандської четвірки» 12 лютого 2015 р., а також – РБ ООН шляхом ухвалення 17 лютого 2015 р. відповідної резолюції №2202(2015). Важливим фактором є також прямий зв'язок між виконанням Мінських домовленостей та продовженням санкцій ЄС проти РФ, закріплений у Висновках Європейської Ради від 20 березня 2015 р.

Мінські домовленості і пов'язане з ними певне зниження військової напруги на Донбасі створили також передумови для посилення обороноздатності України та подальшого можливого пошуку нових підходів до розв'язання проблеми збройної агресії Росії проти України. Незважаючи на наявний певний позитив часто озвучується критика, що ці домовленості укладалися під примусом і під загрозою застосування Росією військової сили. В подібних випадках, відповідно до статті 52 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р., «Договір є недійсним/нечинним, якщо його укладення стало результатом погрози силою або її застосування на порушення принципів міжнародного права, втілених у Статуті ООН» [1].

Відомий європейський політик, колишній Маршалок Сейму і міністр закордонних справ Польщі Р.Сікорський неодноразово висловлювався про те, що «Нормандський формат» не підходить і не є вигідним для України, про що, за його словами, він попереджав Президента України П.Порошенка. Причинами цього, на думку Р.Сікорського, є наявний брак активності європейських лідерів у врегулюванні кризи в Україні, а також – їх слабкість у протистоянні В.Путіну. Оптимальним для України він вважає «Женевський формат»: «Був момент, коли росіяни були готові повернутися до формату за участю України, Росії, США та ЄС. Їх згода на це означала б, що угоди би дотримувались. Чому так не сталося? Це питання до української сторони. Вважаю, що це була помилка». Слід також згадати, що в Польщі неодноразово наголошували (окрім Р.Сікорського, нинішній Президент А.Дуда), що відсторонення цієї країни від участі у переговорному процесі пішло йому не на користь.

Останніми місяцями, по мірі наближення завершення в кінці грудня 2015 р. терміну дії Мінських домовленостей з деескалації збройного конфлікту на Сході України [2] все частіше українські та іноземні політики, експерти і політологи висловлюють сумніви щодо реалістичності імплементації повною мірою основних положень цих домовленостей. Подібні сумніви висловлювалися і з самого початку укладення Мінських домовленостей, враховуючи недвозначність їх вимог і принципові розходження інтересів і позицій сторін конфлікту стосовно головних положень домовленостей. Принаймні сьогодні є абсолютно очевидним, що зазначені терміни їх виконання будуть продовжені на наступний рік, але навіть у цьому разі ніщо не гарантує можливості їх виконання у повному

обсязі. Головним каменем спотикання мають стати місцеві вибори на окупованих територіях, які, за Мінськими домовленостями, мають відбуватися за законодавством України при дотриманні загально-визнаних європейських норм і принципів ОБСЄ та за умови забезпечення присутності міжнародних спостерігачів БДПЛ ОБСЄ.

Такі норми мали б передбачати: формування чітких та несуперечливих списків виборців, участь у виборах усіх біженців та переміщених осіб, яких, за оцінками ООН, більше за 2 мільйона чоловік; дотримання процедури висунення кандидатів, присутність на окупованих територіях української партійної інфраструктури, призначених Центральною виборчою комісією України місцевих виборчих комісій та дільниць, спостерігачів від політичних партій та громадських організацій; присутність офіційних міжнародних спостерігачів, насамперед, від БДПЛ ОБСЄ та інших міжнародних організацій, таких, як: Рада Європи, ПА РС, ПА ОБСЄ, окремих держав та ін. Важливим фактором проведення вільних та демократичних виборів, окрім зазначеного, є забезпечення демілітаризації, виведення з території, де проводяться вибори, військових збройних формувань, насамперед іноземних, забезпечення державного контролю за кордонами тощо. Очевидно, що всі вищеперераховані умови не вкладаються в реалістичні уявлення про те, що можливо, а що неможливо здійснити в короткі терміни і за наявної ситуації та відомих обставин із актуальним Status Quo в зоні конфлікту. Той факт, що бойовики навряд чи зможуть та захочуть проводити місцеві вибори на окупованих територіях Донбасу за українським законодавством та нормами ОБСЄ, оскільки це, насамперед, передбачало б виведення російських збройних формувань та передачу контролю над російсько-українським кордоном Державній прикордонній службі України, є досить вигідним для зміцнення переговорної позиції України. Така ситуація фактично гарантує продовження дії міжнародних санкцій проти Росії і навіть може створювати передумови для вимог їх посилення, а також позбавляє необхідності виконання нашою державою деяких сумнівних для цінностей суверенітету України положень Мінських домовленостей. Йдеться, насамперед про такі, що стосуються амністії осіб так чи інакше задіяних у сепаратистській діяльності (не кажучи вже про відвертих злочинців-бойовиків), а також щодо особливостей місцевого самоуправління та надання юридично невизначеного «особливого статусу» окремим районам Донбасу (та, борони боже, внесення відповідних змін до Конституції України), – положення, які були внесені під тиском Росії.

Навіть при оптимістичному сценарії щодо можливої імплементації Мінських домовленостей уявляється, що при довго- і середньостроковому плануванні подальшого врегулювання конфлікту необхідно тримати напоготові «план Б» його розв'язання. Наявність такої альтернативи, хоча б і в теоретичному на сьогоднішній момент плані, має дати змогу, у разі необхідності, задіяти творчі підходи і сформулювати гнучкі сценарії врегулювання на основі наявного успішного світового миротворчого

досвіду, накопиченого за останні півстоліття в рамках ООН та інших міжнародних організацій.

Варто відзначити, що попередній європейський досвід врегулювання конфліктів на просторі ОБСЄ за провідної ролі цієї організації свідчить про загальну тенденцію їх «заморожування» (Придністров'я, Абхазія, Нагірний Карабах, Південна Осетія). Навіть лідери бойовиків в невизнаних «республіках» на сході України, які сподівалися на більш активну інтеграцію з РФ, сьогодні жаліються, що «Росія прагне заморозити конфлікт на Донбасі, перетворивши його на друге Придністров'я». Таким чином Москва намагається послабити тиск на свою економіку, яка переживає важкі часи, та планує у довгостроковій перспективі використовувати конфлікт на Донбасі для перманентного політичного тиску на Україну. За словами одного з лідерів бойовиків О.Захарченка, відносно затишшя примусило «добровольців з Росії повернутися додому, що скоротило їхнє число до 1500 осіб зараз із 4 тисяч минулого року». Натомість Москва надсилає десятки своїх бюрократів для формування владних органів сепаратистів [6].

Разом з тим найбільш успішними прикладами міжнародного врегулювання в Центральній-Східній Європі можна вважати конфлікти на теренах колишньої Югославії 1990-х рр. Провідна роль тут відводилася миротворчим можливостям ООН при допоміжній ролі ОБСЄ, ЄС і НАТО. Насамперед це стосується конфлікту навколо сербських анклавів на території Хорватії. З урахуванням широкого міжнародного миротворчого досвіду ООН корисними є аналогії та прогнози можливого розвитку ситуації на українському Донбасі на основі моделі врегулювання Югославської кризи, зокрема завершення війни в Хорватії та мирної реабілітації регіону Східної Славонії, Баранії і Західного Срему («Хорватське Подунав'є»), на території якого проживала значна частка сербського етнічного населення, де у 1991-1995 рр. існувало квазі-державне сепаратистське утворення «Республіка Сербська Країна» (РСК) [3; 4].

На сьогоднішній день керівництво Росії не підтримує ідеї зміни міжнародного формату навколо процесу врегулювання на Донбасі. Разом з тим, оскільки сама РФ декларує своє бажання розв'язання конфлікту на сході України, вона має бути готовою підтримати ідею розміщення міжнародної миротворчої військової місії та міжнародних сил ООН в регіоні, на користь якої неодноразово висловлювалися Президент України П.Порошенко та інші керівники нашої держави. Така місія могла би розпочати процес мирної реабілітації регіону, забезпечити надійний контроль українсько-російського кордону в зоні конфлікту, повернення переміщених осіб і біженців, реінтеграції Донбасу до України з належним дотриманням усіх міжнародних норм і правил. В якості успішної моделі таких перехідних процесів мирної реабілітації і реінтеграції можна навести приклад «належного втручання» світової спільноти в особі ООН і створення восени 1995 р. інституту тимчасового міжнародного протекторату UNTAES

– Перехідної адміністрації ООН для «Хорватського Подунав'я» – прикордонного з Сербією регіону Хорватії [5].

Як і у випадку із сепаратистськими силами на Донбасі, які у політичному та військовому сенсах залежать, фінансуються та підтримуються федеральною владою РФ, російськими регулярними військами та найманцями, так і 20 років тому сербські сепаратисти в Хорватії підтримувались федеральною владою сербського диктатора С.Мілошевича, який, як і В.Путін сьогодні, наполягав на тому, щоб проблема вирішувалася прямими переговорами між сепаратистами та Урядом Хорватії. У разі реалізації така політика призвела б лише до заморожування ситуації, легітимізації сепаратистського уряду РСХ та наступного її об'єднання в рамках «Великої Сербії», або продовження de facto «незалежного» існування.

Міжнародна миротворча місія ОБСЄ в Хорватії, яка приступила до роботи у січні 1998 р. паралельно із завершенням мандату UNTAES, спостерігала за процесом поступової передачі влади в регіоні від Перехідної адміністрації ООН до центральної влади та місцевих управлінських структур Республіки Хорватія, дотриманням відповідних міжнародних норм і правил згідно з Ердутськими і Дейтонськими мирними домовленостями 1995 р. Поділяючи думку про існування аналогій описаної ситуації 20-річної давнини в колишній Югославії і сьогоднішньої – на сході України, а також сподіваючись на подібне позитивне і мирне розв'язання спровокованої Росією кризи на Донбасі, як у схожій ситуації це було успішно вирішено за широкої, активної та ініціативної посередницької участі світової спільноти, насамперед ООН, НАТО та ЄС, слід звернути увагу на деякі принципові відмінності між цими двома кризовими ситуаціями, що може принципово ускладнити просування розв'язання російсько-українського конфлікту на Донбасі за «хорватським сценарієм».

Обидві кризи були спровоковані авторитарними режимами країн, які сповідували політику політичного і силового тиску на сусідів, які прагнули до демократії та реальної незалежності. Разом з тим, якщо Сербія в середині 1990-х рр. була лише невеликим шматком колишньої Югославської Федерації, що продовжувала тріщати по швах і розпадатися, із посередньою армією та застарілим озброєнням, то РФ сьогодні продовжує залишатися у військовому відношенні однією з найпотужніших держав світу, що володіє другим ядерним арсеналом на планеті, є постійним членом РБ ООН і має високий політичний вплив в Євразійському просторі та величезний ресурсний потенціал.

Політичні, військові та економічні позиції сербського режиму того часу були близькими до катастрофічних і не мали жодних вагомих внутрішніх ресурсів, ані військових, ані економічних, ані будь-яких інших. Країна перебувала в жорсткій міжнародній ізоляції та під жорсткими санкціями ООН. З 1992 р. до 2000 р. країна була позбавлена членства в ООН, в цей же період було призупинено її членство в ОБСЄ, до 2002 р. її не

приймали до Ради Європи. Перебуваючи в такій ізоляції й під таким одностайним міжнародним тиском, режим С.Мілошевича, хоча й без власного бажання, фактично був готовий погодитись на будь-які колективні рішення та спонуки Заходу, оскільки не міг цьому нічого протиставити, залишаючись у повній ізоляції. Навіть певна політична підтримка такого історичного союзника Сербії, як Росія, була досить обмеженою і не достатньою для продовження протистояння.

У травні і серпні 1995 р. ЗС Хорватії, які були створені, навчені та озброєні за активної підтримки міжнародної спільноти, завдали удару по позиціях Югославської народної армії (ЮНА), що дозволило приєднати до Хорватії Західну та Центральну частини РСК (Західна Славонія). РСК після цього фактично припинила своє існування, оскільки була позбавлена своєї столиці – міста Кнін, а в її складі після цих наступів залишилися лише території «Хорватського Подунав'я». На зговірливість авторитарного режиму Югославії серйозно вплинули бомбові удари військової авіації НАТО по позиціях ЮНА в Боснії (5 серпня і 22 вересня 1994 р. в районі Сараєво; по району Пале – 25 і 26 травня 1995 р.; а також двотижневі авіаудари в серпні-вересні 1995 р.), після чого белградський режим був готовий погодитися на Дейтонські та Ердутські домовленості (листопад 1995 р.), запропоновані міжнародними посередниками.

Із жорсткими та ефективними діями світової спільноти у відповідь на агресію з боку режиму С.Мілошевича контрастує м'яка політика напучування та умиротворення російського агресора, яку проводить сьогодні Захід, не зважаючи на гарантії, які надавались Україні відповідно до положень Будапештського меморандуму 1994 р. та низки інших міжнародно-правових документів в рамках ООН і ОБСЄ.

Врегулювання хорватської кризи далось високою ціною, за підсумками військових дій у 1991-1995 рр. загинуло понад 30 тис. чоловік, понад півмільйона покинули місця свого постійного проживання. Кризу українського Донбасу можна було б розв'язати меншими жертвами, для цього є декілька підстав. В Хорватії мала місце міжетнічна та міжконфесійна лінії розколу: серби/хорвати і православні/католики. На Донбасі лінія розколу проходить між тими, хто відносять себе до української політичної нації, яка вибрала європейський демократичний шлях розвитку, і тими, хто вважає «розпад СРСР найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття» (при тому, що воно (століття) було свідком двох найкривавіших в історії людства світових війн) і є апологетами «руського мира». Таким чином, це протистояння відбувається, переважно, в ідеологічній та інформаційно-пропагандистській площинах і не є жорстко антагоністичним. Без інтенсивного підживлення Росією регулярними військами, найманцями і їх озброєння прибічників «руського мира» на сході України було б значно менше.

Такі міркування стосовно внутрішніх об'єктивних факторів обґрунтування причин розколу на Сході України вселяють певний оптимізм.

Водночас головний зовнішній фактор, що провокує ескалацію конфлікту на Донбасі, на жаль, є значно потужнішим у порівнянні з деструктивним фактором режиму С.Мілошевича в колишній Югославії. Крім того, ступінь рішучості, єдності і безкомпромісності світової спільноти, вжитих нею, в тому числі військових, заходів у протистоянні агресору у 1990-х рр. і сьогодні не є зіставними. Разом з тим уявляється, що у разі спільних рішучих, наполегливих та злагоджених зусиль України і Заходу на протидію агресії з боку Росії ситуація на Донбасі могла б отримати конструктивний розвиток за описаним успішним хорватським сценарієм. У будь-якому разі розширення переговорного формату навколо процесу врегулювання військово-політичної кризи на сході України (з «Нормандського формату» до «Женевського» і далі до більш широкого формату в рамках ООН) уявляється корисним і перспективним, відкриватиме нові можливості для застосування наявного в ООН миротворчого досвіду та інструментарію [5], що має прискорити процес остаточного розв'язання конфлікту і додати йому більшої легітимності.

Використані джерела та література:

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_118/print1360011924541931
2. Комплекс заходів з виконання Мінських домовленостей [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2015. 12 лютого. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/02/12/7058327/>
3. Лоссовський І. Миротворча операція ООН в «сепаратистському» регіоні Хорватії (1995-1998рр.): історичні аналогії, принципові відмінності та успішний досвід для Донбасу [Електронний ресурс] / І. Лоссовський // Центр дослідження Росії. – 04.08.2015. – Режим доступу: <http://www.r-studies.org/>
4. Лоссовський І. Про миротворчу операцію ООН в «сепаратистському» регіоні Хорватії: Деякі аналогії та успішний досвід для Донбасу з Балкан / І. Лоссовський // День – 2015. – № 134(4502). – 30 липня. – С.3.
5. Федоров В. Н. Организация Объединенных Наций, другие международные организации и их роль в 21 веке / В. Н. Федоров – М.: Логос, 2007. – 940 с.
6. Kravchenko S. Putin Tightens Reins on Ukraine Rebels, Putting Conflict on Ice [Online Resource] / S. Kravchenko // Bloomberg Business. – 2015. – September, 18. – Available at: <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-09-18/putin-tightens-reins-on-ukraine-rebels-putting-conflict-on-ice>

Шморгун О.О.,
кандидат філософських наук,
провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ТИПОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНТИКРИЗОВОЇ МОДЕРНІЗАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ВЛАДИ

На основі західноєвропейського історичного досвіду проаналізовано особливості оптимальної антикризової моделі влади.

Ключові слова: позитивний і природний закон, ефективний президенталізм, міністеріалізм, політична реформа в Україні, цивілізаційний вимір демократії.

Шморгун А.А. Типологические характеристики антикризисной модернизационной модели власти. На основе западноевропейского исторического опыта проанализированы особенности оптимальной антикризисной модели власти.

Ключевые слова: позитивный и природный закон, эффективная президентская власть, министерализм, политическая реформа в Украине, цивилизационное измерение демократии.

Shmorgun O.O. Typological characteristics of anti-crisis modernization model of power. Based on Western European historical experience the peculiarities of optimal anti-crisis model of government is analyzed.

Keywords: positive and natural law, effective power of president, ministerialism, political reform in Ukraine, civilizational dimension of democracy.

Античне уявлення про закон (номос) як царя, що керує всіма вчинками людей [5, с.314] та римська формула «закон суворий, але це закон» за нашого часу набули нового, більш гуманістичного сенсу. Адже з точки зору канонів західної демократії існування правової держави передбачає верховенство права – «диктатуру закону», тобто неухильність його виконання, що з часів ідеї суспільної угоди Т.Гоббса є передумовою суспільного співжиття.

Своєю чергою, антидемократію або тиранію характеризує тотальна сваволя, така поведінка тих, хто має владні повноваження, немов би жодний «закон для них неписаний» [4]. Основу тоталітарного суспільного ладу складає лише замаскований під демократію правовий нігілізм, позасудові рішення, що нерідко супроводжуються масовим терором, який мало чим відрізняється від самосудів революційної доби, обґрунтованих особливою концепцією революційної доцільності [3, с.183-400]. Тому органи державної влади, які реалізують легітимізоване право на насильство (М.Вебер), у демократичному суспільстві здебільшого і визначаються як «правохоронні».

Саме з метою виключення прояву будь-якої сваволі (волюнтаризму) право спирається на *процедурність, регламентацію, нормативність, а правосвідомість* є основою *правопорядку*, тобто раціонально осмисленого усвідомлення персональної зацікавленості й навіть персонального ризику від власної *законслухняності*.

Покладаючись на ці, здавалося б, незаперечні істини, ефективність діяльності влади в Україні оцінюється насамперед з точки зору активності законотворчості, зокрема кількості прийнятих у одиницю часу нашою Верховною Радою законодавчих актів. А головною передумовою реформ, в тому числі й економічних, ось уже майже два роки оголошується передусім створення законодавчим органом «необхідної законодавчої бази», а також реформа судової системи, покликана нарешті покласти в нашої державі край небаченій корупції і забезпечити реалізацію вищого принципу рівності перед законом.

Нарешті, ЗМІ просякнуті відповідними політологічними стереотипами, покликаними підкреслити демократичну спрямованість обраного державою курсу на долучення до системи західних демократичних цінностей. Так, постійно підкреслюється, що будь-які конфлікти мають «*вирішуватись виключно у законний спосіб*», що «*питання потрібно ввести у законодавче русло*» або «*що за будь-яких обставин необхідно залишатись у правовому полі*» тощо.

Втім, варто вийти за межі усталених стереотипів – і з'ясовується, що *насправді влада, заснована на законі, далеко не завжди відповідає базовим критеріям сучасної демократії*. Особливо, як це не дивно, це стосується саме ситуацій, коли суспільство потрапляє в кризовий стан і виникає потреба його швидкого і радикального реформування. Саме в такі періоди прийняті законодавчі акти *внаслідок необхідності складної процедури обговорень і узгоджень нерідко просто не встигають за швидким перебігом подій і ще до свого прийняття стають неефективними, а то й шкідливими*.

Крім того, політичний плюралізм має свій зворотний бік: саме *внаслідок прагнення врахувати побажання і зауваги членів різних фракцій, які представляють інтереси подекуди протилежних за ідеологічними орієнтаціями політичних сил, узгодження підходів за принципом «ні вашим, ні нашим» призводить до того, що зміст прийнятих законів неминуче має надто компромісний усереднений характер, що, як мінімум, різко знижує ефективність застосування законодавчого акту*.

Достатньо частими є і випадки, коли неефективність прийнятих законів обумовлена недостатньою професійністю та компетентністю законодавців, *внаслідок чого у законодавчому акті з'являються невдалі формулювання, різночитання у трактуванні тощо*.

Не завжди, особливо за стрімкого перебігу подій, законодавцям вдається зрозуміти сутність процесів, що відбуваються, і врахувати всі взаємні впливи сфер суспільного життя (врешті-решт абсолютне знання

неможливе), внаслідок чого прийнятий закон не діє або, навіть, діє протилежним від сподіваного і декларованого чином.

В процесі реалізації навіть ідеальних законодавчих актів, все одно з'ясується, що в силу своєї надто узагальнюючої орієнтації їх потрібно «підганяти» під певні обставини і адаптувати до специфічних умов за допомогою різноманітних підзаконних актів: розпоряджень, ухвал, постанов, інструкцій, додатків тощо, які можуть деформувати їх основний зміст, так би мовити, вихолостити дух закону заради його букви.

Нарешті, не виключені ситуації, за яких наступає повний параліч існуючих політичних інститутів і неможливість нормального продовження законотворчої діяльності внаслідок гострої політичної й економічної кризи. Кризи, що пов'язана з демонтажем злочинного режиму під час реалізації народом свого права на збройне повстання, як це сталося в Україні. Коли будь-які закони або просто не можуть виконуватись через параліч владної вертикалі або, знов-таки, їх виконання є абсолютно недоцільним в силу того, що «правлячий клас» з метою забезпечення свого перебування при владі і гарантування повної безкарності приймає законодавчі акти, які мають антинародний зміст, *фактично здійснює, так би мовити, узаконене беззаконня.*

Очевидно, що для подолання кризи та проведення ефективної модернізації, для контролю за виконанням необхідних заходів, а у разі потреби – і примусу до цього виконання так званих антисистемних сил, реформаторам необхідно мати змогу оперативно задіяти інформаційні фінансові й, навіть, силові важелі. Причому важливо підкреслити, що за своїм інституціональним статусом потрібних силових ресурсів *не має ані законодавча, ані судова влада*, які також відверто програють в оперативності будь-яких своїх дій. Не випадково в наш гранично динамічний і непередбачуваний час стрімко наростаючих локальних і глобальних загроз в сучасній політичній практиці демократичних країн законодавча ініціатива частіше реалізується урядом або Президентом, а парламенти лише ухвалюють отримані згори проекти або навіть діють в режимі делегування законодавчої ініціативи виконавчій владі, залишаючи за собою право відміни цих законів у разі їх неефективності.

В президентських республіках, зокрема французькій, межа між прийнятими законодавчими зборами актами і наказами президента – ордонансами – взагалі досить умовна. Більше того, глава держави за президентської республіки може розпустити законодавчий орган, діяльність якого гальмує реалізацію реформ, а за надзвичайних обставин – навіть отримує право обмежити або тимчасово призупинити діяльність парламенту.

Отже, ефективність антикризової стратегії, *так чи інакше, вимагає пріоритету виконавчої влади над законодавчою і судовою.*

Втім, постає вкрай важливе питання: як, зберігаючи великі повноваження виконавчої влади, водночас уникнути її антидемократичної

монополізації урядом або президентом? На перший погляд здається, що в межах західної правової демократичної традиції вже винайдено подібний компромісний варіант, оптимальний і для пострадянського простору з його тоталітарним минулим і, водночас, хронічною кризовістю і нестабільністю. Йдеться про так званий міністеріалізм або «систему Кабінету», який передбачає існування посади «сильного» прем'єра, статус якого добре передається терміном «прем'єр-президент», що свого часу визначав посаду глави уряду в Пруссії.

Подібні форми правління особливо типові саме для європейської моделі демократії і часто функціонують в межах парламентських монархій або парламентських республік з сильними монархічними традиціями. Йдеться передусім про еталонні британський прем'єр-парламентський монархізм і німецьке канцлерство. Справді, в обох випадках простежується виразна домінанта виконавчої влади над законодавчою: Прем'єр-міністр з майже президентськими повноваженнями, визначаючи зовнішню і внутрішню політику, фактично диктуючи законодавцям зміст законопроектів, має всі важелі для послідовного здійснення програми реформ. Разом з тим глава уряду делегується найбільш популярною політичною партією, яка несе за нього відповідальність, він призначається парламентом на обмежений термін і може бути відправлений у дострокову відставку або внаслідок реалізації процедури оголошення вотуму недовіри уряду, або розпаду парламентської коаліції.

За подібного бачення повернення до скасованих вірним В.Януковичу Конституційним судом змін до Конституції 2004 р. видається цілком співзвучним з нашим євроінтеграційним курсом (один з «архітекторів» так званої політреформи О.Мороз називав нинішній варіант Основного закону «українським канцлерством»). Тим більше, що перехід від кучмівської олігархічної квазіпрезидентської до буцімто парламентсько-президентської республіки відбувся за наказом «Майдану гідності» на хвилі антиолігархічних революційних змін.

Насправді досвід функціонування міністеріалістських урядів незаперечно свідчить про те, що прем'єр-міністр як лідер партії, яка перемогла, далеко не завжди є професіональним менеджером і економістом (про що незаперечно свідчить і український досвід). *Адже партійно-парламентський популізм, а в нашому варіанті – й відверта брутальна демагогія, та ефективний управлінський бюрократизм європейського взірця часто-густо вимагають протилежних людських і професійних якостей.* Те ж саме стосується і складу Кабінету Міністрів, сформованого за партійною квотою. Саме тому в подібних формах правління величезну роль грають професійні управлінці: помічники міністрів, державні міністри, міністри без портфеля, молодші міністри, що якимось компенсує низький рівень компетентності партійних міністрів-популістів, яким часто дуже некомфортно у статусі вищих службовців.

Що ж до складності узурпації влади у парламентських формах правління, то, навпаки, їх гранична тінізація у випадку з системою канцлерства і відсутність загальних альтернативних виборів, які все ж таки дають високопосадовцю, особливо за високої всенародної підтримки (що потрібна будь-якому реформатору для успішної реалізації своєї програми дій), великий рівень того, що зазвичай називають легітимізацією, роблять в цьому аспекті *систему Кабінету аж ніяк не менш вразливою з точки зору небезпеки переродження у тиранію порівняно з системою Президентською*.

Так, за британського механізму функціонування уряду – вестмінстерської моделі, з уряду, який інколи складається більш ніж із сотні осіб, виділяється Кабінет кількістю всього 20-30 осіб, який складає групу міністрів, визначених Прем'єр-міністром, що виступає від імені уряду. Він може включати не тільки членів Палати громад, а й членів Палати лордів. Більше того, в межах кабінету формується так званий внутрішній кабінет з декількох осіб, який на практиці складає команду сподвижників Прем'єр-міністра і реально розробляє стратегічний курс країни. А розгалужена система комітетів, в якій переважно головує сам Прем'єр, офіційно – «перший Лорд Казначейства», – практично дає йому право приймати управлінські рішення без схвалення міністрів. Не випадково з початку 60-х рр. британські юристи почали все більше говорити про те, що «система кабінету» реально вже трансформувалась у «систему правління Прем'єр-міністра», а дехто із західних політологів навіть вже пише про президенталістську тенденцію й складання системи під умовною назвою «президентство Великобританії».

З іншого боку, відповідальність глави уряду явно недостатня, адже вона у міністрів переважно *колективна і солідарна, а прем'єр лише «перший серед рівних»*. В тій же Німеччині передбачена ускладнена процедура відставки канцлера – конструктивний вотум недовіри, – а в Британії за двопартійної системи відправити у відставку главу парламентської більшості дуже проблематично. Причому провал процедури висловлення вотуму недовіри за деякими Конституціями може тягти за собою розпуск самого парламенту. Тож не випадково Гітлер і Муссоліні прийшли до влади у якості прем'єрів у цілком конституційний спосіб, що також важливо врахувати в контексті нашого тоталітарного досвіду.

В той же час згідно з деголівською конституцією П'ятої французької республіки поряд з квазісудовим органом під назвою Висока палата правосуддя, який зовсім не за фіктивним, як у нас, а реальним механізмом імпичменту може відсторонити президента від влади, передбачено існування Суду Республіки, який уповноважений *не тільки оголосити імпичмент членам уряду, а й притягнути їх до кримінальної відповідальності*. Корисність такого механізму для нашої держави очевидна.

Нарешті, слід зазначити, що реалізація будь-якої антикризової стратегії вимагає гарантованості перебування при владі, тобто імунітету для уряду не на рік, а, як мінімум, на декілька років, на що може претендувати

лише всенародно обраний Президент. Що ж до прем'єра, то, як зазначається, він делегується до влади парламентською більшістю і, нехай з певними складностями, може бути достроково відкликаний у випадку парламентської обструкції або у випадку розвалу партійної коаліції. Його, так чи інакше, призначає, контролює, а подекуди може відправити у відставку парламентський президент або монарх. Цю хисткість своєї позиції у прем'єрському статусі відчули на собі навіть такі видатні політики-реформатори, як Л.Ерхард, У.Черчилль і навіть М.Тетчер (за абсолютистських монархій позиція Прем'єр-міністра, який цілковито залежить від примх монарха, ще більш непевна. Тут можна згадати драматичні політичні долі хоча б О.Бісмарка та П.Століцина).

А найголовніше полягає в тому, що з точки зору системного аналізу політичний інститут, який прийнято називати виконавчою владою, має велике коло системних функцій, що часто *погано узгоджуються, а інколи і суперечать завданням масштабної антикризової модернізації країни*. Адже для виживання будь-якої спільноти нагально необхідним є постійне підтримання у робочому стані всіх основних сфер життєдіяльності країни, складної в сучасному світі інфраструктури, забезпечення безперебійного постачання необхідних ресурсів і послуг для нормального функціонування всього народногосподарського комплексу і збереження соціальних стандартів життя. Тому за посадовими обов'язками глава уряду зобов'язаний передусім бути виконавцем, тактиком, *уповноваженим* *будь-що утримати країну від потрясіння* і саме його девізом мають бути старовинні китайські прислів'я «хто посіє вітер – пожне бурю» або «не дай бог жити за часів перемін».

Успішно вирішити подібне завдання саме за ситуації гострої кризи надзвичайно важко. А головне – його виконання надто прив'язує уряд до парламенту, вимагає постійного узгодження своїх дій з законодавцями. Зокрема глава уряду перебуває під постійним тиском з боку політичних сил, що представляють інтереси різних соціальних груп. Не випадково видатний економіст і політолог Й.Шумпетер, який обґрунтовував ідею про те, що лише інноваційність є надійною запорукою від сповзання в економічну кризу, а саму інноваційність трактував як радикальну трансформацію архаїчних інститутів, яку навіть називав «творчим руйнуванням», зазначав: «дослідники, які вивчають політичні системи, завжди мали сумнів щодо ефективності демократії в галузі управління великим складним суспільством. Ці люди, зокрема, наголошували на тому, що порівняно з іншими системами ефективність демократичного уряду неминуче падає через колосальні втрати енергії, яких зазнають політичні лідери, беручи участь у безкінечних баталіях у парламенті та поза ним. З тієї самої причини на згадану ефективність також негативно впливає необхідність пристосовувати політичні заходи до потреб політичної боротьби» [6, с. 354].

Як бачимо, в даному випадку йдеться саме про системно-синергетичний вимір ролі політичних інститутів. Недаремно концепцію

творчого руйнування сучасні дослідники пов'язують з особливими типом реорганізаційного, гранично спрямованого на нестандартність і пошук типу лідерства [16]. І навпаки, глава кабінету міністрів вимушений бути постійно зануреним у вирій сьогоденних проблем, а тому має можливість покращувати будь-що лише в режимі поточного ремонту. «За ходом справи», в кращому разі *реконструювати, але жодним чином не проводити реструктуризацію або докорінну модернізацію існуючих реалій*. А це різко ускладнює здатність до масштабних перетворень: «отож прем'єр-міністр демократичної країни скидається на вершника, надто заклопотаного тим, щоб утриматись у сідлі, аби усвідомлювати, куди несе його кінь, або на генерала, який так потерпає за виконання своїх наказів, що йому вже не до стратегії. І це залишається правдою (а у випадку деяких країн, як-от Франція та Італія, повинно відверто визнаватись як одне з джерел антидемократичних настроїв)...» [6, с.356].

За великим рахунком, місія прем'єра, за визначенням, це програма мінімум – стабілізація й утримання вже досягнутого, без чого жодна масштабна модернізація стає неможливою. Політик навіть рівня прем'єра у першу чергу має бути саме функціонером, бюрократом або, як зараз прийнято говорити, ефективним менеджером. На чолі виконавчої влади необхідний саме ідеальний *виконавець*, що, за М.Вебером, діє на основі так званої раціональної харизми. Ось чому «...головними якостями стають прагматизм, технічна ерудиція, передбачуваність, корисність і розрахунок. ...Організованість переважає стихійність та інноваційність» [14, с.238]. Звідсіля й потяг до нормотворчості та регламентованості, намагання запроваджувати вже відпрацьовані схеми та механізми.

Підсумовуючи, відзначимо: *міністеріалізм навіть в його аутентичному вигляді – це символ слабкої легітимності глави виконавчої влади, обмеженості його особистої відповідальності та недостатності повноважень для реалізації будь-якого стратегічного курсу розвитку держави*.

Але як пояснити, чому, якщо відкинути прагнення свідомо послабити національну владу, як це, наприклад, зробили у повоєнній Японії американці, написавши для неї ліберальну парламентсько-монархічну конституцію, в західних суспільствах сьогодні панує ліберальна позитивістсько-правова методологія?

На наш погляд, це обумовлено тим, що розвинені західні країни, приблизно починаючи з доби становлення суспільства масового споживання, внаслідок виключно сприятливої геополітичної та гео економічної кон'юнктури перебували у надто «теплих» умовах свого існування. Саме за таких обставин виникає апологетика правового нормативізму. Ще видатний мислитель ренесансної доби М.Монтень зазначав: «Але ж звичайний правопорядок в державі, що перебуває у повному благополуччі, не передбачає подібних виключних випадків: він має на увазі впорядковану спільноту, яка спирається на свої основні засади і

виконує свої обов'язки, а також згоду всіх виконувати його і користися йому» [2, с.115].

Отже, культ кодифікованості і нормотворчості парламентсько-ліберального трактування демократії відповідає ситуації максимально сприятливої економічної й міжнародної кон'юнктури. Саме за цих часів актуалізується питання максимально ретельного прописування всіх правил гри, нормування поведінки будь-яких структур і окремих громадян, що відбувається під негласними гаслами: «головне не нашкодити», «береженого бог береже», «краще – ворог гарного», «поспішай неквапно», «тихіше їдеш – далі будеш», «сім раз відмір – один раз відріж». За такого підходу позаяк «слово «право» і вираз «право-порядок» визначається як абстрактна норма, правило або закон, і кожен юрист, що мислить нормативістськи природно, розуміє його в цьому сенсі, то з точки зору подібного нормативістського уявлення про право будь-який порядок взагалі перетворюється на просте втілення або звичайну суму правил і законів» [5, с.113]. Саме звідсіля і веберівське трактування бюрократу як ідеального функціонера, якому притаманні раціоналізм, виваженість, поміркованість, ретельність, старанність, дисциплінованість.

Важливо зазначити, що саме внаслідок нав'язування європейськими функціонерами моделі парламентської демократії як єдино можливої, квазіідеї на всьому пострадянському просторі змогли так легко імітувати так звані демократичні інститути і процедури, мімікрувати під вимоги західних інститутів громадянського контролю, зокрема постійно проводити псевдовибори, які проходили нехай і «з певними порушеннями», але в цілому визнаються «чесними», приймати Конституції, які, хоча і з зауваженнями, але рекомендує Венеціанська комісія тощо.

Адже головне завдання всіх типологічно не авторитарних, а саме тиранічних режимів на пострадянському просторі – за будь-яку ціну утриматися при владі, «підморозити» ситуацію, зберегти існуючий «статус кво», активно «реформувати» все, по суті не змінюючи нічого. І тому акцент на формально-процедурному аспекті демократії цілком влаштовує всіх пострадянських тиранів. Завдяки цій неоліберальній міфології політичний процес, як це, зокрема, відбувається в Україні, можна підмінити нескінченним виборчим процесом, а також – вже двадцять років імітувати модернізацію політичних інститутів за допомогою так званої політичної реформи.

Але ж з точки зору мобілізаційного ефекту будь-яких управлінських рішень, тобто готовності їх виконувати «не за страх, а за совість» саме в силу домінування на етапі будь-яких динамічних змін емоційно-вольового начала в природі людини (як високопосадовців, так і громадян), дуже важливого значення набуває морально-правовий, саме авторитарний, а не формально-нормативістський компонент влади, тобто здатність одного лідера поєднати одночасно готовність до часто рішучих безкомпромісних дій з відповідальністю за ці дії [8]. Саме тому «для

конкретного мислення про порядок «порядок» навіть юридично не є в першу чергу правилом або сумою правил, а навпаки – правило лише складова частина або засіб порядку. Відповідно мислення про норми і правила є лише обмежена, а саме похідна частина цілісної і повної сфери юридичних завдань і дій» [5, с. 313]. «Проте «номос», як і «law», означає не закон, правило або норму, а право, яке є як нормою, так і рішенням і, перш за все, порядком...» [5, с. 315].

Тобто в силу креативно-пошукової орієнтації мобілізаційного владного устрою він характеризується домінантою інститутів, базованих на принципах природного, а не позитивного права (більше спираючись на громаду коштом партії, домінування сенату над парламентом, Президентської «гілки влади» над урядовою) [12].

Отже, якщо взяти за основу формулу Д.Ст.Мілля про те, що головним завданням влади є забезпечення порядку і прогресу, то уряд як самостійний інститут покликаний забезпечити перший із цих системних функцій самоорганізації соціуму, а Президент, відповідно, – другий [10]. Причому в межах взаємосуперечливого діалектичного синтезу реформ, реконструкції та докорінної реструктуризації, стабілізації та інновацій за часів здійснення політики подолання катастрофічного стану має домінувати саме інститут президентства [8; 9].

Більше того, на етапі реформ глава держави справді з необхідністю має бути у певній опозиції до глави уряду, власне виконавчої влади. Ось що з цього приводу зазначає відомий дослідник інституціональних характеристик справді реформаторського типу влади Чарльз Ф.Ендрейн: «Харизматичні лідери, герої, наділені чарівністю, також борються з бюрократичним контролем. Якщо бюрократичне правління має тенденцію до занурення в рутину, то харизматичним лідерам притаманні гнучкість і прагнення до інновацій. Вони виступають тими, хто надихає на боротьбу за соціально-політичні зміни» [14, с.240]. Отож не випадково деякі фахівці виділяють особливу президентську гілку влади. Багато в чому на протилежність до суто виконавчої влади цю системну функцію, притаманну аутентичному інституту президенталізму, можна було б назвати мобілізаційно-інноваційною.

Справді, в трагічні моменти історії за ситуації великої невизначеності перебігу подій і необхідності жертвувати комфортом, а подекуди – і безпекою, для людини природно відчувати в своєму главі держави саме лідера, провідника, керманича, з яким можна розділити власну долю. Звідсіля і веберівська ідея плебісцитарної демократії, тобто використання референдуму насамперед не для з'ясування так званої суспільної думки, а для того, щоб надихнути своїх співгромадян. Тільки за такої умови можна розраховувати на максимальну самовіддачу тих, хто буде реалізовувати програму реформ, діяти в режимі бергсонівського «життєвого пориву», як це мало місце в процесі творення так званих економічних див у XX ст. в

країнах Заходу і Сходу (хоча зрозуміло, що насправді «дива» ці були наслідком ентузіазму мільйонів «свідомих громадян»).

Тобто в даному випадку йдеться про вимогу до Президента (дослівно «той, хто посідає попереду») бути главою держави *не за посадою, а за покликанням*. За такої діяльності позитивне право трактується як мінімальний ступінь морального стану (В.Соловйов). А знамените положення військового уставу: «наказ начальника – закон для підлеглого», так чи інакше базоване на уявленні про те, що «ініціатива підлягає покаранню», заміняється на вимогу «діяти на свій страх і ризик». Цікаво, що у Австро-Угорській імперії навіть існував Орден Марії-Терезії, яким нагороджувалися вояки, що здобули перемогу всупереч наказу [15, с.30].

При цьому важливо підкреслити, що, як було показано вище, за *ситуації масштабних трансформацій повністю залишатись в межах позитивного кодифікованого права просто неможливо*. Тим більше, якщо йдеться не просто про реалізацію реформаторського курсу, а про одночасне подолання загроз суверенності держави. За таких ситуацій уже в Стародавній Греції обирався і наділявся всією повнотою влади «стратег - автократор» (багато разів цю посаду обіймав видатний реформатор і захисник афінської демократії Перікл).

Той же М.Монтень зазначав: «Проте буває й таке, що доля, могутність якої завжди переважає наше передбачення, ставить нас в настільки важке становище, що законом доводиться чещо потіснитись та де в чому поступитись... Діяти, притримуючись закону, значить – діяти спокійно, розмірено, стримано, а це зовсім не те, що потрібно у боротьбі з діями невмотивованими і свавільними» [2, с.115].

У зв'язку з цим необхідно згадати і цілісну концепцію так званих невід'ємних прав американського президента, пов'язану з їх розширювальним трактуванням на етапі гострих системних криз. «Заяви про невід'ємні права часто виникають у критичні моменти історії нації. За часів громадянської війни... Авраам Лінкольн видав цілу низку указів, які виходили за загальноприйняті межі президентської влади і узурпував повноваження Конгресу, що були надані йому Конституцією. ...Лінкольн обійшов Конституцію, щоб врятувати націю. В подальшому Конгрес і Верховний суд схватили дії Лінкольна. Це схвалення надало додаткової законності теорії невід'ємних прав, яка з плином часу змінила інститут президентства» [1, с.365].

У трагічному 1942 р. вже згадуваний Й.Шумпетер також дав типологічну характеристику подібного політичного стану: «Узагальнюючи, ми можемо сказати, що в лиху годину демократична засада потрапляє в несприятливі умови. Демократичні системи всіх типів практично однотайно визнають, що в певних ситуаціях краще відмовитись від політичної конкуренції, погодившись на монополію на владу. У Стародавньому Римі невиборна посада, що за виняткових обставин давала монополію на владу, передбачалася конституцією. Той, на кого покладалися

такі обов'язки, називався *magister populi* або *dictator*. Подібні положення мають практично всі конституції, включаючи нашу. Так, за певних умов президент Сполучених Штатів одержує повноваження, які фактично перетворюють його на римського диктатора, попри всі відмінності в правовій структурі та практичних деталях. Якщо монополію на владу ефективно обмежувати, визначивши часові рамки або для цієї монополії (як це було зроблено ще в Римі), або для короткотермінового надзвичайного стану, то дія демократичної засади політичної конкуренції буде лише тимчасово призупинена» [6, с.366-367]. Подібні думки цілком співзвучні і з ідеями, раніше висловленими К.Шміттом в його фундаментальній праці «Диктатура», за які правознавця звинувачували мало не в тоталітаризмі. Втім, американська конституція далеко не є ідеалом балансу повноважень і відповідальності глави держави [9]. До речі, під тиском обставин деякі політики в Україні починають усвідомлювати важливість цих положень. Доказом цього є інтерв'ю губернатора Луганщини Г.Туки (<http://forum.maidan.org.ua>).

Найбільш наближеною до «ідеального типу» (М.Вебер) подібного конституційного устрою є зовсім не так звана класична американська, а президентська система, обґрунтована ще Наполеоном Бонапартом, потім конкретизована Луї Наполеоном, М.Вебером, К.Шміттом, соратником Де Голя А.Дебре та іншими фахівцями. Ця модель «плебіцитарного президентства», задекларована для запровадження лідером грецьких «чорних полковників» Г.Попадопулосом, частково втілена у Конституції Другої французької імперії, Веймарської республіки, П'ятої французької республіки, а також в Перу за президентства А.Фухіморі. Хоча послідовна її реалізація – справа майбутнього [7; 8; 9].

Що ж до наших маніпуляцій з Основним законом, то я вже неодноразово був вимушений доводити, що якщо «кучмівська» Конституція була квазіпрезидентською монархією, спрямованою на монополізацію влади президентом і забезпечення недоторканості не тільки Президенту, а й Верховній Раді, то її нинішній варіант – Закон України від 8 грудня 2004 р. №2222-ІУ (підготовку цих поправок ЗМІ приписували не тільки О.Морозу, але й В.Медведчуку, а прощтовхували їх саме кучмівські посіпаки), до якого ми сьогодні повернулись, покликаний *перетворити поділ влад на поділ влади між президентом, прем'єром і парламентом*, що з політологічної точки зору означає *подвоєння центрів сили в межах владної вертикалі та розрив взаємопов'язаних сфер компетенції*. Фактично йдеться про розрив повноважень всередині самої виконавчої влади, який отримав в теорії держави і права визначення біцефалізму. Подібна дослівно «двоголовість» вкрай небезпечна через велику ймовірність клінчу між прем'єром і президентом, який ми спостерігали уже у варіанті Ю.Тимошенко – В.Ющенка, а тепер – А. Яценюка і П.Порошенка. І цього конституційного монстра, за якого не зрозуміло за якою мотивацією всенародно обирають недостатньо повноважного президента, чомусь називають парламентсько-

президентською республікою, більш ефективною за владну модель взірця 28 червня 1996 р. Між тим, навіть з формальної точки зору конституційні зміни було запроваджено з брутальними порушеннями прописаної в Основному ж законі процедури, і в цьому плані рішення про їх скасування Конституційним Судом за В.Януковича є абсолютно правдивим [13]. І якщо вже говорити про спробу провести чергові зміни до Основного закону України, то за звичайним піарівським блефом про народовладдя і громадянське суспільство приховується саме прагнення чинного Президента здобути більшу повноту влади (щодо відповідальності – то вона традиційно прописана так, щоб практично унеможливити реалізацію процедури імпічменту).

Важливо наголосити, що концептуальні висновки статті актуальні не тільки для України. На тлі наростання глобальної кризи, пов'язаної з екстремно несприятливими співвідношеннями між обсягами видобування енергії і виробництва продовольства, темпами зростання населення і погіршення екології, для всіх країн світу безальтернативно стає послідовно президенталістська модель влади, в якій максимально збалансовані повноваження та відповідальність, забезпечені культивування, відбір і ротація справді національної політичної еліти.

Використані джерела та література:

1. Трудным путем демократии: Процесс государственного управления в США / Жанда К., Беррі Дм., Голдман Д., Хула К. – М.: «Российская политическая энциклопедия», 2006. – 656 с.
2. Монтень М. Опыты. В 3-х книгах. / М. Монтень / Книги первая и вторая. – М.: «Наука», 1979. – 703 с.
3. Нерсисянц В. Философия права / В. Нерсисянц. – М.: Норма, 2008. – 848 с.
4. Соловьёв Э. Правовой нигилизм и гуманистический смысл права / Э. Соловьёв // Квинтэссенция. – М.: Политиздат, 1990. – С. 162-236.
5. Шмитт К. Государство: право и политика / К. Шмитт. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2013. – 448 с.
6. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. А. Шумпетер. – К.: Видавництво «Основи», 1993. – 528 с.
7. Шморгун О. Досвід становлення європейської демократії і формування моделі політичної влади в Україні // Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / [за ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка]. – К.: «Фенікс», 2009. – С. 510-521.
8. Шморгун О. Елітарний вимір демократії: проблема авторитарного лідерства // Еліта: витоки, сутність, перспектива / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С. В. Пролєєв [та ін.]; за ред. В. Г. Кременя. – К.: Т-во «Знання» України, 2011. – С. 343-414.
9. Шморгун О. Євроатлантичні моделі президенталізму і демократизація української влади: політологічний вимір // США і світ XX століття: монографія / Пахомов Ю. М., Коваль І. М., Шергін С. О. та інші. – К.: Центр вільної преси, 2013. – С. 315-331.
10. Шморгун О. Інноваційна стратегія побудови політичної влади в Україні. // Феномен інновації: освіта, суспільство, культура: монографія / за ред. В. Г. Кременя. – К.: Педагогічна думка, 2008. – С. 305-417.

11. Шморгун О. Концептуальні проблеми розвитку України: європейський та загальноцивілізаційний виміри // Культурно-цивілізаційний простір Європи і України: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку: колективна монографія / керівник авторського колективу і науковий редактор – доктор історичних наук, професор А. І. Кудряченко – К.: Інститут європейських досліджень НАН України, 2010. – С. 205-221.

12. Шморгун О. Місцеве самоврядування к основа європейської моделі громадянського суспільства / О. Шморгун // Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи. Збірник наукових праць. – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії», 2012. – С. 165-191.

13. Шморгун О. Неконституційні зміни до Конституції: повернення до панування подвійного права? / О. Шморгун // Україна молода. – 2004. – № 237. – С. 4-5.

14. Эндрейн Ч.Ф. Сравнительный анализ политических систем. Эффективность осуществления политического курса и социальные преобразования / Ч.Ф. Эндрейн. – М.: Издательский дом «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир», 2000. – 320 с.

15. Эфроимсон В. На что мы надеемся или стоит ли растить гениев? / В. Эфроимсон, Е. Изюмова // Квинтэссенция. – М.: Политиздат, 1990. – С. 18-40.

16. Noel M. Tichy The Transformational Leader / M. Tichy Noel, Devanna Mary Anne – New York: John Wiley & Sons, Inc., 1986. – 306 p.

УДК 94:327

Samoilova L.I.,

*Postgraduate student, Diplomatic Academy of Ukraine,
Counsellor, Head of Processing Documentation Division,
Secretariat General, MFA of Ukraine*

CURRENT STATE OF TRADE AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND SOUTH AFRICA: CREATION OF CONDITIONS FOR MUTUALLY BENEFICIAL COOPERATION AND NEW CHANCES FOR RECOVERY

The article highlights and analyzes the current state of trade and economic relations between Ukraine and South Africa, outlines the main conditions to promote mutually beneficial cooperation and proposes a range of sectors in which Ukraine is really interested within the bilateral economic dialogue with South Africa. With the successful implementation of these areas, Ukraine in the future has every chance of renewed cooperation and economic benefit.

Keywords: *Effective bilateral mechanism, foreign economic policy, business presence, investment climate, reload, economic cooperation «to do business in Africa».*

Самойлова Л.І. Сучасний стан торгово-економічних відносин між Україною та ПАР: створення умов для взаємовигідної співпраці і нові можливості для відновлення. У статті висвітлено та проаналізовано сучасний стан торговельно-економічних відносин між Україною і ПАР, окреслено основні умови для просування взаємовигідної співпраці та запропоновано низку секторів, в яких дійсно зацікавлена Україна у двосторонньому економічному діалозі з Південною Африкою. За умови успішної реалізації зазначених напрямів Україна в перспективі має всі шанси на відновлення співпраці та економічний зиск.

Ключові слова: ефективний двосторонній механізм, зовнішньоекономічна політика, ділова присутність, інвестиційний клімат, переважання економічної співпраці, «робити бізнес в Африці».

Самойлова Л.И. Современное состояние торгово-экономических отношений между Украиной и ЮАР: создание условий для взаимовыгодного сотрудничества и новые возможности для восстановления. В статье рассмотрено и проанализировано состояние торгово-экономических отношений между Украиной и ЮАР на современном этапе, определены основные условия для продвижения взаимовыгодного сотрудничества и предложено ряд секторов, в которых действительно заинтересована Украина в двустороннем экономическом диалоге с Южной Африкой. При условии успешной реализации определенных направлений Украина в перспективе имеет все шансы на возобновление сотрудничества и экономическую выгоду.

Ключевые слова: эффективный двусторонний механизм, внешнеэкономическая политика, деловое присутствие, инвестиционный климат, перегрузка экономического сотрудничества, «делать бизнес в Африке».

In view of the economic opportunities of South Africa and its financial resources, record keeping infrastructure and establishment of trade relations with virtually all countries in the region, cooperation with this country would be the basic springboard from which Ukrainian entrepreneurs can realize their potential for trade and economic opportunities. South Africa's economy is open with respect to the nature of global market; its legislation encourages the development of business activity and promotion of large-scale investment.

The main condition for the successful development of Ukrainian enterprises' trade relations with South Africa and neighboring countries is to preserve the possibility of offering lower wholesale prices on quality goods for Africa.

In this regard, Ukrainian exporters should take into account the fact that in addition to high tariffs on imported goods, the supplies to South Africa from other countries are very sustainable and it will be hard to «push away» the usual trading partners.

The current state of trade and economic relations between Ukraine and South Africa has not yet reached the proper level and is characterized by spontaneity, low turnover, rather limited range of exports and imports. Complications in economic relations between Ukraine and South Africa can also be observed in view of the recent scandal involving the supply of South African coal to Ukraine, which received unwanted publicity in the media of both countries and affects negatively the image of trade relationship between Ukraine and South Africa.

In this regard it can be stated that the practice of establishing economic cooperation with South Africa through intermediaries does not work, and often prevents networking with producers of both countries. That is why it is necessary to work out an effective bilateral mechanism for direct dialogue between manufacturers, adjustment of communication concerning the exchange of economic information, determining the optimal transport connections between Ukraine and South Africa to transport various goods.

Currently, Ukraine has a fairly small business presence in South Africa. The main factor that hinders the development of Ukraine's relations with South Africa is a fairly low level of trade and economic presence. There are practically no official representatives of large Ukrainian enterprises, companies and businesses. For a long time the diplomatic post of first secretary in Economic Affairs at the Ukrainian Embassy to South Africa has been remaining vacant.

In order to understand the international economic cooperation of South Africa with other countries, two examples need to be illustrated. Firstly, one of the important economic partners of South Africa - United States are ready to renew and expand the effect of the US «African Growth and Opportunity Act» - which was approved by the Congress in the 2000, a law which provides unilateral preferential conditions for the duty-free exports of various defined goods from a number of African countries to the United States [5].

The effect of such regime expires in 2015. The US President Barack Obama during his speech at the US-Africa Summit with Heads of States and Governments of the continent on August 4th, 2014 in Washington assures that the US Administration continues action preferences, increases the number of trade missions in Africa, creates an Advisory Council on promoting business contacts with Africa, will promote the development of trade relations by increasing the US investments, will simplify the customs and border crossing procedures in order to ensure faster movement of goods, and will provide 7 billion US dollars over the next few years to support exports from Africa.

In addition, private multinational companies, including «General Electric» (infrastructure projects), «Blackstone Energy» (energy), «Coca-Cola» (soft-drink), «Marriott Hotels» (hospitality) have announced the intention to invest 14 billion US dollars in African infrastructure objects.

The list of countries interested in developing relations with the African continent besides Ukraine includes also neighboring Belarus, which has similar to Ukraine's history of cooperation with African countries. In particular in the framework of the visit of the Minister of Foreign Affairs of Belarus to South Africa in September 2014 V. Makey noted the effective work of the existing Intergovernmental Committee on trade and economic cooperation between Belarus and South Africa, the next meeting of which who agreed to be held in 2015. During the visit, the Belarusian Minister met with the President of South Africa Jacob Zuma, Minister of International Relations and Cooperation of South Africa M. Nkoana-Mashabane, Minister of Trade and Industry R. Davis.

A business conference with representatives from the South African business community took place, during which the Belarusian side presented a project of an enterprise in South Africa for building heavy motor vehicles. The event was attended by the representatives from «Minsk Automobile Plant», «Minsk Tractor Plant», «Belaz» (Belarusian Automobile Factory), manufacturers of tires «Belshina» [6].

Therefore, for the interested associations, companies and manufacturers of Ukraine the best solution would be to open offices in South Africa, as does most

of the companies or representatives in the world. It would be advisable to recommend cooperation with relevant investment companies in South Africa that could facilitate marketing and access of Ukrainian goods to the domestic market of South Africa for the respective share of its sales.

The second equally critical factor is the insufficient development of the legal framework of economic direction. Accumulated to date legal framework of economic relations between Ukraine and South Africa is a number of documents, signed by Foreign Ministers of both countries in November 1998, primarily the trade agreement between Ukraine and the Government of South Africa. The Verkhovna Rada of Ukraine ratified this agreement in March 1999, and the National Assembly of South Africa in April 2001. Agreements on cooperation, including an agreement on cooperation in agriculture (1992) and on scientific and technical cooperation (1998) were also signed in the past years. The Convention between the Government of Ukraine and the Government of South Africa on the avoidance of double taxation was signed after a considerable delay, on August 28th, 2003 [8].

The negotiation process on adjustment of the investment project that would regulate the use by both countries of the regime, that is most favored in foreign trade and the creation of joint bilateral trade and economic commission continues until now. Both documents are currently pending from the South African side, but surely must be signed in the near future in the interests of both countries.

As we can see the presence of factors hindering the further development of cooperation between Ukraine and South Africa, as well the increased attention to the region by the world economic community could affect the future cooperation and lead to loss of positions and potential markets that Ukraine already has. Evidence of this trend is the Fourth Summit of Heads of States and Governments of the EU and Africa (2-3 April, Brussels), regional visit of the US Secretary of State J. Kerry to a number of African countries (April 29 – May 5, 2015) the Summit US – Africa (August 4-6, Washington) and large-scale events in the formats of China – Africa, Japan – Africa, India – Africa, BRICS – Africa [10].

Therefore, a reboot in economic cooperation between Ukraine and South Africa is needed. Only under this condition we shall have new chances for its recovery.

Ukraine's cooperation with South Africa is an important component of foreign policy of Ukraine in Africa and has enormous potential for mutually beneficial cooperation with countries across the continent [13]. South Africa is the economic leader in Africa. It is important to note that South Africa accounts for about half of total industrial production in Africa. The presence of special economic relations with the US, Japan, China, Russia, Brazil, India and the EU, strong investing positions in other African countries, as well as determining role in the SADC regional integration association – only highlight the industrial potential of the country's economy [8]. Potentially, if structural reform of the UN takes place, South Africa could become a permanent member of the UN Security Council as a representative of the African continent [1, c.303-311].

South Africa receives economic support from leading world powers and international institutions, which indicates the prospects of this partner and the sustainable nature of its development. Transnational corporations use South African platform to strengthen their positions in Africa. South Africa is in the European time zone, uses English as the primary language of business and has mixed European-African heritage. It has a good geographical location, natural opportunities, well-established transport, banking and telecommunications infrastructure.

Additional advantages are central bank, independence and low public debt. All these factors attract many tourists, investors in real estate, wine and processing industry. There is a sufficient number of qualified professionals in tourism, automotive, aircraft, shipbuilding and IT sectors, which are able to provide competitive services. A trend towards moving the multinational companies to South Africa is becoming rather noticeable. Firstly it is necessary to take advantage of low cost labor remuneration of both skilled and unskilled workers.

Secondly, companies operating in the energy-intensive industries are moving their productions to take advantage of low-cost electricity, and proximity to most mining companies. As a result, they are able to produce a wide range of quality products at competitive prices. Businesses of South African origin – SAB Miller, BHP-Billiton (mining and petroleum), Sappi (Pulp and Paper), Anglo American / De Beers, Sasol (chemicals), Thawte (internet security) are world leaders in their field [9]. All the world famous automobile brands, including Toyota, BMW, Mercedes, Volkswagen and Audi successfully realize their products here. Accessing these indicators we offer several sectors in which our side is really interested in bilateral economic dialogue with South Africa, subjected to the successful implementation of which Ukraine would benefit economically in the future.

Sector 1. The priority of bilateral economic cooperation is joint usage of high technologies, including the aim to enter the markets of the neighboring countries of South Africa. Such cooperation is an important means of promoting the exchange of information, best practices, research and technological advances, developing of skills and knowledge in various fields, cooperation in environmental protection, energy security, development of joint modernization projects, commercial and industrial relations. A good documentary basis for this is science, technology and innovation strategy in Africa until 2024 (STISA–2024), as a framework document to ensure African transition to innovation and science-intensive economy; approval of the Statute of the African Observatory of science, technology and innovation (AOSTI); recommendations of the BRICS Academic Forum, which launched the intelligent Council decisions, the priority activity of which is search for the best innovations and effective ways of joint implementation [3].

Noteworthy is the fact that South Africa is actively involved in the new joint space project to launch a satellite D-33, which the private company Marcom

Aeronautics and Space is working on. If public funding is sufficient, the satellite can be launched in 2016. Over the next three years it is planned to allocate 22, 7 million US dollars for this project. According to the Minister of Science and Technology of South Africa D. Hanekom, its creation will significantly expand the capacity of the country to monitor and manage its natural resources [11].

The cooperation between Ukraine and South Africa in the aviation and transportation spheres is continuing. This is evidenced by the representation on the South African market of such national companies as «Antonov» and «AvtoKrAZ». In addition to these companies, the presentation capabilities of other interested entrepreneurs from Ukraine must fully be used and contracts must be drafted between companies of Ukraine and South Africa and other African countries during the international exhibition of inventions and innovations, as well as countries of biotechnological Forum, which will take place in 2016 in Brazzaville (Republic of Congo) [12].

Sector 2. The second direction could remain trade, volumes of which show a steady upward trend, although the absolute amounts remain little. Pretoria does not stop lobbying the initiative to establish a free trade area «from Cape Town to Cairo», which should include the Common Market of East and Southern Africa (COMESA), Southern African Development Community (SADC) and the East African Community (EAC) [7]. Meanwhile, in South Africa there is a constant demand for such Ukrainian products as cement, fertilizers and other chemical products, metal. Thus, increasing of exports and expanding the range of supply of Ukrainian products could be made in the industrial field (iron and steel, building materials and equipment for general mechanical engineering, etc.); in the chemical industry (design services, increased exports of fertilizers to South Africa); in the energy sector (implementation of export supplies of power equipment and its components, as well as cooperation in the field of alternative energy sources); in the mining field; in the field of water management and agriculture.

African countries are unlikely to avoid food imports; we can only talk about its reduction and decrease of dependence on it. Taking the commitment to eradicate hunger in some regions of the continent, African countries establish a trust fund for food security in «South-South» direction. This is due to the need to combat hunger, which by 2025 could affect half of the African population. In addition, the effective implementation of a long-term Program for agricultural development in Africa (adopted in 2004) and the facilitation of its transformation, will double the food production, which, according to African experts will provide annual GDP growth up to 6% in Africa and will provide employment for about 30% of young Africans [10].

Sector 3. In view of these figures, the third direction in intensifying the mutual cooperation is agro-industrial sector. In addition, South Africa is active and ready for cooperation in the green economy. In particular, according to the findings of the UN Conference on Sustainable Development and Rio +20, South Africa during the annual presidency of BRICS initiated the launch of the Open

Working Group with the goals of sustainable development, and as part of the Business Forum of the 5th BRICS Summit the signing of the Multilateral Agreement on co-financing in the green economy sphere [2].

Sector 4. The fourth direction could be the mutual provision of services, especially in tourism and maritime transport spheres, «because most ports are open to the outside world, they perform an integrating function for the whole transport network of the state» [4, c.170].

To ensure the successful implementation of the above-mentioned areas and projects, both parties should begin a process of cooperation based on mutual benefit, win-win and greater openness. Therefore, it is imperative to consolidate the legal basis for bilateral cooperation, to create an effective mechanism for protection of the interests of investors, to create favorable investment climate that should be open, fair, transparent and prudent. In order for the intergovernmental cooperation mechanism to start working fully, at the same time, should be paid great attention to the future development, should be adherence to the principles of market economy, should be raised the activity of enterprises and they should be encouraged and converted into the driving force of bilateral economic cooperation.

It is also necessary to promote the full liberalization of trade and investment, to lower the threshold of market access. Ukraine and South Africa are members of the WTO, so both countries must take measures to make trade and customs formalities more comfortable, to create the conditions to improve interactions and relations, to increase the exchange of personnel from both sides, to create comfortable conditions for large-scale investment (regional, sub-regional, cross-border).

Indicators of foreign trade between Ukraine and South Africa, according to the State Statistics Service of Ukraine, million US dollars

Indicators	2004	+/-, %	2005	+/-, %	2006	+/-, %
Commodity circulation	7,49	-565,3	76,45	+1020,03	54,7	-39,8
Exports	7,47	-51,21	24,84	3,3 t.m.	14,37	-57,9
Imports	1,209	+75,41	51,60	2,5 t.m.	40,32	-27,1
Balance	13,469	+2,2	-26,8	2 t.m.	-25,9	+3,12

Indicators	2007	+/-, %	2008	+/-, %	2009	2010
Commodity circulation	70,2	+28,14	375,1	+312	77,4	185,4
Exports	12,0	-15,1	33,76	+276	30,2	27,5
Imports	57,9	+43,5	341,3	+589	47,2	157,9
Balance	-45,7	-76,0	-307,5	-262	-17,0	-130

Currently, there is no cooperation in investment between Ukraine and South Africa. This is, as noted, because of the lack of agreement between the two

countries on mutual protection of investments, which is pending from the South African side. However, in case of participation of Ukrainian side in any investment projects, the South African Chamber of commerce and Industry is ready to provide legal support of these processes through a separate trade and investment control of the Ministry of Trade. A single investment project, which was implemented between the two countries, is the investment of the company SAB Miller 130 million of US dollars in the Ukrainian beer company Sarmat in 2008. The Ukrainian investments in South Africa are absent.

The main reasons that stand in the way of more intensive economic relations are: 1) Geographical remoteness, in particular the limited communication between citizens and organizations, low awareness about modern life in Ukraine, complexity and high cost of transporting products and exhibition designs. In order to address this shortcoming the development of transport and communication links should be encouraged. 2) Similarity of economic structure. If we reject gold- and diamond mining, the structure of production in general and exports are very similar (for example, metal, chemicals, electricity, grain, sun oil, etc.), requiring innovative approaches to trade.

Statistics of bilateral trade between Ukraine and South Africa, US dollars, 2013-2014

Indicators	2013 year	January 2014	February 2014	March 2014	I quarter 2014	April 2014	May 2014
Exports	159,346,452	21,260,29	1,026,524	26,482,714	48,769,527	8,886,116	1,925,092
Imports	55,532,024	344,875	726,200	8,748,065	9,819,140	3,683,077	8,423,585
Total	214,878,476	1,605,164	1,752,724	35,230,779	58,588,667	12,569,193	10,348,677

Indicators	June 2014	II quarter 2014	I semester	July 2014	August 2014	September 2014	III quarter 2014
Exports	477,837	11,289,05	60,058,57	1,286,635	48,769,527	8,886,116	1,925,092
Imports	2,975,745	15,082,45	24,901,55	8,620,374	9,819,140	3,683,077	8,423,585
Total	3,453,582	26,371,45	84,960,12	9,907,009	58,588,667	12,569,193	10,348,68

Ukraine's exports to South Africa consist of chemicals, fertilizers, metal optics, mechanical engineering, electrical equipment, and aircraft. The largest volumes of export deliveries of products were carried out by metallurgy, chemical and petrochemical industry, agricultural sector.

South African exports to Ukraine consisted of fuels and lubricants, electrical equipment, chemical products, tobacco products, fish products, fruit, vegetables, alcoholic beverages [8].

New chances for recovery

The main focus of our economic relations with South Africa should not only be trade, but also creation of joint ventures: the liberalization of the investment climate in Ukraine will contribute to the Ukrainian investments, and

joint ventures in South Africa can easily bring products to the market in South Africa and other SADC member states (in which there are preferences for companies of this integration association). With the diversification of Ukrainian exports to South Africa in mind, an important issue for domestic manufacturers should be a combination of active positions of enterprises.

The Ukrainian and South African sides can expand the economic cooperation in many areas, in particular to increase the effectiveness of cooperation in new and high technology, aviation and shipbuilding industries, to enhance scientific exchange, to expand work in the agricultural sector, to deploy joint research and enhance scientific exchange, to implement mutually beneficial projects in the pharmaceutical, medical, chemical and industrial sectors, to actively promote regional projects, to improve the conditions for cross-border transport of goods, including ports, air and rail.

The review of the positions and effective development of bilateral relations gives Ukrainian producers and businesses new opportunities to enter the South African market. Generally the UN defined Africa as the continent of the 21st century. «Doing business» here is becoming more prestigious, comfortable and humane. Ukraine has all the chances to gain a foothold in the mentioned positions and to take a stable niche to implement their own economic interests in South Africa and the region.

Використані джерела та література:

1. Ігнат'єв П. Україна Субсахарська Африка: чи залишаться можливості співробітництва невикористаними / П. Ігнат'єв, Г. Музика // Вісник Української академії управління при Президентові України. – 2001. – № 4. – С. 303-311.
2. Інформація ПУ в ПАР щодо головування ПАР в БРІКС, грудень 2014 р.
3. Інформація щодо роботи 23-го Саміту Африканського Союзу. Поточні матеріали МЗС України за 2014 р. Головування ПАР у БРІКС. Поточні матеріали МЗС України за 2014 р.
4. Кудряченко А. Геополітичні виклики сучасної України [Electronic resource] / А. Кудряченко // Стратегічні пріоритети. – 2006. – №1. – 170 с. – Available from: <http://www.social-science.com.ua/>
5. Матеріали МЗС України за 2014 р.
6. Матеріали сайту МІД Республіки Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mfa.gov.by/press/smi/b07a84056154debe.html
7. Матеріали сайту ПУ в ПАР за 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rsa.mfa.gov.ua>
8. Матеріали сайту ПУ в ПАР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rsa.mfa.gov.ua>
9. Олійник Н. ПАР – країна з тріумфом керівництва [Електронний ресурс] / Н. Олійник // Освіта регіону: психологія, політологія, соціальні комунікації. – 2012. – №4. – Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua>
10. Поточні матеріали МЗС України за 2014 р.
11. ЮАР готується створити новий супутник ДЗЗ. [Electronic resource] / Новини космоса. Available from: <http://mapgroup.com.ua/news/283-yuar-gotovitsya-sozdat-noviy-sputnik-dzz>

12. 23-й Саміт Африканського Союзу, м. Малабо, Екваторіальна Гвінея. Поточні матеріали МЗС України за 2014 р.

13. Plan of Activity for Ukraine and South Africa [Електронний ресурс]: матеріали ПУ в ПАР за 2010 р.. – Режим доступу: <http://rsa.mfa.gov.ua>

УДК 338.48 (477)

Матюшко В.В.,

молодший науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ТУРИЗМ ЯК ЛОКОМОТИВ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються найважливіші аспекти економічної діяльності в умовах сучасної глобалізації, пов'язані з туристичним сектором, який грає важливу роль в якості рушійної сили економічного розвитку. Даний сектор одночасно впливає на всі сфери виробничої інфраструктури, сприяючи в кожному конкретному випадку досягненню цілей прискореного економічного розвитку.

Ключові слова: туризм; ринок туристичних послуг; туристичний продукт; туризм і зайнятість; глобалізація та розвиток туризму.

Матюшко В.В. Туризм как локомотив развития экономики Украины в условиях глобализации. В статье рассматриваются важнейшие аспекты экономической деятельности в условиях современной глобализации, связанные с туристическим сектором, который играет важную роль в качестве движущей силы экономического развития. Данный сектор одновременно влияет на все сферы производственной инфраструктуры, способствуя в каждом конкретном случае достижению целей ускоренного экономического развития.

Ключевые слова: туризм; рынок туристических услуг; туристический продукт; туризм и занятость; глобализация и развитие туризма.

Matyushko V.V. Tourism as an engine of economic development of Ukraine in the context of globalization. In the article the most important aspects of economic activity in the conditions of the current globalization associated with the tourism sector, which plays an important role as a driving force of economic development are detected. The sector simultaneously affects all areas of industrial infrastructure, contributing to the objectives of accelerated economic development.

Keywords: tourism; the market of tourist services; a tourist product; tourism and employment; globalization and tourism development.

Туризм завжди займав важливе місце в соціально-економічному розвитку України. Завдяки вдалому геополітичному положенню України, що розташовувалася на перехресті багатьох важливих торгівельних шляхів, нашу країну щороку відвідувала значна кількість іноземних купців, які, приїжджаючи додому, розносили славу про Україну, про її багаті природні

ресурси, гостинний народ та цікаві традиції, тим самим приваблюючи все більше охочих там побувати.

Перші організації, що пропонували здійснення туристичних подорожей (туристичні бюро), почали виникати наприкінці XIX ст. Так, 1895 р. розпочало діяльність Ялтинське екскурсійне бюро, яке стало однією з перших подібних організацій в Україні. Згодом аналогічні організації створюють і на заході країни – основними центрами розвитку туризму стають Львів, Перемишль, Галич тощо. На межі XIX-XX ст.ст. починається освоєння рекреаційних місцевостей в районі Яремче, Ворохти, Косова, Верховини та ін.

На початку XX ст. розвиток туризму в Україні відбувається значно інтенсивніше. У 20-х рр. на Донбасі, як найбільш промислово розвиненому регіоні, починають працювати перші будинки відпочинку. Згодом подібні заклади створюються і в інших місцевостях. Почала розвиватися специфічна галузь – курортологія. Започатковано Одеський науково-дослідний інститут курортології (1928 р.) для лікування та профілактики багатьох захворювань за допомогою грязелікування та бальнеотерапії.

За часів Радянського Союзу розвиток туризму в Україні базувався на відомчій та профспілковій основі. Своєрідним видом пільг стала видача путівок на бази та в будинки відпочинку. Діяла спеціальна структура – «Укрпрофтуризм», що керувала профспілковим туризмом. Частина прибутку від путівок надходила до місцевих бюджетів, далі ці кошти використовувались для прокладання та модернізації транспортних шляхів, відновлення культурних та історичних пам'яток тощо. Іноземним та міжнародним молодіжним туризмом опікувались «Інтурист» та «Супутник». Загалом, за часів СРСР туристична галузь країни функціонувала в складі єдиного рекреаційно-туристичного комплексу Радянського Союзу; усі курорти та об'єкти рекреаційної діяльності належали державі, відповідно, керівництво ними здійснювалося централізовано.

Зі здобуттям Україною незалежності починається новий період розвитку туризму. У перші роки після проголошення самостійності нашої держави туристична галузь значно занепала. Складна, нестабільна політична ситуація відлякувала іноземних туристів – їх кількість у ці роки скоротилася на 80 %. Так, 1992 р. Україну відвідало лише 120 тис. туристів.

За кілька років становище індустрії туризму почало змінюватися. В 1995 р. Верховна Рада прийняла закон «Про туризм». У цьому документі подано визначення поняття туризм, під яким розуміють виїзд із постійного місця проживання на термін від 24 годин до 1 року, причому на території перебування в цей час виключається будь-яка оплачувана діяльність. Цей закон також визначав основні засади розвитку туризму в Україні, його пріоритетні напрямки та джерела фінансування.

Нині Україна має значний потенціал для розвитку туристичної індустрії. Так, на території нашої держави функціонують більше 3000 закладів оздоровлення та відпочинку, майже півтори тисячі готелів,

кемпінгів тощо. Діяльність понад 3000 підприємств пов'язана з обслуговуванням туристів та туристичною діяльністю загалом. Постійно зростає кількість компаній, що пропонують туристичні путівки в місця відпочинку як в Україні, так і за кордоном. Щоправда, значна їх частина є посередниками, пропонуючи послуги іноземних туристичних компаній і додаючи до них лише частку своїх.

В Україні створена значна кількість природоохоронних територій. Найбільшою популярністю користуються Карпатський та Шацький національні природні парки, біосферний заповідник «Асканія-Нова», численні дендропарки, заказники, пам'ятки садово-паркового мистецтва. Не менш відвідуваними є місця розкопок на території існування древніх міст – Херсонесу, Ольвії, Тіри та ін.

В останні роки в Україні швидкими темпами розвивається сільський зелений туризм, основне завдання якого полягає у відпочинку туристів від міського шуму та метушні, ознайомленні з історико-культурними пам'ятками та місцевими звичаями і традиціями [5].

В той же час в розвитку українського туризму є певні проблеми: недостатньо розвинена інфраструктура, а також система транспортного обслуговування туристів та населення стають на заваді швидкому піднесенню та поширенню туристичної слави країни, часто ставлять охочих відпочити перед вибором. Тому розвиток туристичної інфраструктури та транспортних шляхів сполучення є одним із першочергових завдань.

Не менш важливим та болючим питанням залишається якість надання туристичних послуг. За цим показником Україна значно відстає від багатьох держав із подібним рекреаційно-туристичним потенціалом. Внаслідок цього багато наших співвітчизників надають перевагу іноземним курортам, отримуючи фактично за ті самі гроші набагато вищий рівень обслуговування та комфорту та стаючи при цьому інвесторами в економіку іноземних держав. Підняття рівня якості вітчизняних туристичних послуг до європейських стандартів значно прискорило б розвиток туризму в Україні та привабило б більше охочих відпочити з України та близького зарубіжжя.

Серед інших проблем туристичної сфери можна назвати недостатню поінформованість населення про готелі, інші заклади відпочинку, тури по країні, туристичні послуги, а також відчутний податковий тягар для об'єктів туристичної діяльності [2].

В державному бюджеті України на 2015 р. не передбачено фінансування туристичної галузі і просування держави у світі; також наша країна не була представлена на Міжнародній туристичній виставці, яка відбулася нещодавно в Мадриді (Іспанія). В той же час туризм в Україні потрібно розвивати навіть в умовах воєнної агресії з боку Російської Федерації. З одного боку, під час війни суперечливою є робота над розвитком туристичної привабливості, а з іншого – ця сфера може давати значні прибутки державі. «Коли економіка слабка, коли ворог розхитує

країну зсередини, ми повинні спиратися на ті галузі, які можуть дати прибуток, зокрема туризм» [5].

Отже військові загрози не мають гальмувати розвиток туризму. Досвід Ізраїлю, Сербії, Грузії (2008 р.) доводить можливість – й навіть необхідність – розвивати туристичну галузь в умовах постійної військової загрози.

В 2014 р. надходження туристичного збору до місцевих бюджетів в Україні зменшилися майже вдвічі порівняно з 2013 р. – до 24,8 млн. грн. Тоді як видатки українців, які подорожують за кордоном, змінилися не суттєво.

Цього року українським містам краще працювати над залученням туристів-співвітчизників і близьких сусідів, наприклад: білорусів, відійти від фестивального туризму, більше орієнтуватися на конференц-туризм, рекреаційний, релігійний тощо. Трендом 2015-2016 рр. може стати велотуризм.

Велосипедний туризм в Україні отримав популярність завдяки популяризації самого велосипеда як екологічного, корисного для здоров'я виду спорту (подорожування) і дуже зручного виду транспорту. Тим більше, якщо не враховувати вартість самого велосипеда, то це один з найдоступніших на сьогоднішній час видів туризму. Але які б великі не були переваги, велосипедний туризм в Україні не набув би такої популярності, не будь українські степи, гори і ліси такими сприятливими для цього виду відпочинку.

І справді, в Україні багато визначних пам'яток як природних, так і рукотворних, які запросто можна відвідати верхи на своєму двоколісному другові. На нас чекають музеї Вінницької області, архітектура Київської області, Шацькі озера на Волині, величні замки Закарпатської області та багато іншого. Всі неможливо перелічити. Куди б не вирушив велотурист – скрізь його чекають дивовижні і прекрасні куточки України. Причому знайдеться що подивитися туристам, які віддають перевагу більш цивілізованому велотуру, і справжнім екстремалам, які не бажають слухати не про які блага цивілізації.

Карпати можуть запропонувати велотуристам найбільш складні маршрути. Тут в основному піщано-гравійні дороги – їх стан і складність сильно залежить від пори року. Навесні, коли тане сніг або восени при рясних опадах карпатські дороги перетворюються на дуже складні, практично непрохідні, ділянки маршрутів.

Закарпаття та Центр України приваблює досить добрими дорогами та наявністю безлічі красивих історичних пам'яток архітектури. Можна організувати багатоденну швидкісну велоподорож і об'їхати все Закарпаття або більшу частину Центру України. Наприклад, велосипедний маршрут з Києва до Львова через Житомирську, Хмельницьку, Тернопільську області суттєво розширить кругозір туриста в галузі історії країни і буде насичений багатством і різноманітністю тутешньої природи. Веломаршрут між

Ужгородом та Мукачевим з відвідуванням численних природних печер буде корисний і любителям старовини, і шанувальникам дикої природи.

В українського велосипедного туризму велике майбутнє завдяки невичерпним природним та історичним пам'яткам.

Негативно впливає на розвиток туристичної сфери в Україні тотальна дезінформація, яку ведуть сьогодні російські ЗМІ, створення ілюзії повномасштабної війни. Однак дається взнаки й нелояльність українського законодавства у видачі віз, низька якість сервісу для іноземців. Крім того, вимагає вдосконалення законодавча база, також необхідне створення єдиного державного органу, який займався б питаннями цієї сфери. Політики вважають, що навіть в умовах воєнної агресії з боку Росії в Україні слід розвивати туризм.

Нинішня криза має не гальмувати, а стимулювати розвиток внутрішнього туризму в Україні. Без підтримки вітчизняного продукту та туристичної сфери ми не виживемо. Розвиток зовнішнього та внутрішнього туризму може дати 10 млрд. доларів у слабку економіку країни. Це єдина можливість обернути мінус на плюс. Реформування туристичної галузі дасть змогу залучити додаткові кошти у місцеві бюджети та створити робочі місця для людей, особливо в сегменті малого і середнього бізнесу. Це створює умови для самозайнятості населення. Тобто туризм формує нові робочі місця.

Крім того, це можливість запропонувати якісні відпочинкові послуги за надзвичайно низькими цінами для закордонних туристів. Адже за рахунок того, що ціни на проживання та харчування у гривнях залишаються на рівні минулорічних, для іноземців вони будуть більш ніж привабливі. А тому туризм допоможе зміцненню гривні за рахунок підвищення попиту на національну валюту.

Туризм може стати одним з локомотивів розвитку української економіки в непростих умовах.

В Україні головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері туризму і діяльності курортів є Міністерство інфраструктури (Мінінфраструктури). Згідно з чинним законодавством у сфері туризму Мінінфраструктури України виконує такі функції: затверджує перелік і форму подання відомостей, що включаються до Державного кадастру природних територій курортів; затверджує перелік посад фахівців туристичного супроводу, кваліфікаційні вимоги до них; затверджує інструкцію щодо порядку ведення Державного кадастру природних територій курортів, визначення складу його даних, порядку обміну інформацією й вирішення інших питань; затверджує порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу; затверджує порядок оформлення ваучера на надання туристичних послуг та його використання; розробляє та затверджує форму свідоцтва про встановлення категорії

готелю; затверджує правила користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг [3].

Державне агентство України з туризму та курортів (Держтуризмкурорт України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України та Міністра інфраструктури України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів [4]. Основними завданнями Держтуризмкурорту України є реалізація державної політики у сфері туризму та курортів, а також внесення пропозицій Віце-прем'єр-міністру України та Міністру інфраструктури України щодо її формування. За оцінкою Всесвітньої туристичної організації при ООН, Україна займає 9-те місце в Європі за кількістю туристів, що її відвідують. Тому основною метою національної державної політики є збільшення кількості туристів, що відвідують країну до 2022 р., до 50 млн. осіб на рік, а також приділення особливої уваги розвитку внутрішнього туризму [6].

У рамках реалізації Концепції українське законодавство у сфері туризму і курортів має бути приведено у відповідність із європейськими нормами. Туристи мають бути впевнені, що сервіс відповідає кількості «зірок» так само, як у будь-якій країні Європи. До 2022 р. кількість робочих місць в туризмі має збільшитися в 2,5 рази до 1 млн. робочих місць. Це особливо важливо для Західної України, адже багато українців мають досвід роботи в туристичній галузі за кордоном, тому держава повинна створити умови для їх повернення в Україну [1].

Підсумовуючи все вищевикладене, можна зробити висновок, що інтенсивний розвиток туризму в Україні сприятиме зміцненню її економіки та її утвердженню як туристичної держави. Україна має всі передумови для швидкого й успішного розвитку туризму, як іноземного, так і внутрішнього. Проте на заваді цьому стоять певні проблеми, що тривалий час лишаються невирішеними та, відповідно, гальмують розвиток цієї сфери економіки, спонукаючи туристів частіше обирати іноземні місця відпочинку замість тих, що розміщені на території батьківщини. Головне завдання, яке стоїть в плані розвитку туризму – створити конкурентоспроможний турпродукт і сучасну інфраструктуру.

Використані джерела та література:

1. Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державного агентства України з туризму та курортів. – Режим доступу: <http://www.tourism.gov.ua/ua/25020/26439/>
2. Криховецький І. З. Стан і перспективи розвитку туризму в Україні / І. З. Криховецький // Інвестиції: практика та досвід. – 2008. – № 3. – С. 37-38.
3. Положення про Міністерство інфраструктури України затверджене Указом Президента України від 12 травня 2011 року № 581/2011 [Електронний ресурс] /

Офіційний сайт Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/13569.html>.

4. Положення про Державне агентство України з туризму та курортів затверджене Указом Президента України від 12 травня 2011 року № 444/2011 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/444/2011>.

5. Туризм в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Туризм_в_Україні

6. Compendium of Tourism Statistics – 2013 edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://statistics.unwto.org/en/publication/compendium-tourism-statistics-2013-edition>.

Державна установа «Інститут всесвітньої історії України»

Державна установа «Інститут Всесвітньої історії НАН України»

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**МОДЕРНІЗАЦІЯ
І БЕЗПЕКА РОЗВИТКУ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Збірник наукових праць

Редакційна колегія:

Зернецька О.В., д.політ.н., проф. (загальна редакція);
Вітер І.І., к.е.н., с.н.с., доц. (відповідальний редактор).

Оригінал-макет підготовлено
в Державній установі «Інститут всесвітньої історії НАН України»
01001, Київ-01, вул. М. Грушевського, 4

Підписано до друку 01.07.2016. Формат 60х84 1/16.
Папір офсет. Гарнітура «Times New Roman». Ум.друк.арк. 11,2
Наклад 100 прим.

Видавець ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Віддруковано ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4162 від 21.09.2011 р.